

GİRESUN
ÜNİVERSİTESİ . UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi**

**Ufuk TOK
172016009**

2021

GİRESUN

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ÇİN HALK CUMHURİYETİ’NİN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ’NİN
TÜRKİSTAN JEOPOLİTİĞİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ufuk TOK

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

GİRESUN-2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 21.01.2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ufuk TOK'un "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuşak ve Yol Girişimi'nin Türkistan Jeopolitiği Çerçevesinde Analizi" başlıklı tezini incelemiş olup aday 04.02.2021 tarihinde, saat 11.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır. Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA	
Üye	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU	
Üye	Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	

ONAY

04/02/2021

Prof. Dr. Enver SARI

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Çin Halk Cumhuriyeti’nin ‘Kuşak ve Yol Girişimi’nin Türkistan Jeopolitiği Çerçevesinde Analizi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

04/02/2021

Ufuk TOK

ÖN SÖZ

Nüfusu ve dinamik ekonomisiyle tüm dünyanın dikkatini çeken ve uluslararası sistemin yapısını etkileyecek büyüklüğe ulaşan Çin Halk Cumhuriyeti, başlattığı Kuşak ve Yol Girişimi ile tüm dünyadaki etkinliğini artırmaktadır. Ekonomik iş birliğini ve uluslararası ticareti artırmak için başlatıldığı belirtilen; ancak temelinde jeopolitik gerekçelerin ve hegemon olma hırslarının olduğu iddia edilen bu projenin, amacı ve kapsamı ele alınmış; Kuşak ve Yol Girişimi'nin, Çin'in Türkistan devletleri ile olan ilişkilerinin neresinde olduğu ve projenin Türkistan'a mevcut ve muhtemel etkileri geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Kuşak ve Yol Girişimi'nin, riskleri ve fırsatları bağlamında, “Çin'in, Kuşak ve Yol Girişimi ile irredantist eğilimleri var mıdır? / Kuşak ve Yol Girişimi'nin, mevcut uluslararası sistemin dönüşümüne etkisi var mıdır? / Kuşak ve Yol Girişimi, Türkistan devletlerine hangi araçlarla ve hangi yönlerde etki eder?” gibi sorulara cevap aranmıştır.

Bu çalışmada Türkçe, İngilizce ve Çince kitap, dergi, rapor ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte Çince, İngilizce, Fransızca ve Almanca'dan çeviri eserlere de başvurulmuştur. Kullanılan harita, tablo, grafik ve şekillerle çalışmanın daha anlaşılır olmasına gayret edilmiştir.

Çalışmanın en önemli eksikliği şüphesiz birincil kaynaklar olan Çince eserlerin yeterince incelenememiş olmasıdır. Bununla birlikte, bu yeni ve önemli konudaki Türkçe kaynak yetersizliğinin giderilmesine katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Hayatımda örnek aldığım kişilerden olan ve başından itibaren çalışmalarımın takipçisi ve destekleyicisi olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya; araştırma teknikleri öğrenimimde üzerimde emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Selçuk DUMAN'a, yine pek kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN'e, yol gösterici rolleri ile hayatımda olan değerli büyüklerim Mustafa ARGUNŞAH'a ve Mustafa KAHRAMANYOL'a; yılgınlığa kapıldığım dönemlerde cesaret aşılayan ve destekleyen Şerife AKINCI'ya ve ağabeyim Mikail TOK başta olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

ÖZET

Tok, Ufuk “Çin Halk Cumhuriyeti’nin ‘Kuşak ve Yol Girişimi’nin Türkistan Jeopolitiği Çerçevesinde Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.

Kuşak ve Yol Girişimi, Çin’in, büyümesini ve kalkınmasını sürdürülebilir kılmak için başlattığı tarihin en büyük uluslararası altyapı çalışmasıdır. Çin bu hamlesiyle kendi bölgesi başta olmak üzere dünyanın dört bir yanına yaptığı altyapı yatırımları üzerinden barış içerisinde serbest, hızlı ve daha az maliyetli ticareti teşvik etmekte; ancak Çin’e ilişkin algıdaki uluslararası güvensizlik/şüphe, projenin güvenlik endişeleriyle sorgulanmasına sebep olmaktadır. Yükselişi durdurulamayan Çin, projeyi de bölgesel ve küresel krizlere ve küresel salgına rağmen devam ettirmektedir. Çin’in batısındaki komşuları olan Türkistan coğrafyasının, Kuşak ve Yol Girişimi’nin oldukça önemli bir yerinde olması, projenin Türkistan devletleri üzerine etkilerini merak konusu yapmıştır.

Çalışmanın amacı, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında planladığı ve/veya inşa ettiği güzergâhların jeopolitik ve jeo-ekonomik yansımalarını ortaya koyarak proje için ortaya çıkan zorlukları ve fırsatları değerlendirmek ve bununla birlikte Türkistan devletleri ile olan ilişkileri örneği üzerinden yayılmacı bir politika izleyip izlemediğini incelemektedir. Çin’in barış vurgusuyla yürüttüğü bu proje ile dünyada saygınlığını artırmaya çalıştığı, ancak gerek projeye konu coğrafyalarda gerekse bunun dışındaki devletlerde önemli endişelere sebep olduğuna şahit olunmaktadır. Bu endişelerin temelinde Çin’in uluslararası sistemi değiştirmek ve küresel hegemon güç olmak istikametinde çalıştığı, dolayısıyla projenin bir tür jeopolitik kontrol projesi olduğu hususu vardır. Jeopolitik üstünlük elde etmeyi hedefleyen Çin’in, bu yolda çaba sarf etmesi yadırganamaz; ancak mevcut sistemdeki güç pozisyonlarında aşınma, gerileme ve/veya topyekûn kayıp olmasından endişe eden aktörlerin projeye ilişkin şüphe duymaları ve sorgulamaları anlaşılırdır. Nihayetinde Çin’in, jeopolitik hırsları giderek daha görünür hâle gelen bir aktör olması da bu sorgulamaları artırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kuşak ve Yol Girişimi, Çin, Türkistan, Uluslararası sistemin dönüşümü, Hegemonya.

ABSTRACT

Tok, Ufuk, “Analysis of Belt and Road Initiative of People’s Republic of China in the context of Turkistan Geopolitics”, Master Thesis, Giresun.

The Belt and Road Initiative is the largest international infrastructure effort in history that China has initiated to make its growth and development sustainable. With this move, China encourages peaceful, free, fast and less costly trade through its infrastructure investments all over the world, especially in its own region; however, the international distrust / suspicion in the perception regarding China causes the project to be questioned with security concerns. China, whose rise cannot be stopped, continues the project despite the regional and global crises and the global epidemic. The fact that Turkestan geography, which is its neighbors in the west of China, is in a very important place in the Belt and Road Initiative has made the impact of the project on Turkistan states a subject of curiosity.

The aim of this dissertation is to estimate the challenges and the opportunities of the "Belt and Road Initiative" by setting forth the geopolitical and geo-economic reflections of the routes China has mapped out along with to analyze whether China pursue an expansionist foreign policy based on its relations with Turkistan states. It is witnessed that China is trying to increase its reputation in the world with this project, which is carried out with an emphasis on peace, but it causes significant concerns both in the geographies subject to the project and in other states. The basis of these concerns is that China is working to change the international system and become a global hegemonic power, so the project is a kind of geopolitical control project. It cannot be strange for China, which aims to achieve geopolitical superiority, to make efforts in this way; however, it is understandable that the actors who are worried about the erosion, decline and / or total loss of their power positions in the current international system, doubt and question the project. Ultimately, the fact that China is an actor whose geopolitical ambitions are becoming more and more visible also increases these inquiries.

Key Words: The Belt and Road Initiative, China, Turkestan, transformation of the international system, hegemony

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	X
HARİTALAR LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHİ ARKA PLAN.	6
1.1- Uluslararası İlişkiler Disiplininde Neorealizm Yaklaşımı	6
1.1.1- Güç Dağılımı ve Dengeleme	12
1.1.2- Neorealizme Göre Kutupluluk	15
1.2- Uluslararası Sistem, Yükselen Çin ve Türkistan.....	17
1.2.1- Uluslararası Sisteme Genel Bakış	17
1.2.2- Yükselen Çin ve Uluslararası Sisteme Uyumu	24
1.2.3- Türkistan Devletleri ve Uluslararası Sisteme Uyumu	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. HER YÖNÜYLE KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ.....	40
2.1- Tarihi İpek Yolu'ndan Modern İpek Yolu'na	40
2.2- Kuşak ve Yol Girişimi'ne Genel Bakış	44
2.2.1. Amacı	45
2.2.2. Kapsamı ve Finansmanı	48
2.2.3. Güvenilirliği ve Güvenliği	52

2.3- Kuşak-Yol'un Jeopolitik ve Jeo-ekonomik Yansımaları	55
2.3.1. Çin'in Genel Durumu.....	55
2.3.2. Kuşak-Yol'un Temel Güzergâhları.....	64
2.3.2.1. Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (<i>New Eurasia Land Bridge Economic Corridor</i>)	64
2.3.2.2. Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (<i>China-Mongolia-Russia Economic Corridor</i>).....	68
2.3.2.3. Çin- Orta Asya- Batı Asya Ekonomik Koridoru (<i>China-Central Asia-West Asia Economic Corridor</i>).....	69
2.3.2.4. Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru (<i>China-Indochina Peninsula Economic Corridor</i>)	71
2.3.2.5. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (<i>China-Pakistan Economic Corridor</i>)	73
2.3.2.6. Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru (<i>Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor</i>)	77
2.3.2.7. 21. yy. Deniz İpek Yolu (<i>21st Century Sea Silk Road</i>).....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİN'İN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ KAPSAMINDA TÜRKİSTAN.....	82
3.1- Türkistan Jeopolitiği.....	82
3.2- Çin-Türkistan Devletleri İlişkileri	87
3.2.1- Kazakistan.....	87
3.2.1.1- Kazakistan'a Genel Bakış	87
3.2.1.2- Kazakistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”.....	90
3.2.2- Özbekistan	100
3.2.2.1- Özbekistan'a Genel Bakış.....	100
3.2.2.2- Özbekistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”	104
3.2.3- Kırgızistan.....	112

3.2.3.1- Kırgızistan’a Genel Bakış	112
3.2.3.2- Kırgızistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”	115
3.2.4- Türkmenistan	121
3.2.4.1- Türkmenistan’a Genel Bakış.....	121
3.2.4.2- Türkmenistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”	124
3.2.5- Tacikistan.....	128
3.2.5.1- Tacikistan’a Genel Bakış	128
3.2.5.2- Tacikistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”	131
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	146
ÖZGEÇMİŞ	174

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AAYB: Asya Altyapı Yatırım Bankası

ADB: Asian Development Bank (Asya Kalkınma Bankası)

AEB: Avrasya Ekonomik Birliği

AEI: The American Enterprise Institute (Amerikan Girişimcileri Enstitüsü)

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİD: Asya İşbirliği Diyalogu

AİGK: Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı

AIIB: Asian Infrastructure Investment Bank (Asya Altyapı Yatırım Bankası)

AKB: Asya Kalkınma Bankası

APEC: Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği)

ASEAN: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BP: British Petroleum (İngiliz Petrol Şirketi)

BRI: Belt and Road Initiative (Kuşak ve Yol Girişimi)

BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika

BRITACOF: Belt and Road initiative Tax Administration Cooperation Forum
(Kuşak ve Yol Girişimi Vergi İdaresi İşbirliği Forumu)

BRITACOM: Belt and Road Initiative Tax Administration Cooperation Mechanism
(Kuşak ve Yol Girişimi Vergi İdaresi İşbirliği Mekanizması)

CECMC: The Research Center On Modern And Contemporary China (Modern ve Çağdaş Çin Çalışmalar Üniversitesi)

CNPC: China National Petroleum Corporation (Çin Ulusal Petrol Şirketi)

CRBC: China Road and Bridge Corporation (Çin Yol ve Köprü Şirketi)

ÇHC: Çin halk Cumhuriyeti

ÇPEK: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

EHESS: École Des Hautes Études En Sciences Sociales (Fransa Sosyal Bilimlerde İleri Çalışmalar Üniversitesi)

FED: Federal Reserve Bank (Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası)

GSYH: Gayri safi Yurtiçi Hâsıla

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KGAÖ: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KYG: Kuşak Yol Girişimi

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik antlaşması Örgütü)

NSR: New Silk Road (Yeni İpek Yolu)

OBOR: One Belt One Road (Tek Kuşak Tek Yol)

RCEP: The Regional Comprehensive Economic Partnership (Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık)

RMB: Renminbi (Çin'in Resmî Para Birimi)

SCO: Shanghai Cooperation Organisation (Şanghay İşbirliği Örgütü)

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

TAPI: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı

Türk Konseyi: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Kuşak ve Yol Girişimi'nde Etkili Finans Kuruluşları.....	50
Tablo-2: Çin'in Uluslararası Ticaret Değerleri.....	57
Tablo-3: Çin'in Uluslararası Ticaret Ortakları (2019).....	58
Tablo-4: Çin'in Uluslararası Ticaret Ürünleri (2019).....	59
Tablo-5: Çin'in Ekonomik Büyüme Oranları ve GSYH'si.....	60
Tablo-6: Çin'in Bazı Enerji Üretim ve Tüketim Değerleri.....	61
Tablo-7: Çin'in Silah Ticareti ve Askeri Harcama Oranları.....	62
Tablo-8: Kazakistan Ekonomisi.....	89
Tablo-9: Kazakistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı.....	91
Tablo-10: Sektöre Göre Çin'in Kazakistan'a Yatırımları.....	99
Tablo-11: Özbekistan Ekonomisi.....	103
Tablo-12: Özbekistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı.....	105
Tablo-13: Sektöre Göre Çin'in Özbekistan'a Yatırımları.....	110
Tablo-14: Kırgızistan Ekonomisi.....	113
Tablo-15: Kırgızistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı.....	116
Tablo-16: Sektöre Göre Çin'in Kırgızistan'a Yatırımları.....	120
Tablo-17: Türkmenistan Ekonomisi.....	123
Tablo-18: Türkmenistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı.....	126
Tablo-19: Tacikistan Ekonomisi.....	130
Tablo-20: Tacikistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı.....	132

HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1: Tarihi İpek Yolu	40
Harita-2: Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru.....	65
Harita-3: Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru.....	68
Harita-4: Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru.....	70
Harita-5: Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru.....	72
Harita-6: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru.....	73
Harita-7: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru.....	78
Harita-8: 21.yy. Deniz İpek Yolu.....	80

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik-1: Çin'in GSYH ve Büyüme Oranları (1990-2013).....	42
Grafik-2: Çin'in GSYH ve Büyüme Oranları (2014-2019)	43
Grafik-3: Çin'in Petrol İthal Ettiği Ülkeler	76

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan devletlerinin bulunduğu, bugün “Orta Asya” şeklinde ifade edilen bölge, tarihte “Türkistan” olarak ifade edilen büyük bir coğrafyanın bir parçasıdır. Esasen Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) içindeki Şincian Uygur Özerk Bölgesi, Afganistan’ın kuzey vilayetleri, Moğolistan gibi memleketleri de kapsayan daha isabetli ve tarihî bir adlandırmadır. Dolayısıyla bu çalışmada, söz konusu coğrafya için tarihi “Türkistan” adlandırmasını yeniden canlandırmak ve dikkat çekmek adına Orta Asya yerine “Türkistan” adının kullanılması tercih edilmiştir.

Türkistan, tarihi zenginliği ile ön plana çıkan bir coğrafyadır. Tarihten beri dünyanın ve büyük güçlerin gözdesi olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Nitekim bölgede; Göktürk ve Uygur gibi büyük hakanlıklar, Karahanlı ve Gazneli gibi büyük hanedanlıklar, Timurlu ve Moğol gibi büyük imparatorluklar kurulmuştur. Ayrıca Buhara, Hive ve Hokand gibi önemli hanlıkların hâkimiyetine müteakip bölgenin Rus idaresine geçtiği; Çarlık Rusyasının ve sonrasında ise SSCB’nin siyasi sınırları içinde kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Türkistan, insanlık tarihinde küresel düzeydeki birkaç kırılma noktasına sebep olan/başlangıç teşkil eden devlet ve hanedanların coğrafyasıdır.

20. yüzyıl başlarındaki Ceditçilik denilen bağımsızlık çalışmaları, Bolşevik İhtilali ile karşı karşıya kalmış; Türkistan otonomisi kurulması gibi siyasi faaliyetlerin yanı sıra Basmacılık Hareketi gibi aksiyoner mücadeleler verilmiş; ancak bağımsızlık için mücadele eden Türk aydınları başarılı olamayınca Rus hâkimiyeti, devam etmiştir. 1991’e kadar süren SSCB hâkimiyetinde zaman zaman bağımsızlık hareketleri görülmüş, ancak bunlar SSCB’nin gücünü kıracak seviyede olamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu sistemde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) - SSCB rekabetinde, SSCB’nin çok fazla enerji kaybettiği ve zamanla zayıfladığı, sonunda ise dağıldığı ve böylece Türkistan’da da beş yeni devletin doğduğu görülmüştür. Bu devletlerin, kurulmaları ve egemenliklerini tesis

etmeleri sürecinde devlet organizasyonu oluşturma ve idare etme hususunda tecrübesizliklerinin sıkıntılarını çektikleri bilinir. Ayrıca SSCB döneminde Sovyet Cumhuriyetleri veya bölgeleri arasında uygulanan iş bölümü nedeniyle her bir ülkenin tek bir sektöre ağırlık verdiği diğer sahalarda ya çok eksik ya da yok mesabesinde oldukları görülmüştür. Ekonomik çeşitliliği olmayan bu devletlerin ve toplumlarının 1990'ların başlarında sadece yeni bir ekonomik düzene uyum sağlamak değil, ekonominin bazı hayati sahalarında sıfırdan inşa etmek gibi ağır ve acil gündemleri olduğu açıktı.

Bu, bölge dışı aktörlerce, bir diğerinin tek başına inisiyatifine bırakılmaması icap eden bir boşluk gibi görülmekteydi. Türkistan'da ortaya çıkan bu güç boşluğu, bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye ilgilerinin artmasına neden oldu. Bunun arkasında, bölgeyi, "dünya hâkimiyeti"nin kritik bir eşiği olarak gören klasik jeopolitik yaklaşımların ve bunların yeni versiyonlarının birikimi de etkili olmaktadır.

Türkistan; adından anlaşılacağı üzere Türklerin tarihi yurduudur. Ancak bugün Türk dili konuşan Oğuz, Kıpçak, Karluk ana kolları içinde tasnif edilen Türk halklarının yanı sıra Slav ve Fars etnisetelerin de bulunması nedeniyle etnik çeşitliliği olan bir coğrafya olarak kabul edilmektedir. Bilhassa Çarlık ve Sovyet Rusya idarelerinde bölgenin yerli halkı olmayan Rus, Ukrayın, Kozak, Belarus, Alman vb. etnisetelerin Türkistan'a yerleştirilmeleri bu çeşitliliği artırmıştır. Keza Kırım Tatar ve Ahıska sürgünleri gibi Sovyet uygulamalarının da izleri demografik olarak sürmektedir.

Türkistan, bir yönüyle Asya'nın kalbi gibi görünse de Uzakdoğu'ya nispetle, Doğu ile Batı arasında bir geçiş bölgesi özelliği de gösterir. Hazar Denizi ve Urallar'dan Çin Denizine, Afganistan'dan Sibiry'a uzanan geniş saha, sadece jeopolitik konum itibarıyla zengin olmayıp yeraltı kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Bölgenin sahip olduğu petrol, doğalgaz gibi hidrokarbon kaynakları, göl veya akarsu halindeki temiz su kaynakları, muhtelif maden ve değerli taş kaynakları ve pamuk gibi bölgede üretilen stratejik tarım ürünleri ilk akla gelenlerdir.

Bölge devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden 2000’li yıllara kadar ana hatlarıyla şöyle bir siyasal iklimin sürdüğü belirtilebilir: Rusya Federasyonu’nun daha içine dönük bir politika izlediği, talep etseler dahi bu devletlerin sorunlarıyla ilgilenemediği yıllardır. Moskova her şeye rağmen bu devletlerin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında buluşmalarını temin etmek, imkân ölçüsünde buralarda yaşayan etnik Rusların sorunlarına ilgi göstermek, başta ABD olmak üzere üçüncü aktörlerin bu bölgelerdeki faaliyetlerine kısmi bir duyarlılık sergilemek şeklinde bir profil ortaya koymuştur. ABD, bölge devletlerinin Rusya’ya olan bağımlılıklarının azaltılması, bunların Rusya dışındaki aktörlerle diplomatik, ekonomik hatta güvenlik ilişkilerinin yoğunlaştırılması, yeni enerji üretim ve pazarlama imkânlarının teşvik edilmesi, Batı ile iletişim ve etkileşime açık tutulması gibi bir perspektifle davranmıştır. ABD için bu bölge 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla ilan edilen zaferin sürdürülüp 21. yüzyılda küresel hegemonyanın tehdide uğratılmaması için kritik bir saha idi. Öte yandan Çin için 90’lı yıllar bir kaç açıdan önemliydi. Bölge devletlerinin bağımsızlıkları Çin’de Jiang Zemin dönemine denk gelmiştir. Bu da Çin’in sosyalist modelde reform yapıp serbest piyasaya geçişin ikinci evresi olarak görülen bir dönemdir. Bu yönüyle dönem, Çin’in dünyaya açılma süreci ile örtüşmüştür. Bu dönemde Çin Hong Kong ve Macao’yu “tek devlet iki sistem” ilkesi çerçevesinde egemenliğine katmıştır. Bu bütünleşme süreci Çin ekonomisinin ülke dışındaki faaliyetinin yoğunlaşmasına da etki etmiştir. Avrupa Birliği (AB) açısından bölge alternatif enerji kaynaklarına erişim ve güvenlik algılarıyla öne çıkan bir bölge olmuştur. Türkiye, bölge devletlerini en erken tanıyan devletlerden olarak bu devletlerle tarihi-kültürel birlikteliklerde buluşmak, bu devletlerdeki başta inşa olmak üzere yeni ekonomik faaliyetlerin içinde yer almak, bu devletlerle eğitim sahasında derin iş birliği kurmak, bölgeden batıya yönelen enerji projelerinde hem güzergâh hem katılımcı olmak gibi önceliklerle hareket etmiştir. İran Türkistan bölgesinin bir kısmını tarihi Horasan perspektifinden görmek eğiliminde olmuş, bölgedeki Batı ve Türk faaliyetinden duyduğu kaygıyı merkeze alarak hareket etmiştir. Tacikistan ile dil müştereginden yararlanmaya çalışmış, bölgenin “Devrim İhracı”na müsait olmadığını oldukça erken çözmüştür.

2000’li yıllar Türkistan jeopolitiğinde bir takım yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında Rusya’da Putin devrinin başlaması, Çin’de Hu

Jintao'nun liderliği, 11 Eylöl saldırıları sonucunda ABD'nin de terörle mücadele kapsamında bölgeye gelmesi, Afganistan'daki gelişmeler karşısında bölgede askeri üs ve tesis edinme gayretleri sıralanabilir. 2008 küresel finans krizi sonrasında ABD'nin bölgedeki etkinliğinin azalmasına paralel olarak Çin'in bölgeye yoğunlaştığı görölmüştür. Binlerce yıldır bölgeyle etkileşim halinde olan, bölgenin en önemli aktörlerinden Çin, Türkistan'a yönelimi ile dikkat çekmeye başlamıştır. Zira dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan yine dünyanın en büyük iki ekonomisinden birisi olan ve yüksek üretim kapasitesi nedeniyle dünyanın atölyesi olarak adlandırılan Çin'in yükseliş ve başta Türkistan olmak üzere çevre bölgelere yönelmesi bölge jeopolitiğinin dönüşümünün yanı sıra uluslararası sistemin değişimi için de önemli bir ayrıntı olmuştur.

Çin, 2013 yılı sonu itibarıyla tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırma niyetiyle başlattığı “Kuşak ve Yol Girişimi (KYG)” projesiyle yeniden dikkatleri üzerine çekmiştir. Zira söz konusu proje, başlangıçta 60'tan fazla ülkeyi kapsaması ve büyük bir bütçeye sahip olması nedeniyle gelişmekte olan pek çok ülke için yeni “fırsat” olarak yorumlanmıştır. Ancak söz konusu girişimin, 2008 küresel finans krizine rağmen şaşırtıcı bir hızla büyüyen ve yükselişini tüm hızıyla sürdüren Çin'in, uluslararası sistemi değiştirmeye dönük bir adım olduğu yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. Çin, her ne kadar bu faaliyetlerinin uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik barışçıl bir girişim olduğunu açıklasa da ABD başta olmak üzere bazı ülkelerin Çin'e güvenmedikleri görölmüştür.

Endişe ve eleştirilere rağmen Çin, KYG kapsamında Türkistan'daki etkinliğini artırmıştır. Türkistan devletleri kalkınmalarını hızlandırmak için Çin'in yaklaşımını makul karşılamış; ayrıca bunun Rusya'nın nüfuzunun dengelenmesine yarayacağını düşünerek yatırımlara zemin hazırlamayı tercih etmişlerdir.

21. yüzyılda, sadece Türkistan bölgesinde değil küresel düzeyde kontrol ve etki oluşturabilecek boyutları bulunan KYG'nin incelenmesi yukarıda izah edilen bu sebeplerle tercih edilmiştir. Girişimin mevcut uluslararası sistemin dönüşümü çerçevesinde yarattığı etki ve Çin'in Türkistan devletleri ile olan ilişkileri bu çalışmanın ana konularını oluşturmaktadır.

Çalışma kuramsal olarak neorealist uluslararası ilişkiler yaklaşımı esas alınarak yapılmıştır. Bu nedenle kuramsal, kavramsal çerçeve ve tarihsel arka plana ilişkin Birinci Bölümde neorealist kuramın öngördüğü güç dağılımı ve güç dengesi ve bunun yanı sıra kutupluluk sorunsalı incelenmiştir. Devamında ise önce uluslararası sistemin dönüşümü ve mevcut uluslararası sistem anlatılmış; sonra sırasıyla Çin'in yükselişinin kısa tarihi ve uluslararası sisteme uygunluğu ve Türkistan'ın kısa tarihi ve uluslararası sisteme uygunluğu incelenmiştir.

İkinci bölümde KYG geniş bir şekilde ele alınmış; tarihi İpek Yolu ile benzerlikleri, amacı ve kapsamı tahlil edilmiştir. Bu tahlilde öncelikle projenin sahibi ve dolayısıyla işin öznesi olan Çin'in resmî yaklaşımı erişilebilir kaynaklardan yola çıkılarak belirtilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Devamında ise KYG'ye yönelik itirazlar ve sebepleri, projenin güvenilirliğini sarsan etkenler ve beraberinde güvenlik problemi olup olmamasının yanı sıra güvenliğinin nasıl sağlandığına ilişkin örnekler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise öncelikli olarak Türkistan jeopolitiği ve bazı bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye yaklaşımı üzerinde durulmuş; sonrasında ise Çin'in Türkistan devletleri ile ilişkileri geniş bir şekilde ele alınmıştır. Türkistan devletlerinin KYG üzerindeki rolü ve Çin'in KYG çerçevesinde bölgedeki rolü sayısal verilerle ve bazı örnek yatırımlarla izah edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHİ ARKA PLAN

1.1- Uluslararası İlişkiler Disiplininde Neorealizm Yaklaşımı

Uluslararası sistemi anlamlandırmaya yarayan “teori” veya “kuram”, “bir takım olguları veya olgusal ilişkileri açıklayan kavramsal bir sistem” olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde hem var olanı açıklamak hem de uluslararası politikayı anlaşılır/incelenebilir kılmak için bir takım kuramsal yaklaşımlar mevcuttur ki bu yaklaşımlar farklı teoriler olarak disiplinin gelişmesine veya “bilimselleşmesine” katkıda bulunmuşlardır. Zira teoriler, olgular arasındaki nedenselliği ortaya koymaya yardımcı olan, gerçek olguları soyutlaştıran ve basitleştiren ve aynı zamanda genellemeler yapan bir sistem bütünüdür. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler alanında bir durumu ve/veya bir olguyu anlamlandırmak, açıklamak, bilgileri bir düzene koymak ve yeni bilgilere ulaşmayı sağlamak için aracı olarak bir teoriye ihtiyaç duyulmaktadır.¹

Uluslararası ilişkiler bir sosyal bilim disiplini olduğundan uluslararası politikada da temel olarak ele alınan insan ve insan davranışlarıdır. Ancak uluslararası politikada teorilerin inceleme alanı insan-toplum, toplum-devlet ve devlet-devlet ilişkileri olsa da öncelikler yaklaşımlara göre değişiklikler göstermektedir. Bununla birlikte çeşitli teorilerle cevabı aranan en önemli soru genellikle savaş ve barışın koşullarının ne olduğu olmuştur. Bu kapsamda en temel yaklaşımlar realizm ve idealizm olmuştur.² Realizm ilk haliyle Klasik Realizm olarak anılır. Bu kuramın uluslararası ilişkilerin ilk büyük tartışmasının taraflarından biri olması, alanın bilimselleştirilmesi yönündeki ilk kapsamlı çaba olarak değerlendirilmesi ve ardından gelen birçok kuramın Klasik realizme mesafeleri itibariyle konumlandırılmaları Realizme uluslararası ilişkiler yazınında özgün bir yer oluşturur. Bu çalışmada kuramsal çerçeve olarak tercih edilen neorealizm klasik

¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2006, s. 30.

² Davut Ateş, **Uluslararası Politika Nedir? Dünyayı Anlamak ve Anlatmak**, Dora Yayınları, Bursa, 2013 s. 60.

realist ilkelerin önemli bir kısmını esas aldığı için bu noktada klasik realizmin ele alınması icap eder.

Realizm; uluslararası ortamın anarşik olduğu düşüncesi üzerine kurulu bir okuldur. Bu kapsamda bireysel ve toplumsal egoizmin hâkim olduğu anarşik uluslararası ortamda devamlı olarak güç ve güvenlik arayışının varlığı söz konusudur. Bu nedenle realizm, uluslararası ortamda sürekli bir çatışma halinin anlaşılabilir olduğunu ortaya koymaktadır.³ Dolayısıyla böyle bir ortamda, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilen devletler için esas olan güç maksimizasyonudur. Bu nedenle realizmde, normatif değerlerden ziyade maddi kapasitenin ön plana çıktığı görülmektedir.⁴

Klasik Realizmin tarihte bazı referans unsurları vardır. Burada öne çıkan isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Thucydides, Nicolas Machiavelli ve Thomas Hobbes. Klasik Realizmin, tarihsel süreçteki en önemli referanslarından olan Thucydides, “Peloponezya Savaşlarının Tarihi” adlı eserinde Realizmin çerçevesini çizdiği devletler arasındaki güç dağılımı, güç dengesi, çıkar olgusu gibi kavramların temelini ortaya koymuştur.⁵ Klasik Realizmin bir başka referans ismi olan Nicolas Machiavelli ise 1532 yılında kaleme aldığı “Prens” adlı eserinde, devlet adamlarının moral değerlerden soyutlanarak salt çıkar düşüncesiyle karar almaları ve hareket etmeleri gerektiği üzerinde durmuştur.⁶ Thomas Hobbes’un ise insan doğasına olan yaklaşımı, realizmin uluslararası ortamın anarşik yapısını açıklarken ağırlıklı olarak faydalandığı kaynaktır. Zira Hobbes’un insanın doğa halinde anarşik olduğu yaklaşımı uluslararası sistemin anarşik yapısına kadar uzandırılmaktadır.⁷

Yukarıda kısa kısa ele alınan isimlerin yanı sıra Raymand Aron, John Herz, George F. Kennan, Henry A. Kissenger, Reinhold Niebuhr, Frederick Schuman, Nicholas J. Spykman, Robert Strausz-Hupe, Inis Claude ve Arnold Wolfers gibi

³ Dana Gold, Stephen Mcglinchey, “International Relations Theory”, Stephen Mcglinchey, **International Relations**, International Relations Publishing, Bristol, 2017, s. 48.

⁴ Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika-Cilt. I**, Çev. Baskın Oran, Ünsal Oksay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s. 129.

⁵ Robert Gilpin, “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, C. 18, S. 4, Bahar, 1988, s. 592.

⁶ Eyüp Ersoy, “Realizm”, Der. Ramazan Gözen, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 167.

⁷ E. Ersoy, “**Realizm**”, s. 168.

isimler, realist kuramın düşünce ve uygulama sahasında öne çıkan temsilciler olarak sıralanabilir.

Bu noktada realist kuramın çıkış noktasına ve temel ilkelerine değinmekte fayda vardır. Nitekim realizm, insanın doğası gereği bencil ve rekabetçi olduğunu kabul ederek insanın olduğu her yerde bencilliğin ve rekabetin olabileceğini ve nihayetinde bunun bir çatışmaya dönüşme ihtimalinin olduğunu öngörmektedir.⁸ Bu nedenle realizmin gücü ve güç maksimizasyonunu öncelediğini ve bunun bir davranış biçimi olduğunu anlamak mümkündür. Ayrıca realizm, insan doğasında olan “çıkar”ı, uluslararası sistemdeki esas aktör olarak gördüğü devletler için de öncelikli kabul etmekte; çıkarını gözeten devletlerin gücü hedeflemesini makul sayarak devletler için güç maksimizasyonu hedefinde askeri güç kapasitesine öncelik vermektedir.⁹ Nitekim insan doğasında olduğu gibi devletler arasında da bencillik, rekabet ve çıkar gibi etkenler, düşmanlık dürtüsünü ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenlerden ötürü klasik realizmin sürekli olarak devleti özne kabul etmesi anlaşılmaktadır.

Realizmin en önemli dönüm noktalarından birisi Kenneth Waltz ile gerçekleşmiştir. Kenneth Waltz’un, pozitivizm ve yapısalcılık karışımı bir anlayışla klasik realizme başkaldırarak 1979’da yayımladığı “Uluslararası Siyaset Teorisi (*Theory of International Politics*)” adlı eser, ilk defa uluslararası politik sistemin yapısını, onu oluşturan birimlerden bağımsız olarak incelemiştir. Realistler, Waltz’un bu farklı yaklaşımından sonra “sistem” ile daha sık uğraşır olmuştur.¹⁰ Böylece uluslararası ilişkilerde, Waltz öncülüğünde “neorealizm” etkinliği belirmiştir.

Neorealizm, “yeni realizm” veya “yapısal realizm” olarak anılan, uluslararası sistemin yapısal özelliklerini ve kısıtlarını öne çıkaran ve yeni bir güç siyaseti modeli sunan uluslararası politika perspektifidir.¹¹ Neorealizmin öncü isimlerinden Waltz, klasik realizmin temel yaklaşımlarından faydalanmış; ancak bunun yanı sıra

⁸ Jack Donnelly, “Realizm”, Scott Burchill, Andrew Linklater vd., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, 2019 (6. Baskı), s. 54.

⁹ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 87.

¹⁰ Baybars Ögün, “Yapısal Realizm ve Dış Politika: Sistem Düzeyinde Türkiye’nin Genel Davranış Eğilimleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, s.31.

¹¹ A. Heywood, **Küresel Siyaset**, s. 86.

önceliklerini değiştirerek bir farklılık yaratmıştır. Waltz, bu kapsamda klasik realistlerin aksine devleti değil; sistemi incelemiştir. Ayrıca klasik realizmde devletler ve devleti yöneten karar alıcılar ön plandayken neorealizmde, sistem ve sistemsel değişimlerin ön plana çıktığı görülmektedir.¹²

Uluslararası kuramları ikiye ayıran Waltz, birimler düzeyinde yapılan dış politika ve savaş analizlerini indirgemeci kuramlar; sistem düzeyinde yapılan analizleri ise bütüncül kuramlar olarak sınıflandırmıştır. Waltz'a göre indirgemeci kuram, bütünün parçalarıyla ve parçaların nasıl davrandığıyla ilgilenirken; bütüncül kuram ise savaş halleri gibi önemli dış politika kararları verilirken devletlerin bütüncül bir aktör gibi hareket edeceği varsayımıyla ilgilenmektedir. Böylece savaşa sebep olanın devletlerin içyapısından ziyade uluslararası sistemin anarşik yapısı olduğu sonucuna varmıştır.¹³

Waltz'a göre uluslararası sistemin yapısını tanımlayan üç unsur vardır: uluslararası yapının kendisine göre düzenlendiği ilkesi, uluslararası sistemdeki birimlerin farklılaşması ve işlevselliği, uluslararası sistemdeki birimler arasındaki güç dağılımı.¹⁴

Birinci unsur, uluslararası yapının kendisine göre düzenlendiği ilkesi, uluslararası ortamdaki birimler ve aktörler arasında alt-üst ilişkisinin ve herhangi bir hiyerarşinin söz konusu olmamasına odaklanmaktadır. Herhangi bir merkezin olmaması halinin; yani kimsenin buyurmaya yetkin, itaat etmeye mecbur olmadığı bir sistemin anarşik olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu unsur üzerinde genel olarak cevabı aranan soru, merkezi bir iktidarın, düzenleyici bir merciinin yoksunluğundan kaynaklı olarak anarşik olan sistemde düzenin nasıl sağlanabiliyor olduğudur. Bu noktada Waltz'un mikroekonomik teoriden faydalandığı görülmüştür. Söz konusu teoriden yola çıkan Waltz'a göre uluslararası yapı, devletlerin kendi menfaatlerini gözeten davranışlarından kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yapı ise

¹² A. Heywood, **Küresel Siyaset**, s. 92.

¹³ Kenneth N. Waltz, **Uluslararası Politika Teorisi**, Çev. Osman S. Binatlı, Ed. Çınar Özen, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s. 77.

¹⁴ E. Ersoy, "**Realizm**", s. 174.

aynı münferit devletlerin davranışlarını etkileyici ve kısıtlayıcı refleksler göstermektedir.¹⁵

İkinci unsur, yani uluslararası sistemdeki birimlerin farklılaşması ve işlevselliği, uluslararası yapının hiyerarşik değil anarşik olması ve birimler arasında alt-üst ilişkisinin olmaması sebebiyle sistemin parçaları olan birimler arasında işlevsellik açısından benzerlik görülmesini açıklamaktadır. Nitekim iç siyasi sistemlerde birimler farklı şekilde savunma, refah veya ekonomik büyüme ile meşgul olurken uluslararası sistemde devletlerin, hemen hepsinin benzer şekilde iç düzen ve savunma işlevleri vardır.¹⁶ Bu kapsamda Waltz, uluslararası yapının sadece düzenleyici ilkedeki bir değişim yoluyla veya bu olmadığı takdirde birimlerin kabiliyetlerindeki değişimler yoluyla farklılaşabileceğini belirtmiştir. Waltz, burada da mikroekonomik teorideki, “bir pazarın yapısının o pazarda rekabet eden şirketlerin sayısı ile belirlenebileceği” kabulüne dayanarak uluslararası sistemin yapısının sistem içinde rekabet halindeki devletlerin sayısı ile tanımlanabileceğini öne sürmektedir.¹⁷

Üçüncü unsurla, yani uluslararası sistemdeki birimler arasındaki kabiliyetlerin dağılımı hususuyla, işlevsellikleri ile benzer olan birimlerin kabiliyetlerinin farklılık gösterebileceklerine işaret edilmektedir. Burada Waltz’un altını çizdiği iki önemli husus vardır: Birincisi kabiliyetler birimlerin vasfı iken kabiliyet dağılımı sistemin vasfıdır. İkincisi ise sistem yapısı, birimler arasındaki güç dağılımının değişmesi ile değişebilecektir. Bu noktada Waltz, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleyen kabiliyetleri, nüfus, ülke büyüklüğü, kaynaklar, ekonomik, askeri ve siyasi güç olarak belirlemiştir. Waltz’a göre söz konusu kabiliyetlerin makul ölçüde dağılması ve uluslararası anarşik sistemin düzenli olmasını sağlayan olgu ve mekanizma güç dengesidir.¹⁸

Neorealistler, devletlerin ne kadar güç gerektirdiğine ilişkin değerlendirmelerinde farklılık göstermektedir. Zira asıl gayesi hayatta kalmak olan

¹⁵ E. Ersoy, “**Realizm**”, s. 174.

¹⁶ Alexander Went, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları (2. Baskı), İstanbul, 2016, s. 131

¹⁷ E. Ersoy, “**Realizm**”, s. 175.

¹⁸ E. Ersoy, “**Realizm**”, s. 176.

devletlerin, bu gayelerini hayata geçirmek için ya makul ölçüde güç ile güvenliğini sağlaması ya da gücünü maksimize ederek saldırıya uğrama ihtimalini düşürmesi gerekmektedir. Bu nedenle neorealizm iki alt dala ayrılır: savunmacı ve saldırgan realizm.¹⁹

Savunmacı realizm, devletlerin gelişmeleri için gerekli olan uygun miktarda gücü elde etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte uluslararası sistemdeki birimlerin hegemon olma arayışında ve makul seviyedeki güçlerini maksimize etme çabasına girmemeleri gerekmektedir. Zira böyle bir davranış, konumlarını zayıflatacak bir karşı ittifak oluşumuna neden olabilecektir. Saldırgan realizm ise devletlerin fırsat bulmaları halinde hegemon olmak için makul seviyedeki güçlerini maksimize etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, güç üstünlüğü devletlerin hayatta kalması için en iyi korumadır.²⁰

Savunmacı realizmin öne çıkan ismi olan Waltz, savunmaları inşa etmenin ve caydırıcı güce sahip olmanın uluslararası ortamı sakinleştireceğini savunmaktadır. Silahların ve stratejilerin, devletlerin uluslararası ortamdaki konumunu yüksek oranda olumlu yönde değiştirecektir. Devletlerin temel hedefi, gücün artırılması değil; gücün muhafaza edilmesi olmalıdır. Güç kapasitesini artırma eğilimi, nihayetinde devletin kendi güvenliğini tehdit edecektir. Uluslararası ortamda bu yaklaşım hâkim olduğunda çatışma ihtimali azaltılabilecektir. Bu nedenle Waltz’a göre azami güce erişme makul bir seçenek değildir. Zira sistem, nihayetinde gücünü artırma eğilimindeki birimleri cezalandıracaktır. Savunmacı realizm, devletlerin güç arayışlarının temelinde sadece güvenlik kaygısı yattığını kabul etmektedir. Bu noktada merak uyandıran kavram güç olmaktadır. Waltz başta olmak üzere pek çok realist, “güç” ile kastedilenin yalnızca askeri değil; ekonomik kapasite de olabileceğine dikkat çekmektedirler. Zira askeri kapasitenin yanı sıra ekonomik kapasite de caydırıcı niteliktedir. Sonuç olarak; savaşın hem kazanan hem de kaybeden taraf için kayıplara neden olacağını savunan savunmacı realistler,

¹⁹ B. Ögün, “Yapısal Realizm...”, s. 32.

²⁰ Arash Heydarian Pashakhanlou, “The Past, Present and Future of Realism”, Davide Orsi vd., **Realism in Practice**, International Relations Publishing, Bristol, 2018, s. 30.

devletlerin, varlıklarını devam ettirmek için maksimum güce ulaşmaya değil, makul kazançlar elde etmeye odaklanmaları gerekmektedir.²¹

Kapasite dağılımı noktasında neorealizmin öncü ismi Waltz'un "savunmacı" yaklaşımına karşı ortaya çıkan, saldırgan realizmin öncü isimlerinden kabul edilen John Mearsheimer, güç maksimizasyonunu savunmaktadır. Saldırgan realizm, diğer devletleri potansiyel tehdit olarak gören ve yaşadıkları güvenlik kaygısından ötürü kendi hayatlarını garanti altına almaya çalışan devletlerin, hayatta kalmalarının en iyi yolunun güç maksimizasyonu olduğunu savunmaktadır. Zira uluslararası ortam anarşiktir ve gelişmelere müdahale edecek bir üst makama sahip değildir. Dolayısıyla sürekli olarak birbirlerinden şüphelenen ve birbirlerini potansiyel düşman olarak gören devletler, sürekli olarak çatışma/savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle Mearsheimer devletlerin, güvenlik kaygısını sonlandıracak, şüpheleri ortadan kaldıracak ve kendi yaşamını devam ettirecek tek bir çare olduğunu savunmaktadır: Devletler hedeflerine ulaşmak ve huzur ve refaha erişmek için diğer devletlerin aleyhine mümkün olduğunca mutlak güçlerini artırmalı veya bunun için fırsat kollamalıdır.²² Zira saldırgan realizmde devlet, ancak gücünü artırdıkça güvenliğini en üst seviyeye çıkarabilecektir. Ayrıca saldırgan realizme göre devletler saldırgan olduklarından değil, sistem bu şekilde gerektirdiği için güçlerini maksimize etmelidir. Taraflardan birisi gücünü artırdığında rakip devlet de artıracağı için devletler arasında bir yarış başlayacaktır. Bu yarış "güvenlik ikilemi" denilen durumu yaratacaktır. Bu nedenle, ortaya çıkacak döngünün önüne geçmek için devletler kapasitelerini rakiplerinin ulaşamayacağı seviyeye çıkarmalı; küresel hegemonya için veya en azından bölgesel hegemonya için çaba göstermelidirler. Nitekim saldırgan realizmde her devlet potansiyel hegemondur.²³

1.1.1- Güç Dağılımı ve Dengeleme

Neorealizmin babası olarak kabul edilen Waltz, yukarıda da ele alındığı gibi sistemin yapısının üç özelliği olduğuna dikkat çekmiş; uluslararası sistemin anarşik

²¹ Fatma Cande Yaşar Dinçer, "Klasik Realizm ve Neo-Realizm Bağlamında Birleşik Krallık'ın Kutup Politikaları", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018, s. 31.

²² John J. Mearsheimer, "Yapısal Realizm", Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, **Uluslararası İlişkiler Teoriler Disiplin ve Çeşitlilik**, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2016, s. 92.

²³ F. C. Yaşar Dinçer, "Klasik Realizm...", s. 32.

olduğuna, sistemdeki birimlerin işlevselliğine ve birimler arasındaki güç dağılımına işaret etmiştir. Waltz’un bu sınıflandırmasında, en önemli noktanın üçüncüsü, yani “güç dağılımı” olduğu birçok yazar nezdinde kabul görmüştür. Zira “güç” kavramı oldukça kapsamlı ve anlamı bakımından da derin olabilmektedir.

Neorealizmin iki büyük temsilcisi Waltz ve Mearsheimer arasında, gücün miktarına ilişkin ortaya çıkan uyuşmazlık, “Savunmacı Realizm” ve “Saldırgan Realizm” şeklinde bir sınıflandırma ihtiyacını doğurmuştur. Gücün miktarının yanı sıra gücün dağılımı da oldukça önemlidir. Zira neorealizme göre güç, nihai hedef değil; hayatta kalmanın bir aracıdır. Birimlerdeki hayatta kalma güdüsü ve çabası, birimleri güç maksimizasyonuna sevk edecektir. Bu nedenle anarşik olan sistemdeki birimler, yapabildikleri kadar kapasite artırımına gidecek ve diğer aktörler nezdinde bir güvenlik endişesine sebep olacaklardır.²⁴

Güvenlik endişesinin doğal bir sonucu olan güç arayışı, sistemdeki güç dağılımını doğrudan etkilemektedir. Bu aşamada ortaya çıkabilecek dengesizliğin sistemin güvenliği ve istikrarı için tehlike yaratacağı açıktır. Bu nedenle sistemde, dengelemenin ve dengenin gerekliliği ve önemi daha anlaşılır olmuştur. Neorealizme göre anarşik olan sistemde, devletlerin gücünü ancak başka devlet ve/veya devletler dengeleyebilecektir. Waltz, bir devletin özerk yaşama biçimini korumaya çalışmasını ve hayatta kalmak için uyguladığı stratejileri dengeleme olarak adlandırmaktadır. Ayrıca Waltz, devletlerin, refah ve güvenlikleri için daima yarıştıklarını ve bu rekabetin sistemdeki birimler arasında bağ kurulmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Böylece Waltz’a göre birimler arasında gelişen bağ sayesinde denge oluşumu ortaya çıkmaktadır.²⁵

Güç dengesinin, gücün miktarının ve dağılımının ne ve nasıl olması gerektiği sorunsalının yanı sıra gücün unsurlarının ne olması gerektiği üzerine de yazarlar arasında bir takım tartışmalar ve farklılıklar hâsıl olmuştur. Bu noktada realizme kaynak noktası oldukları kabul edilen bazı yazarların yaklaşımları üzerinde durulabilir.

²⁴ F. C. Yaşar Dinçer, “Klasik Realizm...”, s. 26.

²⁵ F. C. Yaşar Dinçer, “Klasik Realizm...”, s. 29.

Thucydides, “Peloponezya Savaşı Tarihi” adlı yapıtında güç unsurlarını ekonomik zenginlik, askeri gücün (donanmanın) büyüklüğü, silahların sayısı ve niteliği, askeri kuvvetlerin hazırlık durumu, nüfus büyüklüğü, toprak genişliği ve müttefik sayısı olarak sıralamıştır. Realist okulun bir başka önemli temsilcisi Edward H. Carr ise uluslararası siyasetteki güç kaynağını üçe ayırmış; bunların askeri güç, ekonomik güç ve kanaat oluşturma gücü olduğunu belirtmiştir.²⁶ Morgenthau ise Waltz gibi, coğrafya ve nüfus büyüklüğü, ekonomik ve endüstriyel kapasite gibi iç kaynaklara dikkat çekmiş²⁷; bunların yanı sıra Thucydides ve Carr gibi askeri güçle desteklenen dış politikanın daha başarılı olabileceğini, askeri gücün ise sahip olunan askeri teknolojinin çağdaşlığı ile ilgili olduğunu belirtmiştir.²⁸

Amerikan Jeopolitik geleneğinin kurucularından ve “Deniz Hakimiyeti Teorisi”nin öncü yazarı olan Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan, 1891’de yayımladığı “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi (*The Influence of Sea Power Upon History*)” adlı yapıtındaki “Deniz gücü eşittir Büyük Güç” tanımlaması ile Thucydides’e benzer şekilde deniz gücünün önemine işaret etmiştir. Mahan, bir devletin dünya hâkimiyeti kurabilmesi için öncelikli olarak “deniz hâkimiyetini” sağlaması gerektiğini belirtmiş; deniz gücünün ise deniz kuvvetleri, ticari filo ve deniz üslerinin toplamına eşit olduğunu vurgulamıştır. Mahan, ancak bu yolla büyük güç olunabileceğinin altını çizmiştir.²⁹

Uluslararası güç ve güç değişimini inceleyen isimlerden birisi George Modelski ise öncelikli güç unsuru olarak deniz gücüne dikkat çekmiştir. Modelski için ikinci önemli güç unsuru ise ekonomik güçtür.³⁰

Öne çıkan neorealistlerden Robert Gilpin de “güç” kavramı için önceliğinin hegemonya veya hegemon güç olduğunu belirtip bunun içinse ekonomik gücün gerekliliği üzerinde durmuştur. Gilpin, ekonomik güç içinse dünyadaki en büyük

²⁶ Sabir Askarov, “Rusya’nın Gürcistan, Ukrayna ve Suriye’ye Askeri Müdahalelerinin Neo-Realizm Çerçevesinde Analizi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 27.

²⁷ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, s. 90.

²⁸ S. Askarov, “**Rusya’nın...**”, s. 28.

²⁹ S. Askarov, “**Rusya’nın...**”, s. 30.

³⁰ S. Askarov, “**Rusya’nın...**”, s. 34.

ekonomiye sahip olmanın yanı sıra uluslararası ticaret ve finansal hareketler, doğal kaynaklar ve hammaddeleri kontrol altında tutmak gibi faktörlere işaret etmektedir.³¹

Uluslararası sistemin analizini yapan isimlerden tarihçi Paul Kennedy, “Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü” adlı eserinde büyük güç için ekonomik gücün önemine dikkat çekmiş ve istikrarlı olması üzerinde durmuştur. Zira Kennedy’e göre dengesiz bir ekonomik gelişim, askeri gücü olumsuz etkileyecektir.³²

Birçok düşünür ve yazara göre gücün olmazsa olmazları, yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere ekonomik ve askeri güç, ittifak sayısı, nüfus ve ülke büyüklüğü gibi faktörlerdir. Ancak öncelikli unsurların ekonomik ve askeri güç olduğu gözden kaçmamalıdır. Ayrıca söz konusu güç unsurları, aynı zamanda sistemdeki dengeleme unsurlarıdır. Dolayısıyla güç unsurları, güç dağılımı ve dengelemeyi; güç dağılımı ve dengeleme ise sistemin karakterini doğrudan etkilemektedir. Sistemde “Nasıl büyük güç olunur?” ve “Ne kadar güçle büyük güç olunur?” gibi sorular, sistemde “kaç büyük güç olmalı?” ve “Büyük güçler nasıl rekabet eder?” gibi soruları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle güç dağılımı ve dengeleme, sistemde kutupluluk olgusunu ve ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

1.1.2- Neorealizme Göre Kutupluluk

Neorealizmde, uluslararası politik sistem tek, iki ve çok kutupluluk olarak üç farklı şekilde sınıflandırılabilir. Uluslararası sistemde sistem karakteri, hegemonyası olan tek birincil devlet olması halinde tek kutupluluk; iki birincil devlet olması halinde iki/çift kutupluluk; üç ve daha fazla devlet olması halinde ise çok kutupluluk olarak adlandırılmaktadır. Bu üç farklı sistem modeli üzerine farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.³³

Tek kutupluluk, neorealizme göre kabul edilebilir değildir. Zira Waltz, tek kutupluluğun güç dağılımı ve güç dengesi olgularına aykırı olduğunu; tek

³¹ Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Ter. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan Gürkan Polat, Düz. Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2011, s. 415.

³² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (8. Baskı), İstanbul, 2001, s. 332.

³³ J. Donnelly, “Realizm”, s. 64.

kutupluluğun nihayetinde iki veya çok kutupluluğa evrileceğini savunmaktadır. Waltz, doğanın boşluk kabul etmeyeceği örneğine dayanarak uluslararası sistemin de dengesizliği kabul etmeyeceğini öne sürmektedir.³⁴ Zira hâkim güç daha zayıf devletlerden menfaat sağlamaya çalışarak kendi itibarından istifade etmek isteyecek; hakimiyetini sürdürmenin artan maliyeti hâkim gücü tüketecek ve ayrıca tek kutuplu sistemde ikincil güçler, hâkim güç olan birincil devleti devirmeye çalışacaktır. Böylece tek kutuplu sistem geçici olacak ve çift veya çok kutuplu sisteme geçiş sağlanacaktır.³⁵ Nitekim Waltz, 2000 yılında kaleme aldığı “Yapısal Realizm ve Soğuk Savaş” başlıklı makalesinde, Soğuk Savaş sonrasında oluşan tek kutupluluğun muhakkak son bulacağını, üstelik bunun Avrupalı değil, Asyalı aktörlerce olacağını belirtmiş ve Çin ve Japonya’ya dikkat çekmiştir.³⁶

Süper gücü dengeleyecek bir aktör olmaması nedeniyle tek kutuplu sistemde, süper güç bölgesel ve küresel düzeyde istediği gibi hareket edebilme hürriyetine sahiptir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemsel bir değişiklik olmadığı için ABD’nin dengelenmesi mümkün olmamıştır.³⁷

İki kutupluluk, sadece iki birincil devletin bulunduğu sistemin adıdır. Modern devletler tarihinde sadece İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB’nin öncülüğünü yaptığı sistemde iki kutupluluk örneği görülmüştür. Neorealizme göre iki kutupluluk istikrar eğiliminin ağır basması nedeniyle barış olasılığının yüksek olduğu bir sistemdir.³⁸ Bu nedenle iki kutuplu sistemde dış dengeleme değil; iç dengeleme tercih edilmektedir. Zira dış dengeleme seçeneğinde, dengelemeye dâhil olabilecek üçüncü bir aktör yoktur. İç dengelemeye dayanan ve ikincil devletlerin eklenmesiyle ortaya çıkan küresel güç rekabeti söz konusu olduğu için birincil devletlerin karşılıklı bağımlılıklarının azaldığı ve sistemde istikrarın arttığı görülmektedir. Ayrıca dış dengeleme söz konusu olmadığı için birincil devletlerin birbirlerine değil, ikincil devletlere olan bağımlılıkları artmaktadır. İkincil devletlerin

³⁴ K. N. Waltz, **Uluslararası Politika...**, s. 164.

³⁵ Steven W. Hook, John Spanier, **Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 349.

³⁶ Kenneth N. Waltz, “Structural Realism after the Cold War”, **International Security**, C. 25, S. 1, Yaz 2000, s. 10.

³⁷ B. Ögün, “Yapısal Realizm...”, s. 179.

³⁸ A. Heywood, **Küresel Siyaset**, s. 95.

kutuplardan birine eklemlenmek zorunda kaldıkları bu noktada yaşanan yoğunluk nedeniyle birincil devletler, iç dengeleme için buna ihtiyaç duymaktadır.³⁹

Çok kutupluluk, geleneksel güç dengesi mantığına göre en az üç, Waltz’a göre ise en az beş birincil devletin bulunduğu uluslararası politik sistemin adıdır. Modern devletler çağında son olarak İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar görüldüğü kabul edilmektedir. Neorealizme göre çok kutuplu sistemde istikrarsızlık söz konusudur ve savaş ihtimali oldukça yüksektir. Zira birincil devlet sayısının fazla olması, büyük ve farklı çatışmalar çıkma olasılığını artırmaktadır.⁴⁰ Neorealizme göre çok kutuplu sistemde, birincil devletler ağırlıklı olarak dış dengeleme seçeneğini tercih etmektedir. Dış dengeleme, sürekli olarak askeri-politik ittifaklar kurmak suretiyle rakipleri dengeleme yoludur. Dış dengeleme seçeneğinde birincil devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık arttığı için beraberinde savaş ve çatışma riskinin de arttığı görülmektedir. Neorealizme göre birincil devletlerin birbirlerine olan ihtiyaçlarının artması değişken ve esnek ittifaklara dayalı bir uluslararası ortam oluşturmaktadır.⁴¹

Çok kutuplu sistem, ilişki ağlarının birbirine geçtiği, çok çeşitli ittifakların görüldüğü karmaşık bir sistemdir. Tarihteki iki dünya savaşının da çok kutuplu sistemde yaşanmış olması, pek çok düşünürün bu modele ilişkin endişelerinin kaynağını oluşturmaktadır.⁴²

1.2- Uluslararası Sistem, Yükselen Çin ve Türkistan

1.2.1- Uluslararası Sisteme Genel Bakış

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu sistemin birincil devletleri ABD ve SSCB arasında süregelen Soğuk Savaş, 1990 itibarıyla sonlanmış ve 20. yüzyılın son on yılında dünya, SSCB karşısında galip gelen süper güç ABD’nin öncülüğünde ve hegemonyasında yeni bir sisteme meyletmiştir. Zira ABD, komünizmin ve Sovyetlerin ideolojik meydan okumaları karşısında büyük zafer kazanmıştır. Dengelenmesi mümkün olmayan bir siyasi, askeri ve ekonomik güce

³⁹ B. Ögün, “Yapısal Realizm...”, s. 176.

⁴⁰ A. Heywood, *Küresel Siyaset*, s. 95.

⁴¹ B. Ögün, “Yapısal Realizm...”, s. 174.

⁴² B. Ögün, “Yapısal Realizm...”, s. 175.

sahip ABD, dünyanın her yerine müdahale edebilecek kapasitedeki tek süper güç olarak kalmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrasında, ABD'nin uluslararası çevreyi kendisine göre yeniden şekillendireceği beklentisi hâsıl olmuştur.⁴³

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkması ve yeni dünyayı ABD'nin kendisine göre şekillendireceği düşüncesini savunan en büyük isimlerden birisi ABD Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Dairesi'nde Ortadoğu uzmanı olarak görev yapmış olan Profesör Francis Fukuyama'dır. Liberal demokratik devrim ve demokrasi için gerekli olan şartlar üzerinde çalışan Fukuyama, 1992'de yayımladığı ve yaklaşık yirmi dile çevrilen “Tarihin Sonu ve Son İnsan (*The End of History and The Last Man*)” adlı eserinde, Hegel ve Alexandre Kojeve'ye atıf yaparak tarihin sonunu tartışmış; 20. yüzyıl boyunca liberal demokrasi karşısında önce faşizmin, sonra ise komünizmin yenilmesini örnek göstererek ABD'nin ve liberal demokrasinin mutlak zaferini ele almıştır.⁴⁴

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası sermayenin 1917'den beri giremediği muazzam büyüklükte bir yeni pazar ortaya çıkmıştır. ABD ekonomisi için büyük fırsat olan bu pazar, ABD'nin dış politikası ve ekonomi politığının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.⁴⁵ Bu atmosferde, 1980'lerden itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanan ve 1990'dan itibaren daha da yaygınlaşan küreselleşme kavramı, aynı zamanda ABD liderliğinde ekonomik liberalizmin tüm dünyaya yayılmasını da ifade etmektedir. Bununla birlikte üretim ve sermaye birikiminin özel bir biçimi olan küreselleşme, uluslararası sistemin güvenliği için gerekli görülmüş; bu kapsamda ABD, güvenlik gerekçeleriyle dünyanın birçok yerinde askeri müdahalede bulunmuştur.⁴⁶ ABD, Soğuk Savaş sonrası şekillendireceği dünyada, küresel ekonomi-politik ve güvenlik gerekçeleriyle küreselleşme siyasası çizgisindeki bu uygulamaları, ABD'nin dış politika anlayışındaki değişikliği de göz önüne sermiştir. Nitekim Amerikan Harp Akademisi akademisyenlerinden Profesör James Kurth,

⁴³ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (5. Baskı), İstanbul, 2006, s. 782.

⁴⁴ Batu Barkut, “Tarihin Sonunda Jeopolitik: Francis Fukuyama”, Der. Mustafa Serdar Palabıyık, **Batı'da Jeopolitik Düşünce**, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, s. 208.

⁴⁵ Ergin Yıldızoğlu, **Emperyalizm ve Jeopolitik: Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 58.

⁴⁶ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, (4. Baskı), İstanbul, 2005, s. 276.

2001’de yayımladığı “Sonraki NATO: Amerikan Milletler Topluluğu İnşa Etmek (*The Next NATO: Building an American Commonwealth of Nations*)” adlı çalışmasında, küreselleşmeyi bir ABD dış politikası olarak tarif etmiştir.⁴⁷ Benzer şekilde ABD’li devlet adamı Zbigniew Brzezinski de, ABD’nin küreselleşmeden faydalandığını; bunun için de küreselleşme kaynaklı yaşanan sıkıntıları azaltacak çabaların maliyetini üstlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸ Bu, küreselleşmenin, ABD dış politikasının temeli haline geldiğini gösteren bir yaklaşımdır. Nitekim Henry Kissinger’ın da küreselleşmenin, ABD egemenliğinin isimlerinden birisi olduğunu iddia etmesi, bu yaklaşımı destekler niteliktedir.⁴⁹

Soğuk Savaş sonrası dönemi ABD’nin inşa ettiğini, ABD’nin gücüne erişecek herhangi bir güç olmadığını kabul eden bir başka önemli isim ise hiç şüphesiz Brzezinski’dir. “Büyük Satranç Tahtası” adlı eserinde Brzezinski, ABD’nin dengelenemeyen bir askeri güce sahip olması, küresel ekonominin lokomotif olması, yeniliğin ve teknolojinin önderi olması ve dünyanın cazibe merkezi olması gibi en temel dört özelliğini öne çıkarmış ve Avrasya özelinde ABD’yi bir “şah” olarak betimlemiştir.⁵⁰

Tarihin sonunun tartışıldığı, küreselleşme kavramının sıklıkla kullanıldığı, tek süper güç ABD’nin dünyayı kendisine göre şekillendirdiği yeni atmosferde, birçok yazar ve devlet adamı, yeni bir uluslararası sistemin inşa edilmekte olduğunu kabul etmiştir. Yeni uluslararası sistem, ABD’nin dengelenemez gücü nedeniyle tek kutupluluk olarak adlandırılrsa da aslında bu, bir belirsizliğin kaynağı olmuş ve tartışmalara yol açmıştır. Nitekim ABD’yi tek başına dengeleyebilecek güçte herhangi bir aktör olmaması nedeniyle hasıl olan tek kutupluluk algısı, 21. yüzyıl başlarında 11 Eylül saldırıları nedeniyle büyük oranda zayıflamış, sorgulanmaya

⁴⁷ E. Yıldızoğlu, **Emperyalizm ve Jeopolitik...**, s. 57.

⁴⁸ Zbigniew Brzezinski, **Tercih: Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?**, Çev. Cem Küçük, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 202.

⁴⁹ E. Yıldızoğlu, **Emperyalizm ve Jeopolitik...**, s. 150.

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 49.

başlanmış ve değişime uğramıştır. Zira yükselen Çin, Rusya, Hindistan ve AB gibi aktörler uluslararası sistemin, çok kutupluluğa meyiletmesine neden olmuştur.⁵¹

Tartışmalı da olsa “tek kutuplu” olarak adlandırılan bu yeni sistemde, dengelenemeyecek kadar güçlü olan ABD’nin bu özelliğinden ötürü kibirli davranarak serbest ticarete seçici yaklaşması, küresel silah ticaretini tekeline alması, küresel ısınma, Afrika’daki açlık ve AIDS gibi salgınlar karşısındaki duyarsızlığı gibi etkenler dünyada büyük memnuniyetsizliklere ve sarsıntılara neden olmuştur. Ayrıca Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi iki küresel finans kuruluşunda baş gösteren yapısal sorunların da devam eden süreçte derinleşmesiyle tüm bu kargaşanın ve gerilimlerin müsebbibi olarak ABD görülmüştür.⁵²

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin jeopolitik ve ekonomi-politik menfaatleri doğrultusunda başlattığı Afganistan ve Irak müdahaleleri ve kötü sayılabilecek ekonomi yönetimi ve ittifak ilişkileri, ABD’nin saldırganlığını ve itibar kaybını artırmıştır. Nitekim yaygın bir kanaate göre ABD’nin anımsanan sembolü, Özgürlük Heykeli olmaktan çıkmış, yerini Guantanamo esir kampları almıştır.⁵³ Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemden 2008 küresel finansal krizine kadar dünyadaki sorun alanı sayısında ciddi oranda bir düşüş yaşandığı; ancak bunun yanı sıra emniyetsizliğin yaygın hale geldiği ve ABD liderliğinin meşruiyetinin sorgulanır olduğu görülmüştür.⁵⁴

Devam eden süreçte 2008 küresel finans krizi baş göstermiştir. 2008 küresel finans krizini pek çok yönden ele almak mümkündür. Krizi, kısaca ele almak gerekirse ABD Merkez Bankası (*Federal Reserve Bank-FED*)’nin faiz oranlarını düşük tutması ve düşük faiz oranlarının sermayenin bollaşmasına ve tüketim harcamalarının artmasına, ayrıca artan konut fiyatlarının ipotekli kredi dağıtımının kolaylaşması ve artması, ortaya çıkan bu dengesizliğe yönelik FED’in 2004 yılında

⁵¹ Haydar Çakmak, “Uluslararası Sistemler ve Aktörler”, Ed. Ümit Özdağ, **21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi**, Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s. 509.

⁵² S. W. Hook, J. Spanier, **Amerikan Dış Politikası...**, s. 265.

⁵³ Zbigniew Brzezinski, **İkinci Şans: Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 191.

⁵⁴ Z. Brzezinski, **İkinci Şans...**, s. 188.

enflasyonla mücadele kapsamında faiz oranlarını artırma yoluna gitmesi sonucunda kredi ödemelerinde vatandaşların zorlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Nihayetinde dağıtılan kredilerin geri toplanmasında yaşanan sıkıntılar, ABD bankalarını ve bankaları fonlayan finans kuruluşlarını büyük güçlüklerle baş başa bırakmış ve bankacılık sisteminin sarsılmasına neden olmuştur.⁵⁵

2008 küresel finans krizi, sebepleri ve sonuçları ile küresel ekonomi sistemi üzerinde, uluslararası sistemi etkileyecek büyüklükte etki yaratmıştır. Dünya ekonomisinin lokomotifi olarak görülebilecek olan ABD'nin bu şekilde bir ekonomik krizle karşı karşıya kalması, özellikle gelişmekte olan ekonomileri doğrudan etkilemiştir. Nitekim 2008 küresel finans krizinin adından da anlaşılacağı üzere küresel bir etki yaratması ve tüm dünyayı etkisi altına alması, küresel ekonomi sistemi ile küresel güç sisteminin paralel olduğunu açıkça ifade eden Immanuel Wallerstein'in savunduğu ekonomik üreticilerle politik iktidar sahiplerinin birlikte meydana getirdikleri kapitalist sistemin küresel ekonomi sistemle bütünleşik olmasıyla açıklanabilecektir.⁵⁶

2008 küresel finans krizi, kapitalizmin yapısal sorununun ve ABD ekonomisindeki kredi ve spekülasyon şişkinliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kriz, dünya ekonomisinin 1930'dan beri görmediği büyüklükte bir ekonomik buhran doğurmuş; egemen güçlerin zayıflamasına, yükselen güçlerin ise kendi ekonomik yaklaşımlarının kabulü için dayatma uygulamasına yol açmıştır.⁵⁷ Nitekim Amerikan Doları'nın yaşadığı gerilemeye paralel olarak Euro'nun yükselişe geçtiği; ABD'nin gerilemesine paralel olarak Çin, Rusya ve Brezilya gibi pek çok aktörün gelişme gösterdiği görülmüştür.⁵⁸ Oysa ki Immanuel Wallerstein, henüz Soğuk Savaş bitmemişken Atlantikçiliğin çökmekte olduğunu ve ABD'nin yerini

⁵⁵ Cem Engin, Esra Göllüce, "2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, S. 30.

⁵⁶ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 46.

⁵⁷ E. Yıldızoğlu, **Emperyalizm ve Jeopolitik...**, s. 159.

⁵⁸ Alex Callinicos, **Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik**, Çev. İlkay Ata, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, s. 388.

alabilecek potansiyelde iki güç olduğunu, bunların ise sadece iktisadi rekabetçiliğini güçlendirmeye çalışan Japonya ve Batı Avrupa olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin çok kutuplu hale geldiği yönünde değerlendirmelerin de olduğu bilinmektedir. Özellikle Samuel Huntington'ın 1996 yılında yayınlanan “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması” adlı eserinde belirttiği gibi uluslararası politikada çok kutuplu ve çok medeniyetli bir dönemin başladığı savunulmuştur.⁶⁰ Tüm bunların yanı sıra Soğuk Savaş sonrasında ve devam eden süreçte uluslararası sistemin tek başat gücü olarak kalan ABD’yi dengeleme girişimleri görülmüş ve bu durum, çok kutupluluğun başladığına yorulmuştur. Bunun için çeşitli askeri olmayan dış politika araçları kullanılmış; bu çerçevede “peşine takılma (*bandwagoning*)”, “yumuşak dengeleme (*soft balancing*)” ve “sert dengeleme (*hard balancing*)” gibi uygulama örnekleri görülmüştür.⁶¹ Bu dengeleme örnekleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde, çok kutupluluğun hemen başladığına dair görüşlerin destekleyicisi olmuştur. Nitekim güçler dengesi politikalarının, çok kutuplulukta daha belirgin olarak görüldüğü bilinmektedir.

Çok kutupluluğun ne zaman başladığına ilişkin yapılan tartışmaların 2008 küresel finans krizi sonrasında sonlandığı görülmüştür. Zira 2008 küresel finans krizi sonrasında, ABD başta olmak üzere Batılı güçlerin dengelenmesine yönelik gelişmelerin daha da belirginleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve BRICS (*Brasil, Russia, India, China, South Africa* - Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) gibi uluslararası kuruluşlar üzerinden ve/veya ikili işbirlikleri ile Çin ve Rusya’nın Batılı güçlerin dengelenmesi noktasında önemli bir konumda oldukları bilinmektedir.⁶² Dolayısıyla 2008 sonrası dönemde çok kutupluluğun daha belirgin olduğu anlaşılmakta ve özellikle Çin’in ön plana çıkmaya başlamasıyla sistem değişikliğinin herkesçe fark edildiği görülmektedir. Ayrıca ABD Ulusal Bilim Kurulu’nun yayımladığı 2008 tarihli

⁵⁹ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 153.

⁶⁰ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınevi, (17. Baskı), İstanbul, 2019, s. 24.

⁶¹ Tarık Oğuzlu, “Güçler Dengesi”, **Güvenlik Yazıları Serisi**, S.15, Ekim 2019, s. 5.

⁶² Tarık Oğuzlu, “Güçler Dengesi”, s. 6.

raporda, ABD'nin bilimsel ve teknolojik üstünlüğünün ve öncülüğünün Asyalı aktörlerce bir meydan okuma ile karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir.⁶³ Bu örnek de 2008 sonrası dönemde uluslararası sistemde çok kutupluluğun ağırlığının arttığını göstermektedir.

2008 küresel finans krizinin ABD ve AB için vahim sonuçlar doğurmasına karşın Çin'in krizden büyüyerek çıkması, Çin'in yeni büyük güç olarak ortaya çıktığını gösteren bir dönüm noktasıdır. Bunun yanı sıra başarısız askeri müdahaleler, dünya üzerindeki her konuya ve bölgeye karışma serbestisi, yüksek askeri harcamalar, çözilemeyen sorunlar ve küresel ısınma karşısındaki etkisizlik gibi hususlar ABD hegemonyasının zayıfladığını gösteren somut çıkarımlar olarak karşımıza çıkmıştır. Buna rağmen ABD'nin Çin'in yükselişini durdurmak için alacağı tedbirlerle ABD-Çin büyük güç rekabeti kapsamında, Asya-Pasifik'teki 30 yıllık barış ve istikrarın baskı altında olduğu; barışçıl olduğu açıklansa da Çin'in yükselişinin bölgedeki ABD gücünü kırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.⁶⁴ Ancak önceden büyük miktarda (yaklaşık 1 trilyon dolar) Amerikan devlet tahvillerini satın alan Çin'in, 2010 yılından sonra bu tahvilleri paraya çevirerek ABD'ye büyük zarar verebilecekken bunu yapmamasını, bir iyi niyet göstergesi olarak saymak mümkündür.⁶⁵ Burada Çin'in samimiyeti; yükselişinin yayılmacı mı yoksa barışçıl mı olduğuna ilişkin çeşitli tereddütler olduğu anlaşılmaktadır.

Devam eden süreçte Çin'in dış yatırımlarını ve dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki etkinliğini artırması; tüm bunların yanı sıra Çin'in, ABD ekonomisindeki payının 2000'de %12 iken 2010'da %40'ın üzerine çıkması, ABD yöneticilerini tedbirleri katılaştırmaya sevk etmiştir.⁶⁶ Sonrasında Çin'in, iki büyük kalkınma stratejisini (2013'te KYG, 2015'te ise "*Made in China*") başlatarak stratejisinin mevcut dünya düzenini etkileyebilecek büyüklükte olduğunu göstermesi, yükselen Çin'in endişe verici olduğu yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.

⁶³ Mehmet Akif Okur, **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri Irak'ın İşgali**, Ötüken Neşriyat, (3. Baskı), İstanbul, 2015, s. 298.

⁶⁴ Syaiful Anam, "Great Power Rivalry in a New Asia Pacific Order: Examining the Great Power Concert Model for Asia Pacific", **Jurnal Hubungan Internasional**, C. 3, S. 2, Ekim 2014, s. 130.

⁶⁵ S. W. Hook, J. Spanier, **Amerikan Dış Politikası...**, s. 363.

⁶⁶ Dan Steinbock, "U.S.-China Trade War and Its Global Impacts", **China Quarterly of International Strategic Studies**, C. 4, S. 4, 2018, s. 518.

Nitekim hayata geçirdiği projelerle Çin'in küresel konumlanmasının “yeni sömürgecilik” veya “neo-emperyalizm” olarak yorumlanabileceği iddiaları ortaya çıkmıştır.⁶⁷ Böyle bir atmosferde, Mart 2018’de, ABD Başkanı Donald Trump, “ticaret savaşı” şeklinde de anılan bir “tarife savaşı” ilan etmiştir.⁶⁸

Küresel ekonomide yeni bir çöküşe sebep olması beklenen ticaret savaşlarının, ABD-Çin büyük güç rekabetini derinleştirdiğini, bu derinleşmenin kutuplaşmaya sebep olabileceği ve bu nedenle yeni dönemin “soğuk savaş” olarak adlandırılabilirliğini iddia eden pek çok yazar vardır. ABD ve Çin arasında gelişen rekabetin bir tür “soğuk savaş” olduğu yönündeki iddiaların zamanla arttığı görülmektedir. Nitekim Hong Kong Baptist Üniversitesi Siyaset Bilimi Profesörü Jean-Pierre Cabestan, ABD-Çin geriliminin, 1947-1991 dönemindeki ABD-SSCB gerilimlerinden önemli farklılıklar gösterdiğini ve bu nedenle sürecin “yeni tip soğuk savaş” olarak adlandırılabilirliğini öne sürmektedir.⁶⁹

Gelinen noktada dünyanın henüz yeni düzeninin netleşmediği, bu yönde çeşitli değerlendirmelerin olduğu ve devam eden süreçte belirsizliklerin netlik kazanacağı beklenmektedir. Dünyanın çok kutupluluğa mı yoksa yeniden iki kutupluluğa mı geçeceğine dair belirsizliklerin, Çin’in yükselmesinin akıbetine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yükselen Çin’in durumu ve uluslararası sistemdeki konumlanması titizlikle takip edilmelidir.

1.2.2- Yükselen Çin ve Uluslararası Sisteme Uyumu

Modern Çin’in yükselişini daha iyi anlamak için öncelikle Çin’in kadim tarihine bakmakta fayda vardır. Ancak bunun öncesinde binlerce yıllık Çin tarihinde, Çin toplumunun dağılmadan ve inişli çıkışlı bir serüven seyretmesinin temelindeki ortak kültür, sosyal ve felsefi yapısı ve geleneksel bağlarını dikkate almak gerekmektedir.

⁶⁷ Li Xing, “The Rise of China And The Us - Led World Order: Can Two Tigers Share The Same Mountain?”, Bart Gaens, Ville Sinkkonen, **Great-Power Competition And The Rising Us-China Rivalry Towards A New Normal?**, The Finnish Institute of International Affairs, Report 66, Helsinki, September 2020, s. 65.

⁶⁸ D. Steinbock, “U.S.-China Trade War...”, s. 520.

⁶⁹ James Kynge, Katrina Manson, James Politi, “US and China: edging towards a new type of cold war?”, **Financial Times**, 08.05.2020, <https://www.ft.com/content/fe59abf8-cbb8-4931-b224-56030586fb9a>, Erişim Tarihi: 20.07.2020.

İmparatorlukların genellikle güç ile kurulduğu; ancak sadece güç ile sürdürülemeyeceği yaygın bir kanaattir. Nitekim klasik Çin edebiyatının en eski ve ünlü eserlerinden olan ve Laozi tarafından M.Ö. 6. yüzyılda yazıldığı bilinen “Tao Te Ching” adlı eserde erdemli, ahlaklı ve adil idarenin nasıl olacağına dair öğretiler mevcuttur.⁷⁰ Çin’in idare yapısını ve toplum hayatını daha derinden etkileyen isim ise hiç şüphesiz Konfüçyüs olmuştur. M.Ö. 551-479 yıllarında yaşadığı bilinen Konfüçyüs’ün öğretilerinin, Çinli idareciler ve Çin toplumu üzerinde bir etki yarattığı için daha ön planda olduğu ve nihayetinde Konfüçyüsçü düşüncenin, Han Hanedanlığı (M.Ö. 206-220) döneminde devletin resmî felsefesi olduğu; devlete memur yetiştirmek için bu öğretilerin işlendiği hususi okulların kurulduğu ve bu sistemin 1904’e kadar sürdüğü görülmüştür.⁷¹ Yaşadığı çağdaki kargaşanın çözümü için geliştirilen Konfüçyüsçü yaklaşım, zamanla adeta Çin’in kutsal inancı ve/veya kitabı haline gelmiştir.⁷²

Asya’nın güneydoğusunda bulunan Çin, yüzyıllardır dünyanın en verimli ve kalabalık nüfusuna sahip olmuş; ancak kendi kendine yeten bir ülke olması nedeniyle diğer ülkeler Çin’in zenginliğinden çok haberdar olamamışlardır.⁷³ Çin’in en büyük zenginliklerinden birisi şüphesiz tarihidir. Sadece yazılı kaynaklara göre tarihi M.Ö. 4000’li yıllara kadar uzanan Çin’in giyim, beslenme, evlenme gibi yaşayış özelliklerinin yanı sıra devlet sistemlerine ilişkin bilgilere de ulaşmanın mümkün olduğu bilinmektedir. Ayrıca M.Ö. 2400’lü yıllardan itibaren imparatorluk kayıtlarının bulunduğu da bilinmektedir.⁷⁴ Kadim Çin tarihinde Shang Hanedanı, Zhou Hanedanı, Qin Hanedanı, Han Hanedanı, Sui Hanedanı, Tang Hanedanı, Kuzey Song Hanedanı, Güney Song Hanedanı, Ju-chen Hanedanı, Yuan Hanedanı, Ming Hanedanı ve Mançu Hanedanı gibi güçlü ve kalabalık sülalelere rastlanmakta ve bu sülalelerin sürekli olarak çatışma halinde oldukları görülmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Laozi, **Tao Te Ching**, Çev. Sonya Özbey, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (3. baskı), İstanbul, 2018, s. 62.

⁷¹ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 92.

⁷² Henry Kissenger, **Çin Düünden Bugüne Yeni Çin**, Çev. Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015, s. 37.

⁷³ H. Kissenger, **Çin...**, s. 33.

⁷⁴ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 11.

⁷⁵ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 3.

17. yüzyılın ortasında, Mançu Hanedanlığı dönemi (1644-1911) başladıktan sonra Çin'in, Batılı devletlerin etkisinden uzak kalma amacıyla kendisini korumaya aldığı ve Kanton Limanı haricinde tüm ülkesini kapattığı; sadece Kanton Limanı'ndan dış ticaret yaptığını ve buradaki ticarete en büyük payın İngiltere'ye ait olduğu; bu durumun iki asır boyunca, 1839'daki Afyon Savaşı'na kadar devam ettiği görülmüştür.⁷⁶ Afyon Savaşı sonrasında önce İngiltere, daha sonra ise ABD ve Fransa'nın da oluşturdukları baskı sonucunda imtiyaz elde etmeleriyle Çin'in, Batılı devletlerin etkisi altına girmeye başladığı ve bu devletlerin kendi aralarında çıkar çatışması yaşadığı görülmüştür.⁷⁷ Çin, sadece Batılı devletlerin etkisi altına girmekle kalmamış aynı zamanda kuzeyden Rusya ve Japonya'nın mütecaviz davranışlarıyla karşı karşıya kalmış ve nihayetinde kuzeydeki Çin toprakları işgal edilmiştir.⁷⁸

Yüzyıllardır Konfüçyüsçü felsefi öğretilerle yaşayan Çin toplumu, Batılı devletlerin etkisi altına girmekten fazlasıyla rahatsız olmuş; bu nedenle yabancı karşıtlığı ve beraberinde, söz konusu durumun müsebbibi olarak gördükleri Mançu Hanedanı'na yönelik düşmanlık başlamıştır. Bu fikirlerle donanmış Boksör grubu gibi pek çok aksiyoner örgütlenme kurulmuştur.⁷⁹

1908'de, 74 yaşındaki imparatoriçe Ts'ih-shi ölünce yerine 2 yaşındaki Pu-i'yi'nin gelecek olması yeni bir muhalefet dalgasının başlamasına neden olmuştur. Boksör İsyanı'nın önderlerinden olan Sun Yat Sen, yine teşkilatlanmasını sürdürmekte ve fırsat kollamaktadır. 1910'da başlayan hareketlenmeler, 1911'de ihtilal hareketine dönüşmüş ve nihayetinde Mançu Hanedanlığı'na son verilmiş ve Sun Yat Sen liderliğinde Cumhuriyet dönemi başlamıştır.⁸⁰ 1912 itibarıyla başlayan Cumhuriyet döneminin, generallerin kendi aralarındaki mücadelelerinden ötürü iktidarsız olduğu, 1925'te Sun Yat Sen'in ölümü sonrasında yeni bir bölünmenin başladığı ve 1927'de ise milliyetçiler ile komünistler arasındaki bir mücadelede komünistlerin ağır bir şekilde mağlup edildiği görülmektedir.⁸¹ Chiang K'ai-Shek (Çan Kay-Şek) liderliğindeki Koumintang'ın 1937'ye kadar iktidarı elinde

⁷⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Kitabevi, (10. Baskı), İstanbul, 2015, s. 332.

⁷⁷ R. Uçarol, **Siyasi Tarih...**, s. 333.

⁷⁸ R. Uçarol, **Siyasi Tarih...**, s. 334.

⁷⁹ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 332.

⁸⁰ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 335.

⁸¹ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 354.

bulundurduğu, 1937’de Japonya’nın işgal girişimine karşı mücadelede ve sonrasında başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi-komünist mücadelesine ara verildiği görülmüştür. Savaş sonrasında ise askeri gücü artan komünistlerin güneydeki milliyetçileri mağlup etmesiyle Çan Kay-Şek öncülüğündeki milliyetçiler Tayvan’a sığınmış, Mao Zedong öncülüğündeki komünistler ise 1 Ekim 1949’da Kıta Çini’nde cumhuriyeti ilan etmişlerdir.⁸²

Kurucu lider Mao, Çin’i, geçmişiyile ilgisi olmayan yeni bir sosyal düzene geçirmek istemiş ve bunun için toprak reformu ve tarım kooperatifleri gibi yeni uygulamalar başlatmış; “Çin İhtilali, Dünya İhtilali’nin bir parçasıdır.” düşüncesiyle komünist olmayan ülkelerde sınıf çatışmasını tetikleyici hamlelere başvurmuştur.⁸³ Mao’nun unutulmayan uygulamalarından birisi de şüphesiz 1966’da başlayan ve ölümüne kadar devam eden Kültür Devrimi’dir. “felaket onyılı”, “kaos onyılı” ve karmaşa onyılı” gibi adlandırmaları da olan, ancak resmî ve tam adı “Büyük Proletarya Kültür Devrimi” olan ve burjuva kültürünün yerine proletarya kültürünü geçirme iddiasıyla bir sınıf mücadelesi olarak yansıtılan bu kaotik dönemde halkın ciddi şekilde baskı altına alındığı, çeşitli çatışmaların ve toplu ölümlerin yaşandığı görülmüştür.⁸⁴

1976’da Mao’nun ölümü sonrasında idareyi eline alan Deng Şiaoping, Çin’i, Mao’nun yönetim anlayışının tam tersi istikamette yönetmiştir. Deng, öncelikli olarak bölgedeki diğer ülkelerin kalkınmasını örnek almış ve Kültür Devrimi’nin sarstığı alanlarda, tarımda, endüstride, bilimde ve teknolojiye “Dört Modernleşme” adıyla bir yenilik hareketi başlatmıştır.⁸⁵ Deng, başlattığı reform hareketi ile Kültür Devrimi sonrasında halka ve devlete nefes alma imkânı tanıyarak ülkenin yurtiçi rezervlerinin artırılmasını sağlamıştır. Deng bunları yapabilmek için öncelikli olarak komünist olmayan ülkelerdeki kargaşaları körükleme siyasetinden vazgeçmiş, sınır

⁸² Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, (21. Baskı), Ankara, 2012, s. 274.

⁸³ Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977, s. 194.

⁸⁴ Michael Dillon, **Modernleşen Çin’in Tarihi**, Çev. Eylem Ümit Atılğan, Aydın Atılğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 352.

⁸⁵ M. Dillon, **Modernleşen Çin’in Tarihi**, s. 383.

anlaşmazlıklarının çoğunu makul şekilde çözüme kavuşturmuş ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki askeri harcamalarının oranını %16'dan %3'e indirmiştir.⁸⁶

Deng'in başlattığı reformlar, dünyaya güven telkin ederek "provokatif Çin" algısının tersine çevrilmesi, 1979 itibarıyla Çin'in ucuz iş gücü cenneti olması ve çeşitli faaliyet alanlarının Doğrudan Yabancı Yatırımlara (DYY) açılmış olmasını, Çin'in günümüze kadar süren tarihi jeo-ekonomik dönüşümünün başlangıcı olarak saymak mümkündür.⁸⁷ Çin'in uluslararası sorun, kriz ve çatışmalardan uzak durması, dünyaya güven telkin etmiş ve bu da Çin'in yatırım almasını ve büyümesini hızlandırmıştır. Ayrıca 1992'de, Deng'in yeni bir reforma imza atmasıyla DYY miktarının arttığı, 1997 sonrasında özelleştirmelerin hızlandırıldığı ve 1999'da ABD ile varılan anlaşmalar sonucunda Çin'in DTÖ'ne üyeliğinin sağlandığı görülmüştür.⁸⁸

Çin'in, 11 Aralık 2001'de DTÖ'ye üye olması, Deng'in başlattığı reformların doğruluğunu ve reformları izlemenin başarıyla sonuçlandığını göstermektedir. Nitekim bu, Çin'in küresel ekonomiye entegre olması bakımından büyük bir başarıdır. Zira Çin'in başvurusu, 15 yılın sonunda kabul görmüştür. Çin'in, 22 yıl bekledikten sonra 1971'de Birleşmiş Milletler (BM)'e kabul edilmesini hatırlatan bu süreç de Çin'in yükselişindeki önemli basamaklardan sayılmaktadır.⁸⁹

Yeni yüzyılda Çin'in gelişimini ekonomik olarak devam ettirdiği, uluslararası çatışmalardan uzak kalmak suretiyle ekonomik yükselişini sürdürmeyi tercih ettiği görülmektedir. Çin'in, uluslararası sistemdeki varlığını ekonomik gücüyle kabul ettirmek istediği anlaşılmış ve bu, 2008 küresel finans krizi ile birlikte açıkça ortaya çıkmıştır. Nitekim ABD merkezli 2008 küresel finans krizi, bütün dünyayı etkisi altına almışken Çin'in krizden büyüyerek çıkması, bu durumun sebeplerine ilişkin merak uyandırmıştır. Bu merakı gidermek için Çin'in 2008'e dek sürdürdüğü ekonomi politikalarına ve önemli kırılma noktalarına bakmakta fayda vardır. Deng'in 1978-1996 yılları arasında gerçekleştirdiği ekonomik reformlarla "sosyalist piyasa ekonomisine geçiş" için çabaladığı; 1996 sonrasında hızlıca dışa açılma sürecine

⁸⁶ William H. Overholt, *Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü*, Çev. Fatih Tokatlı, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s. 19.

⁸⁷ Alper Ekinci, *Çin Yabancı Sermaye Türkiye*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 68.

⁸⁸ A. Ekinci, *Çin Yabancı Sermaye...*, s. 70.

⁸⁹ M. Dillon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, s. 430.

girdiği; 1997-2003 yılları arasında küçük ve verimsiz kurumların özelleştirildiği, ve etkili bir tasarrufa gidildiği, ancak bu durumun büyümede bir yavaşlamaya neden olduğu; 2003 ve sonrasında ise Çin'in DTÖ'ye üye olması nedeniyle ortaya çıkan kapasite fazlası yatırım artışı ve kredi dağıtımının neden olduğu sorunların çözümü için bankacılık sisteminin değiştirilmesi ve güncellenmesi yoluna gidilmiştir.⁹⁰

2004 yılında bankacılık sistemini revize eden Çin, 2005 itibarıyla dokuz puan üzeri büyüme oranlarını tekrar yakalamış; kriz sonrasında ise 2009 yılı için hedeflediği %8 büyüme oranına ulaşmayı başarmıştır. İhracat temelli ekonomisinin 2008 krizi karşısında dayanmasının sebeplerinden birisi de tedbir amaçlı olarak iç tüketimin ve yatırımın artırılması uygulamasıdır.⁹¹ Kaldı ki ABD ve AB ülkeleri de dünya ekonomisinin yeniden toparlanması için Çin'in iç harcamalarını artırmasını talep etmiştir.⁹² Nitekim 27 Kasım 2012'de, IMF'nin hazırladığı “Çin Aşırı Yatırım mı Yapıyor ve Bunun Bir Önemi Var mı?” başlıklı çalışmada belirtildiği üzere, 2008 küresel finans krizi sonrasında Çin'in açıkladığı 586 milyar dolarlık kurtarma planı kapsamında harcamaların artırıldığı ve söz konusu bütçenin altyapı yatırımları için değerlendirildiği; 2012'de Çin'deki yatırımın GSYH'nin %50'sine ulaştığı, 2011, 2012 ve 2013'te Çin'in tükettiği çimentonun ABD'nin 20. yüzyılda tükettiği çimentodan fazla olmasının aşırı yatırımın en büyük göstergelerinden olduğu belirtilmiş ve aşırı yatırımın bir takım sorunlara neden olacağı ifade edilmiştir.⁹³

Devam eden süreçte Çin'in ülkesinde altyapı yatırımı yapacağı alanların azalmasıyla, Türkistan, Afrika, Ortadoğu ve Avrupa'ya yoğun şekilde yatırım yaptığı⁹⁴; 2013 itibarıyla ilan ettiği KYG ile bu süreci devam ettirdiği görülmüştür. Çin, artan ekonomik büyüklüğünü, ihracatını ve GSYH'sini sabit tutmak ve sürdürülebilir kılmak için ihtiyaç duyduğu hammadde ve enerjiyi güvenli şekilde

⁹⁰ Muharrem Bakkal vd., **Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2009 Mali Krizden Büyüyerek Çıkma Nedenleri**, Hiper Link Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37-43.

⁹¹ M Bakkal vd., **Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2009 Mali Krizden**, s. 44.

⁹² H. Kissinger, **Çin...**, s. 598.

⁹³ Pao-yu Ching, **Zaferden Yenilgiye Çin'in Sosyalist Yolu ve Kapitalizme Geri Dönüşü**, Çev. Onurcan Ülker, Patika Kitap, İstanbul, 2020, s. 124.

⁹⁴ Ronald Coase, Ning Wang, **Çin Nasıl Kapitalist Oldu?**, Çev. İlkay Yılmaz, BigBang Yayınları, Ankara, 2015, s. 332.

temin etmenin yolunu, dünyanın çeşitli coğrafyalarında büyük yatırımlar yapmakta bulmuştur.⁹⁵

Çin'in 2008-2019 arasında yaklaşık üç kat büyüdüğü ve GSYH'sinin 14,3 trilyon dolara ulaştığı görülmektedir.⁹⁶ Çin, ekonomik yükselişinin yanı sıra askeri kapasitesini ve siyasi etkinliğini de artırmıştır. Nitekim Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) ve ŞİÖ gibi uluslararası kuruluşların kuruluşuna öncülük etmesi gibi faaliyetleri, Çin'in uluslararası politik gücünü göstermektedir.⁹⁷ Ancak Çin'in gelişimini gösteren farklı gelişmeler de vardır. Geçen yüzyılın ilk yarısında Batı tarafından aşağılanan, ikinci yarısında ise kimi uluslararası kuruluşlara kabul edilmek için yıllarca bekletilen Çin, 2008'de yaz olimpiyatlarına ev sahipliği yapmış, 2012'de ise Mo Yan ile edebiyat dalında ilk Nobel Ödülü'nü almıştır.⁹⁸ Bunların yanı sıra teknolojik ilerlemede, özellikle elektronik eşyalarda elde ettiği başarılarla ön plana çıkmıştır.⁹⁹

Soğuk Savaş döneminin başlıca teorilerinden olan Klasik Realizmin, ABD-SSCB rekabetinden ötürü rekabet, çıkar, çatışma, ittifak gibi kavramları ön plana çıkardığı; ancak E. H. Carr ve Hans Morgenthau gibi realistlerin ise güç maksimizasyonunun temelinde ekonomik gücü gördüğü göz önünde bulundurulduğunda Çin'in 1978 sonrası dönemde ekonomik reformlara ağırlık vermesini ve bu kapsamda ekonomik gücünü artırmayı hedeflemesini Realizm çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür.¹⁰⁰ Çalışmanın kuramsal yaklaşımı olan neorealizm çerçevesinde değerlendirildiğinde de Çin'in ekonomik yükselişinin, güç maksimizasyonunun bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Çin'in yükselişinin, uluslararası sisteme etki eden bir süreç olduğu da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Çin'in de sistemsal beklentilerinin olduğu göz ardı edilmemelidir.

⁹⁵ P. Ching, *Zaferden Yenilgiye...*, s. 125.

⁹⁶ "China", *The World Bank Group*,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>, Erişim Tarihi: 20.11.2020.

⁹⁷ Ümit Alperen, "Geleneksel Çin Merkezli (Sino-centric) Bölgesel Düzendin Çin Karakteristiğiyle Küresel Düzene", Mustafa Yağcı, Caner Bakır, *Çin Bilmecesi Çin'in Ekonomik Yükselişi Uluslararası Dönüşüm ve Türkiye*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 239.

⁹⁸ Ren Xiaosi, *Çin Rüyası Çin ve Dünya'nın Geri Kalanı İçin Ne Anlama Geliyor*, Çev. Daniyar Kassymov, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 92.

⁹⁹ R. Xiaosi, *Çin Rüyası...*, s. 94.

¹⁰⁰ Kenneth Waltz, George H. Oquster, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 99.

Çin, Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemin çok kutuplu olacağı yönünde bir beklentiye girmiş; ancak ABD'nin münferit faaliyetleri, Çin'i, durumu kabullenmeye itmiştir.¹⁰¹ Nitekim Jiang Zemin, 2002'deki 16. Ulusal Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada, çok kutupluluk ve ekonomik küreselleşmenin, küresel barış ve kalkınma için bir fırsat olduğunu belirterek çok kutupluluk hususunda Çin'in ısrarlı olduğunu göstermiştir.¹⁰² Ancak Çin, öncelikli olarak küresel bir güç olarak kabul görmeyi ve bunun bir getirisi olan saygınlığı elde etmeyi hedeflemektedir.¹⁰³ Başbakan Wen Jiabao ise 2010'da yaptığı bir konuşmasında, Çin halkının mutlu olmasını amaçladıklarını belirtmiş ve bunu konuşmalarında pek çok defa vurgulaması üzerine 2011 yılının Mart sayısında *The Economist*, kapak sayfasına, "Çin büyüme değil; mutluluk istiyor" yazmıştır.¹⁰⁴ Bu örneklerle Çin'in yükselme arzusunun temelinde, ezilmişlik duygusundan kurtularak saygın olma hayalinde ve hedefinde olduğu bir defa daha anlaşılmaktadır. Ayrıca 2012'de, Başkan Yardımcılığı döneminde Şi Jinping'in, Vaşington ziyareti sırasında daha önce Başkan Hu Jintao'nun da kullandığı "büyük güç ilişkileri" kavramını kullanması ve böylece Çin'in büyük güç olduğuna dikkat çekmesi, Çin'in psikolojik bir mücadele verdiğini gösteren emarelerdendir.¹⁰⁵

Burada en önemli kırılma noktasının 2008 yılındaki küresel finans krizi olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in 2008 küresel finans krizinden büyüyerek çıkmasını dünyanın, yeni bir gücün ortaya çıkışı olarak yorumlaması, Çin'in uluslararası zeminde kabulü için önemli bir dönüm noktasıdır.¹⁰⁶ Nitekim 21. yüzyılın ilk yirmi yılının kendisi için büyük fırsatlar barındırdığını savunan dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, Temmuz 2009'da yaptığı bir konuşmasında, büyük güç olmak için rekabetin yoğunlaştığını, çok kutupluluğa ilişkin belirsizliklerin netleşmeye

¹⁰¹ Ü. Alperen, "Geleneksel Çin Merkezli...", s. 241.

¹⁰² Gregory Chin, "Çin'in Parasal Gücünün Yükselişi", Eric Helleiner Jonathan Kirshner, **Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset**, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 155.

¹⁰³ Stuart Harris, **Çin Dış Politikası**, Çev. Aslan Yavuz Şir, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014, s. 64.

¹⁰⁴ R. Coase, N. Wang, **Çin Nasıl Kapitalist Oldu?**, s. 376.

¹⁰⁵ Jinghan Zeng, "Does Europe Matter? The Role of Europe in Chinese Narratives of 'One Belt One Road' and New Type of Great Power Relations", **Journal of Common Market Studies-JCMS**, C. 55, S. 5, 2017, s. 1166.

¹⁰⁶ Edward N. Luttwak, **Çin'in Yükselişi Stratejinin Mantığına Karşı**, Çev. Pars Turhan Özer, Doruk Yayınları, İstanbul, 2016, s. 49.

başladığını ve uluslararası sistemin son derece dikkat edilmesi gereken bir hal aldığını ifade etmiştir.¹⁰⁷

Ekonomik bakımdan dünyanın en büyük iki gücünden birisi olduğunu kanıtlayan Çin'in, niyeti ile ilgili olan şu sorulara cevap aranmalıdır: Çin, statükocu mu, yoksa mevcut uluslararası düzene tehdit mi ve sistem, Çin yükselişine uyum sağlar mı? Bu sorulara cevap arayan Benjamin J. Cohen, ekonomik gücünün, Çin'i statükoyu bozan bir oyuncu olarak gösterdiğini; sistemin, Yükselen Çin'e uyum sağlaması hususunda ise henüz belirsizliklerin olduğunu belirtmiş ve ardından Almanya ve Japonya'nın örneğini vererek İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bu iki devletin kısa sürede ikinci büyük ekonomik güç olduklarını, ancak para politikası üzerindeki denetimlerini kaybetme korkusuyla paralarının uluslararasılaşmasına direnç gösterdiklerini belirtmiştir.¹⁰⁸ Çin'in para politikaları ve uluslararası konumlanması izlendiğinde, Almanya ve Japonya'nın yaptığı gibi direnç göstermediği anlaşılmaktadır. Aksine Çin parası Renminbi (RMB)'nin 2020'lerin başında ana rezerv para birimi olarak doların yerini alacağı beklenmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca Çinli siyasetçi Zheng Bijian'ın, 2005'te, Foreign Affairs dergisinde yayımlanan makalesinde, Çin'in Almanya ve Japonya gibi hegemonya peşinde koştukları yolu izlemeyeceklerini veya Soğuk Savaş döneminin büyük güçleri gibi çekişmeli bir yol izlemeyeceklerini vurgulamasını hatırlamakta fayda vardır.¹¹⁰

Henry Kissinger, fazla tehditkâr olduğu düşüncesiyle Çin'in resmî açıklamalarında, “barışçıl yükseliş” ifadesini “barışçıl gelişme” şeklinde değiştirmesine dikkat çekmektedir.¹¹¹ Çin'in bu endişesi, çokça merak edilen Çin'in yükselişinin barışçıl mı, yoksa tehditkar mı olduğu sorusunun yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun cevabını neorealist perspektif ile arayan John J. Mearsheimer, Savunmacı Realizm çerçevesinde, iyimser bir tablo çizerek ABD ve

¹⁰⁷ H. Kissinger, *Çin...*, s. 601.

¹⁰⁸ Benjamin J. Cohen, “Çin Sorusu: Sistem Çin'in Yükselişine Uyum Sağlar mı?”, Eric Helleiner Jonathan Kirshner, *Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 36.

¹⁰⁹ Eric Helleiner Jonathan Kirshner, “Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinin Politikası”, Eric Helleiner Jonathan Kirshner, *Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 17.

¹¹⁰ H. Kissinger, *Çin...*, s. 596.

¹¹¹ H. Kissinger, *Çin...*, s. 598.

Çin'e komşu ülkelerin Çin'i dengeleyeceğini; Saldırgan Realizm çerçevesinde ise Çin'in silahlanmasını artırarak daha saldırgan bir tutum sergileyeceğini iddia etmiştir.¹¹²

Yüzyıl başında, Barry Buzan'ın işaret ettiği üzere Çin'in bölgesinde ciddi ölçekte bir ekonomik güç olması, neorealist perspektife göre bölgedeki diğer aktörlerin Çin'i dengeleme güdülerini ortaya çıkaracak ve böylece Çin, hegemon olma yolunda kendi bölgesinde ciddi engellemelerle karşılaşabilecektir.¹¹³ Ancak yüzyılın ilk yirmi yılı biterken Çin, dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasına öncülük etmiş ve 15 Kasım 2020'de düzenlenen Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*)'nin 37. Liderler Zirvesi kapsamında, 14 Asya-Pasifik ülkesi ile birlikte “Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (*Regional Comprehensive Economic Partnership-RCEP*)” Anlaşması'nı imzalamıştır.¹¹⁴ Tarihin en büyük serbest ticaret anlaşması sayılan bu ortaklığın, 2030 yılına kadar dünya gelirine yıllık 209 milyar dolar kazanç sağlayacağı beklenmektedir.¹¹⁵ Bu nedenle Çin öncülüğünde oluşturulan bu ortaklık ile dünyanın finans merkezinin Güneydoğu Asya'ya kaydığı yönünde bir değerlendirme yapmak mümkün olmuştur.

1.2.3- Türkistan Devletleri ve Uluslararası Sisteme Uyumu

SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan devletlerinin bulunduğu coğrafyanın adı, günümüzde literatürde Orta Asya şeklinde ifade edilse de tarihte “Türkistan” olarak bilinen çok daha büyük bir coğrafyanın bir parçası olduğu bilinmektedir. Zira Hazar'dan ve İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan'dan, Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ve Moğolistan'a uzanan, Güney Sibirya'nın tamamını da içine alan bölgeye tarihi kaynaklarda

¹¹² J. J. Mearsheimer, “Yapısal Realizm”, s. 101.

¹¹³ A. Callinicos, *Emperyalizm...*, s. 408.

¹¹⁴ “ASEAN hits historic milestone with signing of RCEP”, *ASEAN*, 15.11.2020, <https://asean.org/asean-hits-historic-milestone-signing-rcep/>, Erişim Tarihi: 09.12.2020.

¹¹⁵ Mercy A. Kuo, “RCEP: The Future of Trade in Asia”, *The Diplomat*, 08.12.2020, <https://thediplomat.com/2020/12/rcep-the-future-of-trade-in-asia/>, Erişim Tarihi: 09.12.2020.

Türkistan denildiği bilinmektedir.¹¹⁶ Bu nedenle bu çalışmada, “Orta Asya” ifadesi yerine, sadece Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan devletlerinin ülkelerinin meskun olduğu bölge için aynı zamanda tarihi adı da olan “Türkistan” ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Türkistan coğrafyasında, SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan beş devletin mevcut uluslararası sistemdeki konumlanmalarına bakmazdan evvel tarihine bakmakta fayda vardır. Zira bölge jeopolitiğine ilişkin fikir edinmek için öncelikli olarak bölgenin tarihine bakmak daha sağlıklı olacaktır.

Uygarlık tarihi incelendiğinde, M.Ö. 500’lü yıllara kadar Ortadoğu’nun üstünlüğünü görmek mümkündür.¹¹⁷ Türkistan’da ise M.Ö. 4800’lü (?) yıllarda daha önce sadece besin olarak kullanılan atın evcilleştirilmesiyle göçebe hayat başlamış; devam eden süreçte at için üzengi gibi ürünlerin keşfi ve sonrasında bunların yaygınlaşmasıyla başlayan ticari faaliyetler ve ticaret için Maverâünnehir kıyılarında bulunan az sayıdaki yerleşim yerlerinin tanınması, M.Ö. 500’lü yıllardan itibaren yerleşik hayata geçişin başlamasını sağlamıştır.¹¹⁸ Sonrasında ise Asya Hunları döneminde, hükümdarın yanında yerleşik olması gereken ordunun kurulduğu yer, ordugah, şehir anlamında ordu olarak kurulmuştur.¹¹⁹ Hunlar, orduları için yiyecek deposu olarak gördükleri Türkistan’a sefer yapmış ve hakimiyetlerine almış;¹²⁰ Hun dönemi sonrasında ise dağınık halde yaşayan halklar, Göktürklerle kadar dağınık yaşamış veya çeşitli devletler kurmuşlar; ancak 6. Yüzyılda Göktürk Devleti (552-744)’nin tarih sahnesine çıkmasıyla Türkistan yeniden bir güç merkezi olmuştur.¹²¹ Sonraki asırlarda ise bölgede Uygur Devleti (742-840), Karahanlı Devleti (840-1212), Timurlu Devleti (1370-1405) gibi büyük imparatorluklar var olmuştur.¹²²

¹¹⁶ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan>, Erişim Tarihi: 02.03.2020.

¹¹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Yayınları, (20. Baskı), Ankara, 2010, s. 32.

¹¹⁸ Peter B. Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, Çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınları, (3. Baskı), İstanbul, 2018, s. 30.

¹¹⁹ P. B. Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, s. 40.

¹²⁰ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara, 2015, s. 318.

¹²¹ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018 (3. Baskı), s. 19.

¹²² Vasili Viladimiroviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, Yay. Haz. Samet Çelik, Divan Kitap, (3. Baskı), İstanbul, 2017, s. 58, 85, 157

16. yüzyıl itibarıyla Rusların Türkistan'a, Timurlu Devleti'nin devamı olan Hive, Hokand ve Buhara Hanlığı hakimiyetindeki bölgelere indiği ve bu nedenle Türklerin rahatsızlık duyduğu bazı seyyahların kayıtlarına da yansımıştır.¹²³ Çarlık Rusyasının bölgeye olan ilgisi sonraki asırlarda da hiç değişmemiş, aksine hep artmıştır. Nitekim Hokand 1865'te, Buhara 1868'de, Hîve 1873'te Ruslar tarafından işgal edilmiş ve yine Ruslar tarafından 1867'de başkenti Taşkent olan Türkistan Umumi Valiliği kurulmuştur.¹²⁴ Rusların, Türkistan'a bu kadar ilgi duymasının temelinde Asya'daki İngiliz nüfuzunu kırmak ve kıtayı paylaşmak düşüncelerinin yanı sıra sömürgecilik faaliyeti ile ekonomik fayda elde etmektir.¹²⁵

Rusların Türkistan'ı işgali sonrasında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başından itibaren bölgede başlayan gençlik hareketleri bir uyanış hareketine dönüşmüştür;¹²⁶ Ceditçilik adı verilen bu hareket, İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde ve işte birlik!" deyimini ile birlikte Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasının birliğini hedefleyen bir siyasi akım haline gelmiştir.¹²⁷

Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya himayesindeki Türkler arasında akıbetleri hakkında ihtilaflar çıkmıştır. Moskova'da gerçekleşen bir toplantıda Türkistan Türklerinin milli devletler halinde bir federasyon şeklinde birleşmesi kararına varılmış ve Kasım 1917'de Hokand'da tertiplenen bir kongrede Türkistan'ın muhtariyeti ilan olunmuştur.¹²⁸ Kimilerinin Türkistan halklarına ait ayrı ayrı cumhuriyetler kurulması gerektiği düşünceleri kargaşaya sebep olmuş, Rusların askeri müdahalesi ile bu kargaşaya son verilmiş ve Mayıs 1918'de Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.¹²⁹ Sovyet karşıtı milliyetçilerin 1918'de, Hokand'da başlattıkları ve 10 yıl kadar devam eden Basmacılar İsyanı, tek merkezli

¹²³ Murat Özkan, **Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 32.

¹²⁴ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan>, Erişim Tarihi: 02.03.2020.

¹²⁵ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kellner; **Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına**, Çev.: Reşat Uzman, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40.

¹²⁶ Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Türkçülük ve İslam**, Çev. Ali Nejat Ongun, Günce Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 82.

¹²⁷ A. Ahat Andican, **Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25.

¹²⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 251.

¹²⁹ S. Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri...**, s. 252.

olarak teşkilatlanamadıkları için başarılı olamamış ve dağınık silahlı çeteler olarak kalmışlardır.¹³⁰ Ruslar, Türklerin bir araya gelmesini engellemek adına “Milliyetler Politikası”nı geliştirmiş ve böylece Türkistan’da başlatılan kasıtlı huzursuzluk sonucunda milli kimlik dezenformasyonu başlatılarak Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız geçimsizliği yaratılmış ve ayrı otonomiler oluşturulmuştur.¹³¹ Sonuç olarak Türkistan, bölünmüş vaziyette 1991 yılına kadar SSCB himayesinde kalmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, SSCB himayesinde kalan Türkistan’dan, SSCB’nin dağılmasıyla Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beş farklı cumhuriyet doğmuştur.¹³² SSCB döneminde merkezi yönetime tabiiyeti en çok olan ve fakir kalan bu yeni devletler, beklendiği üzere bir istikrarsızlığa düşmüşlerdir; ancak küresel seviyede arka plana çekilen Rusya Federasyonu, SSCB bakiyesi olan bu devletler üzerindeki potansiyelini ve bölgesel nüfuzunu kaybetmemiştir.¹³³ Zira Rusya, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de bölgesel politikalarını Avrasyacılık temelinde belirlemekte, ve bu düşüncede olanlar ise Yeni Avrasyacılık temelinde, Rusya’nın yeniden hegemon güç olmasını savunmaktadır.¹³⁴

Kazakistan, 16 Aralık 1991’de, Nursultan Nazarbayev liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³⁵ Kazakistan, SSCB döneminde uygulanan iş bölümü nedeniyle Rusya ve Ukrayna’dan sonra en büyük buğday üreticisi olmuş; ancak zengin petrol kaynaklarına sahip olmasına rağmen hiçbir zaman iyi bir petrol ve petrol ürünleri üreticisi olamamıştır. Söz konusu iş bölümü uygulaması nedeniyle bağımsızlığını ilan ettikten sonra da Kazakistan’ın çeşitli iş kollarında ve sektörlerde büyük eksiklik yaşadığı görülmüştür.¹³⁶ Bu nedenle Kazakistan ekonomisinin devam

¹³⁰ M. R. Djalili, T. Kellner, **Yeni Orta Asya Jeopolitiği...**, s. 42.

¹³¹ Halime Büyükgüzel, **Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 142.

¹³² H. Büyükgüzel, **Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, s. 148.

¹³³ H. Büyükgüzel, **Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, s. 151.

¹³⁴ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa, 2018, s. 90.

¹³⁵ H. Büyükgüzel, **Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, s. 66.

¹³⁶ Anar Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 47.

eden yıllarda petrol eksenli olduğu; dış politikasının da büyük oranda petrol politikasına ve ihracatına göre değiştiği görülmüştür.¹³⁷

Özbekistan, 31 Ağustos 1991’de, İslam Kerimov liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³⁸ Özbekistan, SSCB dönemindeki iş bölümü uygulamasından ötürü iyi bir pamuk üreticisi olmuş; bu nedenle bağımsızlığını ilan ettiğinde dünyanın en büyük dördüncü pamuk üreticisi, dünyanın en büyük üçüncü pamuk ihracatçısı olmuştur.¹³⁹ Ayrıca Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında cereyan eden ancak Türkistan’da bölgesel istikrarı bozan en önemli konulardan olan Fergana Vadisi sorunu,¹⁴⁰ İslam Kerimov’un ülkesini dünyaya kapatmasına neden olmuş; bunun yanı sıra ülke içinde de toplum düzenini sağlamak amacıyla sıkı bir takip başlatılmış ve köktendincilere fırsat verilmemiştir.¹⁴¹ Kerimov 2016 yılında hayatını kaybettikten sonra liderliği devralan Şevket Mirziyoyev öncülüğünde Özbekistan dünyaya açılmış ve pek çok reform ile bölgede önemli bir aktör olduğunu da deklare etmiştir.¹⁴²

Kırgızistan, 31 Ağustos 1991’de, Almazbek Atambayev liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁴³ Kırgızistan, jeopolitik olarak Rusya ve Çin arasında sıkışmış küçük bir ülke olmasına rağmen iç karışıklıkları eksik olmamaktadır. Kırgızistan, 20 Aralık 1998’de DTÖ’ye üye olan ilk eski Sovyet ülkesi olması nedeniyle de önemli bir aktördür. Bu adımı, ekonomik büyümesini artırmış ancak halkın yaşam standartlarında bir değişikliği sağlayamamıştır.¹⁴⁴ 15 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Başbakanlık görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanlığına aday olan Sooronbay Ceenbekov geçerli oyların

¹³⁷ İsa Burak GONCA, Esme ÖZDAŞLI, “Kazakistan’ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin’in Enerji Talebi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2016, C. V, S. 1, s. 148.

¹³⁸ H. Büyükgüzel, *Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası*, s. 74.

¹³⁹ A. Somuncuoğlu, *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri...*, s. 47.

¹⁴⁰ Levent Demirci, “Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım/2012, C. 11, S. 2, s. 40.

¹⁴¹ Yalçın Sarıkaya, “Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20 Yıl”, Ed. M. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara-Türkistan 2012, s.349.

¹⁴² İlyas Kemaloğlu, “Mirziyoyev’in ziyareti çerçevesinde Türkiye-Özbekistan ilişkileri”, *Anadolu Ajansı*, 21.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mirziyoyev-in-ziyareti-cercevesinde-turkiye-ozbekistan-iliskileri/1740453>, Erişim Tarihi: 17.07.2020.

¹⁴³ H. Büyükgüzel, *Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası*, s. 74.

¹⁴⁴ M. R. Djalili, T. Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği...*, s. 58.

%54.82'sini alarak seçimleri kazanmış ve hemen ardından eski Cumhurbaşkanı Atambayev hakkındaki yolsuzluk iddialarının soruşturulması parlamentodan çıkarılan kararlar dokunulmazlığı kaldırılmıştır.¹⁴⁵ Son olarak 4 Ekim 2020'de yapılan seçimler iptal edilmiş ve yeni bir iç karışıklık çıkmıştır.¹⁴⁶

Tacikistan, 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, ancak hemen ardından 1992-1997 yılları arasında yaşanacak bir iç savaşa sürüklenmiştir.¹⁴⁷ Tacikistan, yapısı ve etnolojisi nedeniyle İran etkisine açık bir ülkedir. Nitekim İran'ın, Tacikistan'daki iç mücadelelere fazlasıyla müdahil olduğu, ancak buna rağmen Rusya ile karşı karşıya gelmediği bilinmektedir.¹⁴⁸

Türkmenistan, 22 Ekim 1991'de, "Türkmenbaşı" soyadını alan Saparmurat Niyazov liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁴⁹ Türkmenistan'ın, kalıcı tarafsızlık beyannamesi, 1995'te BM tarafından kabul edilmiş; Türkmenbaşı'nın 2006 yılında vefat etmesi sonrasında, 11 Şubat 2007 itibarıyla Türkmenistan'ın ikinci Devlet Başkanı seçilen Gurbangulu Berdimuhamedov ile aktif tarafsızlık politikasının devam ettiği görülmüştür.¹⁵⁰

Çağımızda Türkistan devletlerinin uluslararası sistemdeki konumlanmalarına bakıldığında bölgenin adeta bir satranç tahtası olduğu görülecektir. İki kutuplu sistemin sonlanmasıyla hammadde cenneti olan ve Rusya, Çin ve Hindistan gibi aktörlerin arasında bulunan bu coğrafya, olağan bir şekilde ilgi odağı olmuştur. Bölgesel aktörlerin yanı sıra Soğuk Savaş sonrası dönemde, kendisine dünyanın her yerine özgürce müdahale etme serbestisi tanıyan ABD'nin, Rusya'ya rağmen bölgeye olan ilgisinin arttığı görülmüştür.¹⁵¹ Zira Asya'nın merkezinde kalan,

¹⁴⁵ "Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 21.07.2020.

¹⁴⁶ Nazir Aliyev Tayfur, "Kırgızistan'da parlamento seçiminin sonuçları iptal edildi", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistanda-parlamento-seciminin-sonuclari-iptal-edildi/1997124>, Erişim Tarihi: 16.10.2020.

¹⁴⁷ "Tacikistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 17.07.2020.

¹⁴⁸ Yalçın Sarıkaya, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 363.

¹⁴⁹ H. Büyükgözel, **Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, s. 74.

¹⁵⁰ "Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 21.07.2020

¹⁵¹ Z. Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası...**, s. 24.

tecrübesiz ve fakir olan bu devletlerin bir hammadde cenneti olması, bölgesel güçlerin yanı sıra küresel güçleri de kendisine çekmektedir.

SSCB'nin dağılması sonrasında Türkistan devletlerini ilk tanıyan ülkelerden birisi olan komşu devlet Çin, Türkistan'a yakın çevre politikası kapsamında yaklaşmıştır. Çin, batıya açılan kapısı olan Türkistan'ı, enerji temininin güvenliği için istikrarlı ve güvenli görmek istemektedir.

11 Eylül sonrasında, terörle mücadele gerekçesiyle ABD'nin bölgeye gelmesi, Çin'i rahatsız etmiştir. Çin'in de üyesi olduğu ŞİÖ'nün kararları kapsamında Özbekistan, 2005'te ABD'nin Karşı-Hanabad askeri üssünü kapatmıştır.¹⁵² 2008 sonrasında ABD'nin bölgeden büyük oranda çekilmesi veya bölgedeki etkinliğini azaltması sonucunda, bölgede Çin ağırlığı daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.

Bölgenin, bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağında bulunması, adeta bir rekabet alanı olarak tayin edilmesi ve bunların yanı sıra sahip olduğu jeopolitik özellikleri nedeniyle, uluslararası sistemde önemli bir yerde bulunduğunu anlamak mümkündür. Bunun yanı sıra Türkistan devletlerinin bölgesel ve küresel dengeleri gözeterek dâhil oldukları ittifakların da bölgenin uluslararası sistemdeki konumlanmasını anlamaya yardımcı olacağı açıktır. Buna ilişkin veri ve değerlendirmeler ise üçüncü bölümde incelenecektir.

---

¹⁵² Sami Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 215.

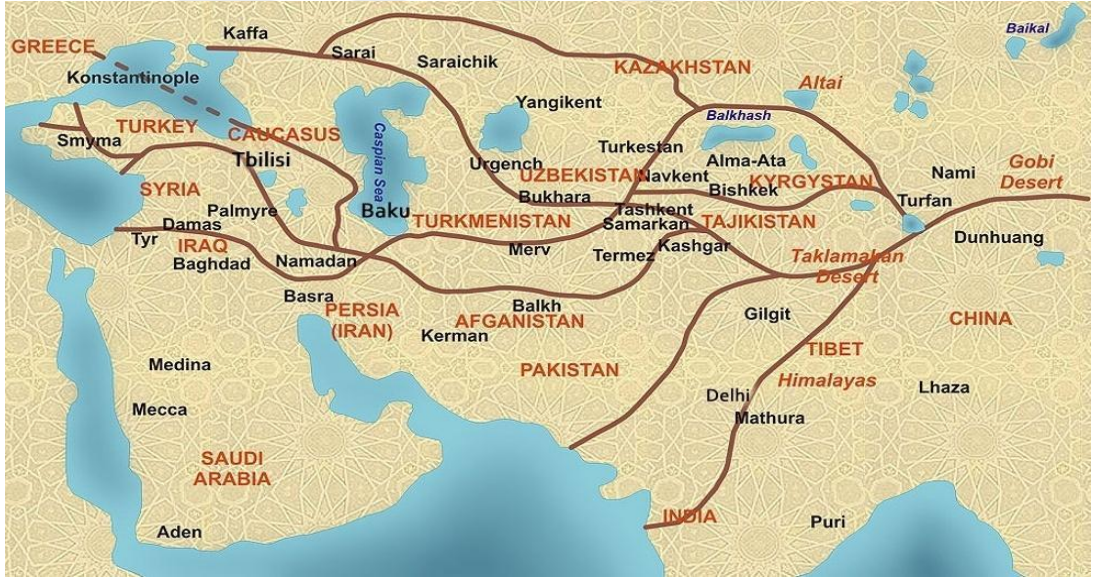
İKİNCİ BÖLÜM

2. HER YÖNÜYLE KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ

2.1- Tarihi İpek Yolu'ndan Modern İpek Yolu'na

Doğu ve Batının etkileşimi adına en etkili faktörlerden birisi olan İpek Yolu, M.Ö. 2. yüzyılda Çinli Diplomat-General Zhang Qian tarafından başlatılmış;¹⁵³ Çin'den Avrupa'ya uzanan, yüzlerce yıl faal olan ve tek bir güzergâhtan değil, çeşitli güzergâhlardan oluşan bir ticaret ağıdır. İpek Yolu güzergâhlarının birçoğu tehlikeli ve zor coğrafyaları kapsamasına rağmen Çin, Fars, Türk ve Arap uygarlıklarının gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.¹⁵⁴ Dolayısıyla dünya ticareti için oldukça önemli bir yere sahip olan bu güzergâhlar tarihte de hegemon güçlerin gözdesi olmuştur.

Harita-1: Tarihi İpek Yolu

Kaynak: Pinterest, <https://tr.pinterest.com/pin/688698967991884013/>, Erişim Tarihi: 13.04.2020

İpek Yolu teriminin ilk defa 1877'de Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Öncesinde İpek Yolu kavramı yerine yön veya güzergâha göre belirlenen isimler kullanılırdı: Kuzey Yolu, Güney

¹⁵³ Integral Study of The Silk Roads: Roads of Dialogue 1988-1997, UNESCO, CLT/CPD/DIA/2008/PI/68, s.1.

¹⁵⁴ Osman Tekir, "Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin'in Küresel Hegemonya Mücadelesi", **SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi**, Y.4, S.18, 2017, s. 392.

Yolu, Batı Yolu; Semerkand Yolu, Kaşgar Yolu, Tebriz Yolu...¹⁵⁵ Bu güzergâhların tümünün İpek Yolu olarak anılmasının sebebi, temel ticaret mallarından birisinin ipek olmasıdır. Beraberinde her türlü gıda ve tarım ürünleri gibi ticari malların akışı söz konusu iken daha da önemlileri, kültür, din ve teknoloji akışı olmuştur.¹⁵⁶ Böylece Doğu-Batı arasındaki geçişkenliği sağlayan İpek Yolu üzerindeki politik ve sosyolojik vakıalar, güvenlik riskleri, altyapı sorunları gibi etkenler tüccarların tercihlerini belirlediği için İpek Yolu, dünya ekonomisinde belirleyici bir konuma oturmuştur. Nitekim M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Çinli tarihçi Sima Qion, Çin özelinde Asya'nın zenginliğini şu şekilde anlatmıştır: *Bütün kasabalardaki tahıl ambarları ağzına kadar dolu ve kasalar hazine ve altınlarla dolu...*¹⁵⁷ Bilhassa 2. ve 16. yüzyıllar arasında Asya, İpek Yolu sayesinde dünyanın ekonomik güç merkezi konumunda idi.¹⁵⁸ İpek Yolu aracılığıyla dini hareketlerin de yoğun olarak yaşandığı bir gerçektir. Bilhassa 5. yüzyılda Budizmin Türkistan geneline ulaşmasında İpek Yolu'nun rolü yadsınamaz.¹⁵⁹ Tarihte Büyük İskender, Cengiz Han gibi hükümdarlar da İpek Yolu'nun önemini kavramış ve bu güzergâhlara sahip olmak istemişlerdir. Özellikle Cengiz Han İpek Yolu'nun kaynağı olan Çin ülkesini ele geçirmek istemiş ancak bunu torunu Kubilay Han kısmen yapabilmiştir. Buna rağmen İpek Yolu'nun kontrolünü sağlamıştır.¹⁶⁰

İpek Yolu; Batılıların, Doğuya ulaşmak için alternatif yollar keşfetmeleri sonucunda önemini yitirmiştir. Çeşitli girişimler olsa da İpek Yolu eski parlak dönemine bir daha kavuşamamıştır. Bu noktada İpek Yolu'nu yeniden canlandırmaya çalışan Çin'in ekonomik gelişimine göz atmakta fayda vardır.

1970'lerin ortalarından itibaren Asya Mucizesi'ni gerçekleştirmeyi ilk başaran Japonya'dan etkilenen Güneydoğu Asya ülkelerinin arkasından Mao'nun

¹⁵⁵ Esme Özdaşlı, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkiler", **Turkish Studies**, C.10, S.14, 2015, s. 585.

¹⁵⁶ Oğuzhan Akyener, "The New Silk Road, Global Dynamics&Energy", **Turkish Journal of Energy Policy**, C.2, S.5, 2017, s. 48.

¹⁵⁷ Charles Clover, Lucy Hornby; "China's Great Game: Road to a new empire", **Financial Times**, 12.10.2015, <https://www.ft.com/content/6e098274-587a-11e5-a28b-50226830d644>, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

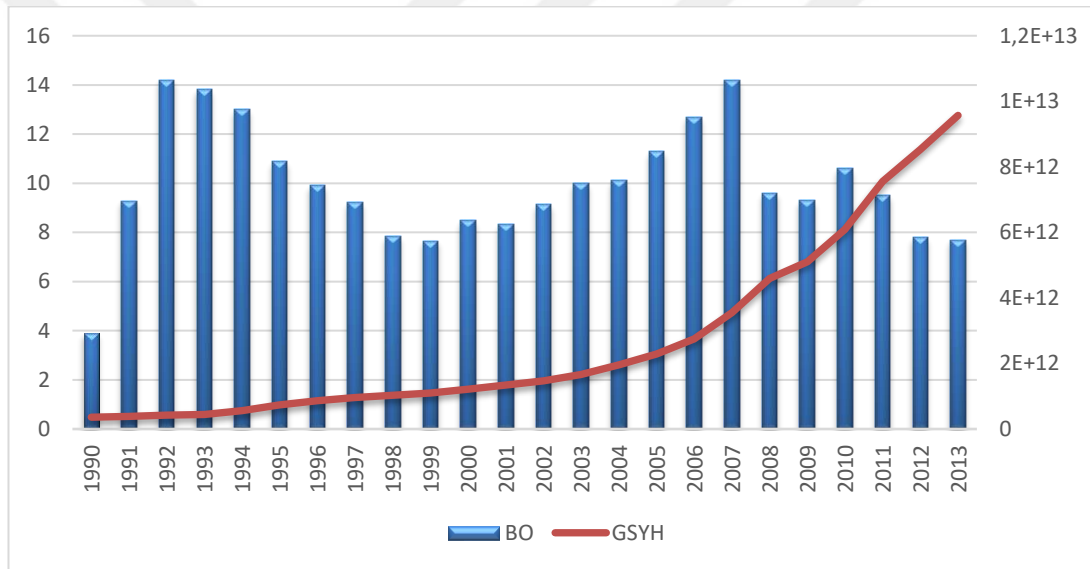
¹⁵⁸ E. Özdaşlı, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkiler", s. 585.

¹⁵⁹ Daniel C. Waugh, The Silk Roads In History, **St. Petersburg The State Hermitage Museum Koleksiyonu**, C. 52, S. 3, s. 13.

¹⁶⁰ David L. Dreier, **Marco Polo And The Silk Road**, Venedik, 2006, s. 8.

ölümünden sonra başa geçen Deng Şiaoping ile birlikte ÇHC de bu mucizeyi gerçekleştirmek için harekete geçmiştir.¹⁶¹ Silahlanmanın azaltılarak ekonomik büyümeye odaklanılan Deng döneminde Çin'in, bu stratejiler sonucunda BM'ye üye olmasıyla dünya ile entegrasyonunun başladığı görülmektedir. 1990'lı yıllar itibarıyla Japonya'nın iktisadi çöküşünün başlaması Çin için başta negatif etki doğurmasına rağmen sonradan itici güç olmuştur. Japonya'nın iktisadi düşüşü ile Çin'in yükselişi doğru orantılı hareket etmiştir. Yani Japonya düşüşü yaşarken Çin ekonomisi yükseliyordu. Bu yükseliş aşağıdaki Şekil-2'de görüldüğü gibi Çin'in GSYH değerlerine de yansımıştır.

Grafik-1: Çin'in GSYH ve Büyüme Oranları (1990-2013)

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/china>, Erişim Tarihi: 13.04.2020

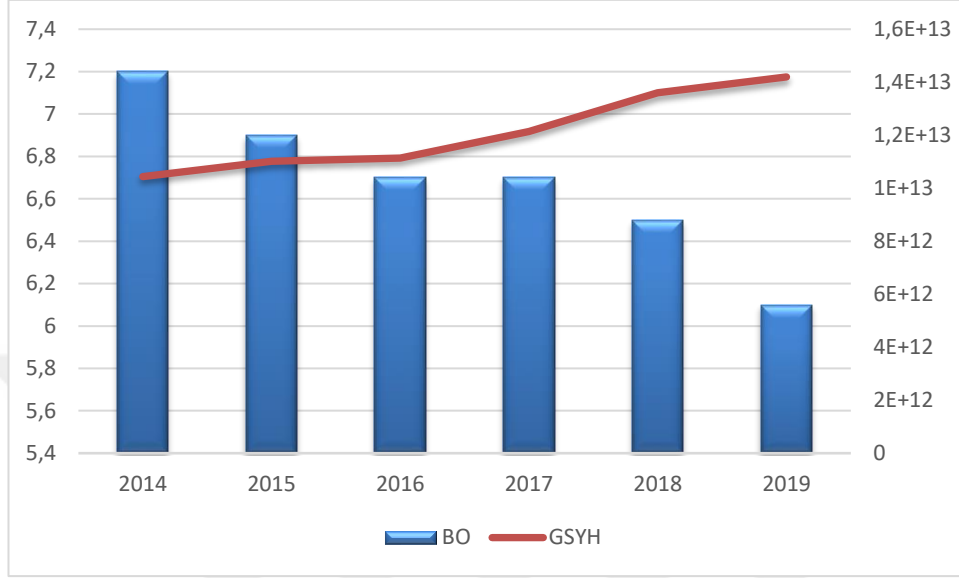
1997–2002 yıllarına gelindiğinde büyümede yavaşlama ve buna bağlı olarak fiyatlarda durgunluk sorunu ortaya çıksa da ÇHC'nin dünyada ve finans merkezleri nezdinde saygınlığının artması neticesinde 2001 yılının Aralık ayında DTÖ'ye üye olması ile ekonomisini yeniden toparlamaya başlamıştır.¹⁶² Şöyle ki, Çin'in DTÖ'ne üye olmasıyla DYY'ler artmış ve bu da Çin'in hızlı büyümesine ivme kazandırmıştır. Büyümedeki bu hızlanmanın aşağıdaki Şekil-3'e de yansıdığı görülmektedir. 2008-

¹⁶¹ W. H. Overholt, **Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü**, s. 16.

¹⁶² "Ülke Profili: Çin Halk Cumhuriyeti" (2014), **Al Jazeera Türk**, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-cin-halk-cumhuriyeti>, Erişim Tarihi: 03.12.2019.

2009 küresel finansal krize kadar büyüme oranlarındaki artış aşağıda görülmektedir. GSYH'nin ise 2001'den 2008'e kadar 2 katına çıktığı görülmektedir.

Grafik-2: Çin'in GSYH ve Büyüme Oranları (2014-2019)

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/china>, Erişim Tarihi: 13.04.2020

Büyük nüfusu ve iş gücü potansiyelinden ötürü tüm dünyanın dikkatini çeken Çin, bu potansiyelini lehine kullanabilmiş, DTÖ üyeliğinin verdiği güvenle de yabancı yatırımcıları ülkesine çekmeyi başarmıştır. Çin, adeta ülke olarak tüm dünyanın atölyesi durumuna gelmiştir. Bilhassa 2001 sonrası DYY'deki aşırı artışla birlikte GSYH içerisindeki DYY'nin payı %50'yi aşmıştır. Kimi uzmanlar ise Çin'in GSYH'sindeki yatırım oranının %50 seviyesinde sürdürülemez olduğunu iddia etmiştir.¹⁶³ Küresel finansal kriz sonrası Çin'in, açık bir şekilde pazar ve kaynak sıkıntısı çektiği görülmektedir. Nitekim Çin'in Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Xiaoning Wang, 2012 yılı sonunda yaptığı bir açıklamada şunları dile getirmiştir:

“Çin, 2012 - 2022 yılları arasında yıllık ortalama % 7 büyüme hedeflemektedir. Bunu yaparken küresel ekonomiye olan entegrasyon artırılacaktır. Ucuz iş gücü nedeniyle küresel şirketler Çin'i üretim üssü olarak kullanmakta ve bu durum Çin'in ekonomik büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak son yıllarda

¹⁶³ David Dollar, “Report: China's rise as aregional and global power: The AIIB and the 'one belt, one road'”, **The Brookings Institution**, 15.07.2015, <https://www.brookings.edu/research/chinas-rise-as-a-regional-and-global-power-the-aiib-and-the-one-belt-one-road/>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

Çinli yöneticiler bu durumdan kurtulmak ve Çin'in kendi kaynaklarına dayalı bir üretim üssü olması yolunda çalışmaktadırlar.”¹⁶⁴

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Çin ekonomisinin yüksek büyüme oranları ile büyümesi Çin ekonomisinin iktisadi anlamda ısınmasını beraberinde getirecektir. Hal böyleyken bu stratejiden Çin'in, büyümesini kontrollü ve aşamalı olarak yavaşlatacağı ve pazar ve/veya kaynak arayışı için zaman kazanacağı anlaşılabilecektir. Yeni İpek Yolu (*New Silk Road-NSR*)'nun canlandırılacağına ilan edildiği 2013 yılına, Çin ekonomisindeki durum bu şekildeyken gelinmiştir.

2.2- Kuşak ve Yol Girişimi'ne Genel Bakış

ÇHC Devlet Başkanı Şi Jinping'in 7 Eylül 2013 tarihindeki Kazakistan gezisi sırasında, Nazarbayev Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta tarihi İpek Yolu'nun önemini vurgulamış ve “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı”nı yeniden inşa etmek için çağrıda bulunmuştur.¹⁶⁵ Bu çağrı ‘Tek Kuşak Tek Yol (*One Belt One Road-OBOR*)’ sloganı ile “NSR” projesinin başlangıcı olarak kabul edilir. Ayrıca Astana'daki bu konuşmasında Jinping, “*Komşular uzaklardaki akrabalarından daha yakındır*” diyerek Kazakistan ve diğer Türkistan devletleri başta olmak üzere bütün Avrasya ülkeleri arasındaki ekonomik bağları sıkılaştırmak ve karşılıklı ilişkileri geliştirmek için İpek Yolu ruhunun yeniden canlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için de bütün ülkeleri iş birliğine davet etmiştir. Jinping'in KYG'yi Kazakistan'da başlatması, Türkistan'ın NSR için ehemmiyetini göstermektedir. Zira Türkistan, Çin'in Batı'ya açılan kapısıdır. Mamafih tarihi İpek Yolu'nun Çinli Diplomat-General Zhang Qian tarafından M.Ö. 2. yüzyılda Türkistan'a gerçekleştirdiği iki ziyaret sonrası başlatılmasına da bir atıf söz konusu olabilir.

ÇHC Devlet Başkanı Şi Jinping Kazakistan'da yaptığı konuşmadan yaklaşık bir ay sonra, 3 Ekim 2013'te, Endonezya Parlamentosu Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Çin ile ASEAN arasındaki stratejik ortaklık ilişkilerinin değerini vurgulayarak Endonezya'nın ASEAN içindeki yerine önem verdiklerini belirtmiştir.

¹⁶⁴ Taşkın Deniz, “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S.50, Yaz 2014, s. 196.

¹⁶⁵ Şi Jinping, **Çin'in Yönetimi**, Çeviri: Foreign Languages Press, Ankara, 2017, s. 337.

Beraberinde Güneydoğu Asya bölgesinin Deniz İpek Yolu için oldukça önemli olduğunu da vurgulamıştır. Nihayetinde XXI. yüzyılın “Deniz İpek Yolu”nu, Çin-ASEAN Denizcilik İşbirliği Fonu’nun etkin kullanımı ile ortaklaşa inşa etme teklifinde bulunmuştur.¹⁶⁶

‘Tek Kuşak Tek Yol (*One Belt One Road-OBOR*) Girişimi’, ‘Kuşak ve Yol Girişimi (*Belt and Road Initiative-BRI*)’ veya ‘Yeni İpek Yolu (*New Silk Road-NSR*) Projesi’ şeklinde çeşitli adlandırmalar ile karşılaşılmış; bir isim karmaşası veya adlandırma problemi ortaya çıkmıştır. Tüm bu karmaşaya rağmen girişimin muhtevası itibarıyla herkesçe kabul edildiği üzere tarihi İpek Yolu’nun günümüz hali, yani Yeni İpek Yolu olduğu kesindir.

Başlarda bir isim karmaşası yaşanmış olsa da bugün kabul gören kullanım “Kuşak ve Yol Girişimi (KYG)”dır. İsim karmaşasının kaynağı Çince’deki yapısal farklılıktır. Şöyle ki Kuşak ve Yol Girişimi’nin Çincesi olan “一带一路倡议 (*Yīdài yīlù chāngyì*)” ifadesindeki “一 (Yī)” karakteri “bir” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla başlarda İngilizce “*One Belt One Road (OBOR)*”; Türkçe “Bir Kuşak Bir Yol” veya “Tek Kuşak Tek Yol” şeklinde çevrilmiştir. Ancak sonraları Çince ifadede herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen İngilizceye “One” şeklinde çevrilen “Yī” karakteri görmezden gelinmiş; “一带一路倡议 (*Yīdài yīlù chāngyì*)” ifadesi İngilizceye *Belt and Road Initiative (BRI)* şeklinde çevrilmiştir. Türkçe çevirilerde ise “Bir” veya “Tek” ifadelerinin kullanımı terk edilmeye başlanmıştır.

2.2.1. Amacı

Hem karadan hem denizden ülkeleri birbirine bağlayan, altı ana kara güzergâhından ve bir ana deniz güzergâhından müteşekkil 21. yüzyılın İpek Yolu olan KYG’nin beş ana hedefi vardır:

- Siyasi koordinasyon,
- Engelsiz ticaret,
- Finansal bütünlük,

¹⁶⁶ Şi Jinping, *Çin’in Yönetimi*, s. 337.

- Olanakların bağlanabilirliği,
- Halklar arası bağların gelişimi.¹⁶⁷

Siyasi koordinasyon ile KYG'ye paydaş olan ülkeler kalkınma stratejilerini koordineli olarak belirleme imkânına sahip olacaktır. Bununla birlikte ortak politikalar belirlenebilir, ortak iş birliği çalışmaları yürütülebilir, sorunlar için ortak çözümler belirlenebilir. Böylece ülkeler iki taraflı veya çok taraflı kazanç elde edeceklerdir.

Engelsiz ticaret hedefiyle KYG'nin en temel işlevi olan ticaret ve yatırımların önündeki tüm engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Bu noktada gümrüklerde kolaylık, sektörlerde teşvik ve iş birliği çalışmaları KYG'ye taraf ülkelere sağlanmalıdır. Engelsiz ticaret hedefinin ülkeler arasındaki güvenilirliği artıracığı gibi uluslararası ticaretin de hızlı ve sağlıklı gerçekleşmesini sağlayacaktır.

KYG kapsamında büyük projeler olan ve pahalıya mal olacak bir girişim olması hasebiyle girişimi finanse edecek büyük bütçeli ortak fonların kurulması gerekmiştir. Zira Çin'in tek başına bütün projeleri finanse etmesi makul bir yaklaşım olarak görülemez. Bu aşamada KYG'nin tarafı olan her ülkenin mali bakımdan elini taşın altına koyması beklenmiştir. Hedeflenen finansal bütünlük ile Kuşak-Yol ülkelerinin de paydaşı olduğu büyük bütçeli, çok taraflı mali kuruluşlar kurulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda İpek Yolu Fonu (丝路基金), AAYB, BRICS Yeni Kalkınma Bankası gibi kurumların kurulması sağlanmıştır.

Olanakların bağlanabilirliği ve bu bağlanabilirliğin geliştirilmesi/artırılması söz konusu ticaret ağının sağlıklı ve verimli bir şekilde işlemesi için Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarındaki ilgili ülkelerin altyapı planlamalarını, teknik verilerini paylaşması ve altyapı projeleri arasında bağlantı kurulması sağlanarak kıtalararası kesintisiz bir altyapı ağı kurulması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte fiber optik

¹⁶⁷ Kanenga Haggai, "One Belt One Road Strategy In China and Economic Development In The Concerning Countries", **World Journal of Social Sciences and Humanities**, 2016, C.2, S.1, s. 11.

ağların da birleştirilmesi amaçlanmış ve bunun için KYG'nin bir parçası olan ve özel adlandırma ile “Bilgi İpek Yolu (信息丝绸之路)” denilen girişim başlatılmıştır.¹⁶⁸

KYG'de toplumların desteğine ihtiyaç olacaktır. Dolayısıyla toplum desteğini elde etmek adına ilgili ülkelerde kamuoyu bilgilendirmesi ve bunu yapacak kadroların özenle seçilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Bu minvalde kültürel bilgi paylaşımı, personel iş birliği, medya iş birliği, ilgili sivil toplum kuruluşlarının (STK) iş birliği ve ilgili resmî kurumların iş birliği gibi çalışmalar toplumları birbirine yaklaştıracaktır.¹⁶⁹ Bu tür gayretlerin neticesinde özellikle turizm sektöründe bir canlılık görülmesi mümkün olacaktır.

Nihayetinde ticaretin sorunsuz, hızlı ve ucuz olması için yüksek derecede siyasi koordinasyona ihtiyaç vardır. Zira soğuk/sıcak çatışmanın veya siyasi krizlerin olduğu yerde iktisadi ilişkilerin sağlıklı olması beklenemez. Siyasi koordinasyonun yanı sıra engelsiz ticaret, erişimdeki kolaylık ve finansal bütünlük de ulaşılması zaruri hedeflerdendir. Uluslararası ilişkilerde belirleyiciliği yüksek olan bir başka etken ise toplumlararası ilişkiler, kültürel etkileşimlerdir. Bu projenin amaçlarından birisi de hiç şüphesiz kültürel etkileşimi artırmaktır.

KYG'nin amaçları ele alınırken konuyu, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan neorealizm perspektifinden de incelemek gerekmektedir. Birinci bölümde ifade edildiği gibi uluslararası sistemde güç maksimizasyonunu öngören neorealizme göre gücün en önemli unsurlarından birisi de ekonomidir. Bu nedenle Çin'in, yükselişini ve şaşırtıcı şekilde yüksek seviyede tuttuğu büyüme oranını sürdürülebilir kılmak ve ekonomik gücünü tahkim etmek için yeni yatırım alanlarına ve ticaret ağlarına ihtiyaç duyduğu ve bu kapsamda KYG aracılığıyla söz konusu ağları inşa etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ 刘铁志 (Liu Tiezhi), 如何打造“信息丝绸之路” (“Bilgi İpek Yolu” nasıl inşa edilir), 24.03.2017, 中国发展观察 (China Development Observation), <http://www.chinado.cn/?p=4956>, Erişim Tarihi: 10.04.2018.

¹⁶⁹ Arzu Durdular, “Çin'in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, *Avrasya Etüdları*, 2018, S.53-1, s.119.

2.2.2. Kapsamı ve Finansmanı

KYG, dünya nüfusunun %70'ini, küresel GSYH'nin %55'ini, dünyadaki bilinen toplam enerji rezervinin %75'ini proje kapsamında görmek mümkündür.¹⁷⁰ 2019 yılı itibarıyla Çin, KYG güzergâhları üzerinde bulunan ve bulunmayan 136 kadar ülke ve 30 uluslararası örgüt ile iş birliği muhtırası imzalamıştır.¹⁷¹

Büyük bir coğrafyayı kapsayan ve çok farklı türlerde yatırım temeli gerektiren KYG için projeyi finanse edecek kuruluşlara ve siyasi ittifaklara ihtiyaç duyulmuştur. Çin, bu noktada gereken adımları atmak üzere harekete geçmiş ve yoğun bir diplomasi trafiğine girişmiştir. KYG, Çin'in öncülüğünde herhangi bir örgütlenme şeklinde değil, ikili ilişkiler ile yürütülen ve oluşturulan bir girişimdir.

KYG çalışmalarını resmî kaynaklardan öğrenmek amacıyla her yıl Mart ayının ilk haftasında açıklanan Hükümet Çalışmaları Raporu'nun 2014 yılındaki yayınına incelemek doğru olacaktır.

ÇHC Başbakanı Li Keqiang tarafından 2014 Mart'ında açıklanan Hükümet Çalışmaları Raporu'nda, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. yy. Deniz İpek Yolu vizyonları ilk defa resmî olarak açığa çıkmıştır. Yine aynı raporda 2014 yılı içerisinde KYG'nin planlanması ve inşası üzerine yoğunlaşacakları, Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (ÇPEK)'nin inşasını destekleyecekleri belirtilmiştir.¹⁷²

Hükümet Çalışmaları Raporu'nda İlk defa 2014'te yer alan KYG'nin detayları zaman içinde ortaya çıkmıştır. Bu dev projenin kara güzergâhlarına 'kuşak (Belt)', deniz güzergâhına ise 'yol (Road)' denilmektedir. KYG, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" kapsamında altı (6) farklı güzergâh ve "21. yy Deniz İpek Yolu"

¹⁷⁰ "What can the New Silk Road do for global trade?", **World Economic Forum**, 22.09.2015, <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/what-can-the-new-silk-road-do-for-global-trade/>, Erişim Tarihi: 21.04.2018.

¹⁷¹ Weidong Liu, Yajing Zhang, Wei Xiong, "Financing the Belt and Road Initiative", **Eurasian Geography and Economics**, S. 61, 2020, s. 138.

¹⁷² Raporun tam metni için bkz. "Report On The Work of The Government", 05.03.2014, http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2019.

olmak üzere toplam yedi (7) koridordan müteşekkildir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (*New Eurasia Land Bridge Economic Corridor*)
- Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (*China-Mongolia-Russia Economic Corridor*)
- Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (*China-Central Asia-West Asia Economic Corridor*)
- Çin-Hindişin Yarımadası Ekonomik Koridoru (*China-Indochina Peninsula Economic Corridor*)
- Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (*China-Pakistan Economic Corridor*)
- Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru (*Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor*)
- 21. yy. Deniz İpek Yolu (*21st Century Sea Silk Road*)

Kuşak-Yol kapsamındaki ekonomik koridorlar büyük coğrafyaları ve kitleleri birbirine bağlayan ve yüksek maliyetli projelerin yer aldığı bir altyapı ve ticaret ağıdır. KYG kapsamında yapılması öngörülen çalışmaların türleri şu şekilde sıralanabilir: 1) demiryolları, 2) Karayolları, 3) Havaalanları, 4) Boru hatları, 5) Limanlar, 6) Fiber iletim hatları, 7) Elektrik iletim hatları, 8) Serbest ticaret bölgeleri, 9) Lojistik üsler, 10) Altyapı projeleri, 11) Finansal teşvikler ve yatırımlar, 12) Teknoloji transferi, 13) Diğer enerji projeleri...¹⁷³

Dünya nüfusunun %70'ini kapsamına alan ve en az üç kıtada etkin olan KYG'nin hayata geçmesi için yapılan plan ve projelerin altından Çin'in tek başına kalkması mümkün olmayabilir. Çin ile KYG'ye paydaş ülkeler arasındaki toplam ticaret hacmi 6 trilyon doları aşmış, 2030 yılına kadar 26 trilyon dolara ihtiyaç olduğu öngörülmektedir.¹⁷⁴ Dolayısıyla Kuşak-Yol'un finanse edilmesi hususu oldukça mühimdir. Bu noktada KYG'nin hangi kanallardan finanse edildiği

¹⁷³ Oğuzhan Akyener, “*The New Silk Road...*”, s. 52.

¹⁷⁴ “China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape”, **OECD Business and Finance Outlook**, 2018, Paris, s. 6.

incelenmelidir. Söz konusu dört farklı finans kanalı vardır: politika bankaları, devlet bankaları, devlet fonları ve uluslararası finansman kuruluşları.¹⁷⁵ Bu tasnifi daha iyi anlamak için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo-1: Kuşak ve Yol Girişimi’nde Etkili Finans Kuruluşları

Politika Bankaları	Devlet Bankaları	Devlet Fonları	Uluslararası Finans Kuruluşları
Çin Kalkınma Bankası	Çin Endüstri ve Ticaret Bankası	Çin Yatırım Şirketi	Dünya Bankası
Çin’in İhracat-İthalat Bankası (Eximbank)	Çin İnşaat Bankası	Çin Hayat Sigortası Şirketi	Asya Kalkınma Bankası
-	Çin Ziraat Bankası	Çin Ulusal Sosyal Güvenlik Fonu	Asya Altyapısı Yatırım Bankası
-	Çin Merkez Bankası	İpek Yolu Fonu	Yeni Kalkınma Bankası

Kaynak: Belt and Road News verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

<https://www.beltandroad.news/2019/05/17/financing-and-funding-for-the-belt-road-initiative/>, Erişim Tarihi: 13.04.2020

Tablo-1’de, adı geçen tüm mali kuruluşlar, KYG’nin finansında büyük veya küçük rolü olan kuruluşlardır. Adı geçen kuruluşlardan İpek Yolu Fonu (The Silk Road Fund-SRF) ve AAYB, KYG’nin finansmanı için öne çıkan başat aktörlerdir.

40 milyar dolar kadar sermaye tabanına sahip olan ve orta ölçekli olan İpek Yolu Fonu, 2014 yılı içerisinde kurulmuştur. Çin’in KYG için oluşturduğu ilk mali kuruluştur. 2018 sonu itibariyle, İpek Yolu Fonu altındaki sözleşmeli yatırım yaklaşık 11 milyar dolara ulaşırken, fiili yatırım 7,7 milyar dolara yükselmiştir.¹⁷⁶

100 milyar dolar kadar sermaye tabanına sahip olan ve orta ölçekli çok taraflı bir banka olan AAYB, 2015 yılı içerisinde kurulmuş ve Ekim 2015’e kadar kurucu üye sayısı 53 olmuştur. Ayrıca Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank-ADB/ Asya Kalkınma Bankası-AKB) üyelerinin yarısından fazlası AAYB üyesi

¹⁷⁵ “Financing and Funding for the Belt & Road Initiative”, **Belt & Road News**, 17.05.2019, <https://www.beltandroad.news/2019/05/17/financing-and-funding-for-the-belt-road-initiative/>, Erişim Tarihi: 07.07.2019.

¹⁷⁶ “Belt and Road Initiative provides financing platforms for cooperation”, **Xinhua**, 23.04.2019, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201904/23/WS5c5bec353a3104842260b7cf5.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2019.

olmuş; bununla birlikte AAYB, BRICS üyelerinin de katılımını ile Güney Amerika ve Afrika'ya kadar uzanmıştır.¹⁷⁷ AAYB'nin üyeliği, 2018'in sonunda beş kıtaya yayılmış, 57 kurucu üyeden 93'e yükselmiştir. 7,5 milyar dolarlık kredileri onayladı ve yaklaşık 40 milyar dolarlık diğer yatırımlardan faydalanılmıştır. 35 onaylı projesi Endonezya, Pakistan, Tacikistan, Azerbaycan, Umman, Türkiye ve Mısır da dâhil olmak üzere 13 ülkeye dağıtılmıştır.¹⁷⁸ Hiç şüphesiz böyle bir yapının sadece NSR'nin finanse edilmesi noktasında değil; Asya ülkelerinin kalkınmasında, bilhassa Çin'in bölgesel nüfuzunun artmasında önemli katkıları olacaktır. Çin'in AAYB girişimi sonucunda dünyanın ekonomik güç merkezinin Güneydoğu Asya bölgesine kaymaya başladığı gibi yorumların da gündeme geldiği söylenebilir.¹⁷⁹

Çin'in KYG için finans sağladığı bir başka kuruluş ise Eximbank'tır. Nitekim Eximbank'ın 2019 itibarıyla KYG kapsamında yürütülen 1800 altyapı projesine 149 milyar doların üstünde finansman sağladığı görülmüştür ki bu finans yardımı ile Eximbank'ın KYG için önemli bir kaynak kuruluş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

2019 yılı itibarıyla KYG kapsamındaki projelerin %60'ından fazlasının Çin Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) tarafından yapıldığı, bu nedenle KYG'de özel teşebbüslerin ön planda olmadığı ve KYG'nin devlet eliyle yürütülmekte olduğu görülmektedir.¹⁸¹

Girişim kapsamındaki ekonomik koridorlar Çin başta olmak üzere girişime paydaş olan tüm ülkeler için oldukça önemlidir. Zira bu koridorlar ilgili tüm ülkelerin kalkınma hızını artırma niteliğinde bir ticari canlılık yaratacaktır. Bu yüzden bu koridorlara yakından bakılacak ve koridorların geçtiği ülkeler haritalarla gösterilecek ve jeopolitik ve jeo-ekonomik önemlerine değinilecektir.

¹⁷⁷ Mike Callaghan, Paul Hubbard; "The Asian Infrastructure Investment Bank: Multilateralism on the Silk Road", **China Economic Journal**, C.9, S.2, s. 118.

¹⁷⁸ "Belt and Road Initiative provides financing platforms for cooperation", **China Daily**, 23.04.2019, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201904/23/WS5cbec353a3104842260b7cf5.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2019.

¹⁷⁹ O. Tekir, "Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin'in Küresel Hegemonya Mücadelesi", s. 392

¹⁸⁰ Nilgün Eliküçük Yıldırım, "Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?", **Alternatif Politika**, 2020, C. 12, S. 3, s. 628.

¹⁸¹ N. Eliküçük Yıldırım, "Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?", s. 629.

2.2.3. Güvenilirliği ve Güvenliği

KYG'nin, kapsamının geniş olması nedeniyle Çin'in KYG'sinin arka planında bir uluslararası ticaret ağı inşa etmenin dışında farklı jeopolitik hedeflerin olabileceği ihtimali bulunmaktadır. KYG'nin ilanı ile özellikle pek çok politikacı ve uzmanda, “Çin'in hegemonya hırslarının” olduğu yönünde yaygın bir kanaat hâkim olmuştur. Nitekim büyük güç rekabeti kapsamında Çin ile rekabet halinde olan ABD, Çin'in önce Asya'da bölgesel bir hegemon güç, sonrasında ise küresel düzeyde bir hegemon güç olmak istediğini ve Çin'in hegemonya hırslarından ötürü KYG'yi bir araç olarak kullandığını öne sürmüştür. Bu nedenle ABD, Çin'in bir hegemon güç olmasını engellemek adına KYG'ye karşı ekonomik, siyasi ve mali güçlükler ve engeller çıkarmaktadır.¹⁸² Bu kanaat ve yaklaşım, Çin'in KYG'sinin niyetinin ve amacının anlaşılmadığını ve güvenilirliğinin olmadığını göstermektedir. Nitekim Çin'in KYG kapsamında Asya, Afrika ve Avrupa'ya yatırım için geniş ölçekte finansal desteğinin temelindeki esas niyetin ve amacın ne olduğu hususu, tartışmaların ve güvensizliğin ana kaynağıdır. Bu güven bunalımı, KYG'nin uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyeceği için Çin'e, maliyetli sonuçlara neden olabilecektir.

Çin'e ve KYG'ye yönelik güvensizliği besleyen önemli hususlardan birisi de “borç tuzağı (*debt trap*)” iddialarıdır. KYG kapsamındaki altyapı projelerini üstlenen Çin KİT'leri, demiryolu ve liman gibi altyapı projeleriyle Çin bankalarına borçlanan ülkelerin, borçlarını ödeyememeleri durumunda, işletme ve satın alma hakkı kapsamında borçlu ülkelere tekrar yatırım yapmaktadır. Bunun en önemli örneği Sri Lanka Hükümetinin Hambantota Limanı'nın inşası için Çin Eximbank'tan aldığı borçları ödeyemediği için limanı 99 yıllığına Çin devlet teşebbüsü China Merchant Holding'e kiralamasıdır.¹⁸³ Karadağ'da Bar-Boljare Otoyolu ve ÇPEK kapsamındaki projeler de “borç tuzağı diplomasisi” söylemlerinin artmasına neden olmuştur.¹⁸⁴ Bu

¹⁸² Assadollah Athari, Ehsan Ejaz, “Çin-ABD Rekabeti Gölgesinde Kuşak veYol Girişimi”, **BRIQ (Belt & Road Initiative Quarterly) Kuşak ve Yol Dergisi**, C.1, S. 4, Sonbahar 2020, s. 45.

¹⁸³ N. E. Yıldırım, “Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı Mı?”, s. 632.

¹⁸⁴ Cengiz Mert Bulut, ““Borç Tuzağı” Tartışmaları Çerçevesinde Kuşak Ve Yol Girişimi”, **Boğaziçi Asya Araştırmaları Merkezi**, 07.01.2019, <http://bogaziciasya.com/borc-tuzagi-tartismalari-cercevesinde-kusak-ve-yol-girisimi/>, Erişim Tarihi: 02.03.2020.

tartışmaların etkisiyle Malezya Başbakanı Mahathir Mohammad, Ağustos 2018’de, 20 milyar dolar değerindeki Doğu Yolu Tren Hattı Projesi ile 2,3 milyar dolar değerindeki doğalgaz boru hattı projelerini ertelediğini ilan etmesiyle KYG’nin güvenilirliğine ilişkin tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir.¹⁸⁵

Singapur Nanyang Teknoloji Üniversitesi S. Rajaratnam Uluslararası Çalışmalar Okulu Kıdemli Uzmanı James M. Dorsey ve Fransa Sosyal Bilimlerde İleri Çalışmalar Üniversitesi (*École Des Hautes Études En Sciences Sociales-EHESS*) Modern ve Çağdaş Çin Çalışmaları Merkezi (*The Research Center On Modern And Contemporary China-CECMC*) Uzmanı Thierry Pairault, tarafından Çin’in borç tuzağı diplomasisi uyguladığı iddialarının doğru olmadığı; aksine kredi dağıtımı sırasında ülkelerin geri ödeme gücünün dikkate alınmadığı ve bu nedenle satın alma ve/veya işletme hakkı çerçevesindeki uygulamalarla “borç tuzağı” algısının yayıldığı belirtilmiştir.¹⁸⁶ Borç tuzağı olarak adlandırılan aslında planlı bir uygulama olmadığı iddia edilen bu durumun, bir finansal ve yapısal sorun olduğunu ve bu sorunun bu şekilde devam etmesi halinde Çin’in finans sistemini ve ekonomisini de kötü etkileyeceği iddia edilmektedir.¹⁸⁷ Çin, bu sorunun farkına varmış olacak ki 2019 yılındaki Kuşak ve Yol Forumu’nda yaptığı konuşmada Başkan Şi, borç tuzağı endişesi taşıyan ülkelere yönelik iddia edildiği gibi bir stratejinin uygulanmadığına ilişkin teminat vermiştir.¹⁸⁸

KGY aleyhine endişelerin sebeplerinden birisi de yine hegemonya idealleri çerçevesinde denizlerde etkin olma çabasıdır. Çin’in bu hamleleri, Mahan’ın deniz hakimiyet teorilerini akla getirmekte¹⁸⁹ ve Çin’in önce deniz hakimiyeti sonra ise dünya hakimiyeti sağlamaya çalıştığı yönünde bir düşüncenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Üstelik Çin’in askeri faaliyetleri için bunu yaptığı yönündeki

¹⁸⁵ “Malezya’dan 22 milyar dolarlık Çin projelerine erteleme”, **Anadolu Ajansı**, 21.08.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malezya-dan-22-milyar-dolarlik-cin-projelerine-erteleme/1236749>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.

¹⁸⁶ Gökhan Varan, Fuat Kabakçı, “Uzmanlara göre Çin Orta Doğu’da ‘borç diplomasisiyle’ etkinliğini artırmak istiyor”, **Anadolu Ajansı**, 03.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/uzmanlara-gore-cin-orta-doguda-borc-diplomasisiyle-etkinligini-artirmak-istiyor/1961689>, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

¹⁸⁷ N. E. Yıldırım, “Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin’in Borç Tuzağı Mı?”, s. 633.

¹⁸⁸ Gizem Sade, “‘Kuşak ve Yol’ Forumu: Çin’den borç batağına düşmekten korkan ülkelere teminat”, **Euronews**, 28.04.2019, <https://tr.euronews.com/2019/04/28/kusak-ve-yol-forumu-cin-den-borc-batagina-dusmekten-korkan-ulkelere-teminat>, Erişim Tarihi: 22.04.2020.

¹⁸⁹ Sabir Askarov, “**Rusya’nın ...**”, s. 29.

yorumlar, Çin'in askeri faaliyetleri olup olmadığı ve KYG güzergâhlarının güvenliğinin nasıl sağlandığına ilişkin merak uyandırmaktadır.

KYG'nin güzergâhlarında, özellikle Güneydoğu ve Güney Asya, Türkistan, Körfez bölgesi ve Afrika'da güvenlik endişesine neden olabilecek faaliyetler olduğu görülmektedir.¹⁹⁰ Güney Çin Denizi'ndeki hak iddiaları, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine ilişkin iddialar, Pakistan'daki iç karışıklıklar, Keşmir Sorunu, Belucistan Sorunu, Türkistan'daki köktendincilik, Afganistan'daki istikrarsızlık gibi sorunları, KYG'nin sürdürülebilirliği için birer tehdit olarak yorumlamak mümkündür. Çin'in bu sorunların çözümüne ilişkin toplu veya kapsamlı bir adım attığı söylenemez; ancak ikili ilişkiler kapsamında sorun alanlarında çözüme ilişkin askeri anlamda adım attığı bilinmektedir. Nitekim Pakistan ile yapılan anlaşma kapsamında, ÇPEK'in güvenliği için Pakistan'ın 13,700 personel kapasiteli bir güvenlik kuvveti kurması kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Ayrıca Çin için en önemli ticareti sayılabilecek petrol ithalatının, enerji temininin güvenliği de Çin için öncelikli konulardandır. Bu nedenle Çin'in de Körfez bölgesinde askeri üs kurduğu görülmüştür.¹⁹² Böylece Çin'in KYG'nin güvenliğini büyük oranda kendisinin belirlediği görülmektedir.

KYG'nin endişe verici son durum ise 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan KOVİD-19 salgınıdır. Yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan KOVİD-19 salgınının, ilk olarak Çin'de görülmesi nedeniyle ABD öncülüğündeki bazı ülkelerin Çin'e yönelik suçlayıcı bir yaklaşım benimsedikleri görülmüştür.¹⁹³ Ayrıca salgın nedeniyle üretimin ve ticaretin durması gibi etkenler Çin ekonomisini ve stratejilerini derinden etkilemiştir. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik İlişkiler Departmanı Genel Müdürü Wang Xiaolong, Haziran

¹⁹⁰ Liu Haiquan, "The Security Challenges of the "One Belt, One Road" Initiative and China's Choices", **The Croatian International Relations Review-CIRR**, C. 23, S. 78, 2017, s. 132.

¹⁹¹ "The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and the Security Risks of Infrastructural Expansion", **Foreign Policy Centre**, 18.09.2018, <https://fpc.org.uk/the-china-pakistan-economic-corridor-cpec-and-the-security-risks-of-infrastructural-expansion/>, Erişim Tarihi: 18.04.2020.

¹⁹² Sami Yıldırım, "Körfez Ülkelerinde Yeni Liman-Şehir ve Askerî Üsler Kurulmasının Kuşak-Yol Projesi'yle İlişkisi", International Symposium China's West Asia Strategies and Belt and Road Initiative, **IRAM Center, Yıldırım Beyazıt University**, 25 Kasım 2018, s. 21.

¹⁹³ "Trump BM Konuşmasında Çin'i Hedef Aldı", **Amerikaninsesi**, 22.09.2020, <https://www.amerikaninsesi.com/a/trump-bmye-hitabinda-cini-hedef-aldi/5593301.html>, Erişim Tarihi: 18.12.2020.

2020’de yapılan bir basın toplantısında, KYG projelerinin yaklaşık %40’ının salgın nedeniyle olumsuz etkilendiğini açıklamış; borç tuzağı iddialarıyla mücadele edilirken salgının ortaya çıkması, Çin’in artık “fırsat” olmadığını düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.¹⁹⁴

KOVİD-19 salgını ile birlikte tüm dünyanın sağlık sistemi ve altyapısını görmek mümkün olmuş; sağlık sisteminin önemi ortaya çıkmış ve tıbbi ürün ve özellikle aşı yarışı ortaya çıkmış; bu kapsamda dünyadaki aşı çalışmalarını ilk bitiren ülkelerin başında Çin’in olması ve Çin aşısının daha ucuz olması, pek çok ülkeyi Çin aşısına sevk etmiştir.¹⁹⁵ Böylelikle Çin’in başlarda yaşadığı itibar kaybını tersine çevirme imkânı bulduğu görülmüştür.

2.3- Kuşak-Yol’un Jeopolitik ve Jeo-ekonomik Yansımaları

2.3.1. Çin’in Genel Durumu

Çin, 1,393 milyar nüfusu¹⁹⁶ ile dünyanın en kalabalık ülkesi olma özelliğine sahiptir. Ayrıca dünya nüfusunun %18,20’sini oluşturmaktadır. Dünya Bankası son verilerine göre yıllık %0,5 nüfus artış hızına sahip olan Çin, nüfusunun %48,51’ini 25-54 yaş arası, %12,78’ini ise 15-24 yaş arası oluşturmaktadır. ÇHC’nin bu denli büyük nüfusunun %96,4’ünün okur-yazar olması da dikkat çekici bir husustur.¹⁹⁷ Çin İstatistik Kurumu (National Bureau of Statistics of China)’nun, son etnik yapı çalışmasının yer aldığı 2010 yılı nüfus sayımı verilerine göre Çin’de merkezi hükümet tarafından tanımlanan 56 farklı etnik grup olduğu görülmektedir.¹⁹⁸ 56 etnik

¹⁹⁴ Lee Yinghui, “COVID-19: The Nail in the Coffin of China’s Belt and Road Initiative?”, **The Diplomat**, 28.09.2020, <https://thediplomat.com/2020/09/covid-19-the-nail-in-the-coffin-of-chinas-belt-and-road-initiative/>, Erişim Tarihi: 18.10.2020.

¹⁹⁵ Çağdaş Üngör, “Yükselen bir değer olarak ‘Çin aşısı’”, **Serbestiyet**, 13.12.2020, <https://serbestiyet.com/featured/yukselen-bir-deger-olarak-cin-asisi-47278/>, Erişim Tarihi: 15.12.2020.

¹⁹⁶ “Population of China”, **The World Bank Group**, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CN&view=chart>, Erişim Tarihi: 01.12.2020.

¹⁹⁷ “China”, **The World Bank Group**, <https://data.worldbank.org/country/china>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

¹⁹⁸ Çin İstatistik Kurumu’nun resmî web sayfasında yaptığı açıklamaya göre Hong Kong, Makao ve Tayvan 2010 nüfus sayımında hariç tutulmuştur. Ayrıntılar için bkz.: “Geographic Distribution and Population of Ethnic Minorities”, **National Bureau of Statistics of China**, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/html/2521EN.jpg>, Erişim Tarihi: 28.10.2020.

gruptan birisi olan ve “Han” olarak bilinen gerçek Çinliler toplam nüfusun %92’sini oluşturmaktadır. Dolayısıyla geriye kalan ve dil, kültür inanç bakımından birbirinden farklılık gösteren 55 etnik grup toplam nüfusun yaklaşık %8’ine tekabül etmektedir.

Çin, 9.562.910 km² yüzölçümü¹⁹⁹ ile Rusya ve Kanada’dan sonra dünyanın üçüncü büyük ülkesi konumundadır. Çin’in yüzölçümünün büyük olması, büyük sınırlara (kara sınırı uzunluğu: 22,000 km, deniz sınırı uzunluğu: 18,000 km) ve çok sayıda komşu ülkeye sahip olmasını sağlamıştır. Çin’in komşuları şu şekilde sıralanabilir: Vietnam, Laos, Myanmar (Burma), Butan, Nepal, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan, Kuzey Kore, Güney Kore, Japonya, Tayvan, Filipinler, Endonezya, Malezya. Ayrıca Çin’in doğusunda Doğu Çin Denizi, güneydoğusunda ise Güney Çin Denizi bulunmaktadır. 23 eyalet, 5 özerk bölge, 2 özel idari yönetim ve doğrudan merkeze bağlı 4 şehir ile toplam 34 idari bölgeden oluşan Çin’in en gelişmiş bölgesi de güneydoğusudur.²⁰⁰

Çin’i incelerken elbette dikkat çeken en önemli kalemlerden birisi de ekonomik gelişimidir. Çin’in ekonomik olarak bu noktaya gelmesindeki en temel yardımcı husus hiç şüphesiz nüfusedir. Dünyanın en büyük iş gücü nüfusuna sahip olması ve iş gücünün ucuz olması Çin’i dünya nezdinde gözde yatırım merkezi haline getirmiştir. Ayrıca DYY’ler, yüzyılın başından itibaren Çin’de birçok yeni endüstri dalının kurulmasını ve tüketicilerin çok daha çeşitli mal ve hizmetlerle tanışmasını sağlamakla kalmamış, birçok alana yeni teknolojilerin gelmesine de aracı olmuştur.²⁰¹ Dolayısıyla Çin’in başarısının arkasındaki en önemli etkenlerden birisi DYY olmuştur. 1979-1998 yıllarında Çin’e 320 bin yabancı firma kayıt yaptırmışken bu miktar Çin’in DTÖ’ne üye olmasıyla (2001) birlikte ciddi miktarda artmıştır. Bugün IMF’ye ve DTÖ’ye üye olan Çin’de halen 450.000’in üzerinde yabancı şirket

¹⁹⁹ “China”, **The World Bank Group**,

<https://data.worldbank.org/indicator/AG.SRF.TOTL.K2?locations=CN&view=chart>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.

²⁰⁰ “Çin’in eyalet düzeyindeki idari birimleri”, **China Radio International (CRI Turkish)**,

<http://turkish.cri.cn/1781/2017/03/19/1s181849.htm>, Erişim Tarihi: 17.09.2020.

²⁰¹ Sumru Öz, “Küresel Rekabette Yükselen Bir Güç: Çin” **TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu**, 2006, s. 17.

faaliyet göstermektedir.²⁰² Nitekim Çin'in 2007 yılına kadar GSYH'sinin %41,5'ini yatırım payı oluşturmaktadır. Devam eden yıllarda ise bu oran %50'nin üzerine çıkmıştır. Kimi uzmanlar ise Çin'in GSYH'sindeki yatırım oranının %50 seviyesinde sürdürülemez olduğunu iddia etmişlerdir.²⁰³

Tablo-2: Çin'in Uluslararası Ticaret Değerleri

	Toplam İhracat (Trilyon \$)	Toplam İthalat (Milyon \$)	Ticaret Dengesi (Milyar \$)
2009	1,202	1,006	+195,6
2010	1,578	1,396	+181,5
2011	1,898	1,743	+154,8
2012	2,049	1,818	+230,3
2013	2,209	1,950	+259,0
2014	2,342	1,959	+383,1
2015	2,273	1,679	+593,9
2016	2,098	1,588	+509,7
2017	2,263	1,844	+419,5
2018	2,487	2,136	+351,7
2019	2,490	2.069	+429,6

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/china>; Çin İstatistik Kurumu,

<http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Çin ekonomisi incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi de Çin'in dış ticaret verileridir. Çin'in yıllara göre toplam ithalat-ihracat verileri, yani Çin'in dış ticareti, DTÖ'ye üye olduğu 2001 tarihinden itibaren çarpıcı şekilde büyümüştür. Öyle ki Çin'in toplam ihracatının 2001'de 266,155 milyon dolar iken 2019'da 2,490 trilyon dolar; toplam ithalatının ise 2001'de 243,613 milyon dolar iken 2019'da 2,069 trilyon dolar olduğu görülmektedir.²⁰⁴ Bu çarpıcı büyümede, yukarıda da belirtildiği gibi DYY'lerin etkisi büyük olmuştur. Ayrıca 2008 küresel ekonomik krizinden günümüze kadar olan Çin dış ticaret verilerinin verildiği Tablo-2'ye bakıldığında, göze çarpan bir başka nokta ise ihracat fazlasının dikkate değer olmasıdır. Çin, dış yatırımlar ve ithalat açısından dışa bağlı bir ülke

²⁰² Yıldırım Deniz, "Çin'in Ekonomik Dönüşümü ve Üçüncü Dünya", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C. 2, S. 64, Kasım 2015, s. 68.

²⁰³ David Dollar, Report: China's rise as aregional and global power: The AIIB and the 'one belt, one road', **The Brookings Institution**, 15.07.2015, <https://www.brookings.edu/research/chinas-rise-as-a-regional-and-global-power-the-aiib-and-the-one-belt-one-road/>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²⁰⁴ "Key Indicators for Asia and the Pacific 2016", **Asian Development Bank-ADB**, Kasım 2016, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2016>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

olmasına karşın dünyada bütçesi fazla veren nadir ülkelerden birisidir. 2019 yılında yaklaşık olarak 400 milyar dolar dış ticaret fazlası veren Çin, tüm dünyada kıskanılan ekonomik güç konumuna yükselmiştir.

Tablo-3: Çin'in Uluslararası Ticaret Ortakları (2019)

Ülkeler	İhracat Değeri (Milyar\$)	Çin İhracatındaki Payı (%)	Ülkeler	İthalat Değeri (Milyar\$)	Çin İthalatındaki Payı (%)
ABD	418,5	16,8	Güney Kore	173,5	8,4
Hong Kong	279,6	11,2	Taipei, Çin	172,8	8,4
Japonya	143,2	5,7	Japonya	171,5	8,3
Güney Kore	110,9	4,4	ABD	123,2	6
Vietnam	98,0	3,9	Avustralya	119,6	5,8
Almanya	79,7	3,2	Almanya	105,2	5,1
Hindistan	74,9	3	Brezilya	79,2	3,8
Hollanda	73,9	3	Malezya	71,6	3,5
İngiltere	62,2	2,5	Vietnam	64,08	3,1
Tayvan	55,0	2,2	Rusya Federasyonu	60,2	2,9

Kaynak: Trade Map, <https://www.trademap.org>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Dış ticaretinin yaklaşık %40'ını bölge devletleri ile gerçekleştiren Çin'in alım-satım yaptığı ürünler de dikkat çekmektedir. Zira Çin'in ithal ettiği ürünlerin ağırlıklı olarak hammadde veya üretimde kullanılacak işlenmiş ürünler olduğunu, ihraç ettiği ürünlerin ise hammaddesi dışarıdan sağlanmış ve ucuz iş gücü sayesinde üretimi yapılmış mallar olduğunu görmek mümkündür. Çin'in en önemli ihracat malları; elektronik cihazlar, makineler, karayolu taşıtları için parça ve aksesuar, mobilya ve aksamı, tekstil ürünleri, deri ve köseleden yapılan çeşitli malzemeler, plastik araç-gereç, oyuncaklar... Çin'in ithal ettiği en önemli mallar ise elektronik entegre devreleri, ham petrol ve petrol yağları, altın, demir cevherleri, teknolojik cihazlar, binek otomobiller, soya fasulyesi, karayolu taşıtları için parça ve aksesuar, petrol gazları, bakır cevherleri, hava araçları (helikopter, uçak, uzay aracı) vd.²⁰⁵

²⁰⁵ “Çin Halk Cumhuriyeti”, TC Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Çin%20Halk%20Cumhuriyeti>, Erişim Tarihi: 03.12.2018.

Tablo-4: Çin'in Uluslararası Ticaret Ürünleri (2019)

En Çok İthal Edilen Mallar	Dünya İthalatındaki Payı	En Çok İhraç Edilen Mallar	Dünya İhracatındaki Payı
Elektrikli makine ve ekipman ve bunların parçaları; ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	%24,01	Elektrikli makine ve ekipman ve bunların parçaları; ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	%26,8
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler; Mineral vb.	%16,6	Makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları	%16,6
Makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları	%9,2	Mobilya; yatak takımı, şilteler, yatak destekleri, yastıklar ve benzeri doldurulmuş eşyalar	%3,9
Cevherler, cüraf ve kül	%7,9	Plastikler ve plastikten yapılmış ürünler	%3,38
Optik, fotografik, sinematografik, ölçüm, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi	%4,77	Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların parça ve aksesuarları	%2,98
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların parça ve aksesuarları	%3,63	Optik, fotografik, sinematografik, ölçüm, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi	%2,92
Plastikler ve bunlardan yapılmış ürünler	%3,46	Örme veya tığ işi giyim eşyası ve aksesuarı	%2,86

Kaynak: Trade Map, <https://www.trademap.org>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Ekonomik büyüme oranları ve GSYH verileri, Çin ekonomisindeki değişim ve dönüşümü daha iyi anlamak için bakılması gereken en önemli verilerdendir. Nitekim yükselen Çin'in en dikkat çeken göstergesi yıllık büyüme oranları olmuştur. Çin'in büyüme oranının, 2008 küresel finans krizinin hemen ardından, 2009'da 9 puana, 2010'da ise 10 puanın üzerine çıkması, Çin'in küresel finans krizinden büyüyerek çıktığını kanıtlayan verilerdir. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Çin, krizin küresel etkilerini azaltmak için uluslararası talebi de dikkate alarak iç

yatırımlarını ve harcamalarını artırarak küresel gerginliği düşürmeye çalışmış ve bu yolla büyüme oranını yüksek tutmayı başarabilmiştir. Çin bu tutumuyla “barışçıl gelişme” ilkesine de uygun şekilde hareket etmiş ve dünyanın güvenini sağlama yolunda büyük adım atmıştır. Ayrıca yine Tablo-5’te görüldüğü üzere Çin, yüksek seyreden büyüme oranları ile her geçen yıl GSYH’sini dikkat çekecek şekilde artırmıştır. Nitekim 2009’da 5,102 trilyon dolar olan GSYH, 10 yılda iki kat artarak 14,342 trilyon dolara (2019) ulaşmıştır.

Tablo-5: Çin’in Ekonomik Büyüme Oranları ve GSYH’si

	Ekonomik Büyüme (%)	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) (Trilyon \$)
2009	9,39	5,102
2010	10,6	6,087
2011	9,55	7,552
2012	7,85	8,532
2013	7,76	9,570
2014	7,29	10,439
2015	6,90	11,016
2016	6,73	11,138
2017	6,75	12,143
2018	6,6	13,608
2019	6,1	14,342

Kaynak: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Dünyanın atölyesi olarak adlandırılan, yüksek büyüme oranları ve GSYH’si ile dünyanın en büyük iki ekonomisinden birisi olarak bilinen Çin’in en önemli ihtiyacının hammadde olduğu bilinmektedir. Hammaddeler içinde de en önemlisi ve en fazla ihtiyaç duyulanı şüphesiz enerjidir. Çin’deki üretim ve tüketim verilerinin verildiği Tablo-6’da da görüldüğü üzere son 10 yılda Çin ekonomisinin büyümesine paralel olarak enerji tüketiminde bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca en dikkat çeken değişimlerden birisi de 10 yılda kömürden doğalgaza bir geçiş olduğudur. Nitekim yeni rezervlerin bulunmasıyla doğalgaz üretiminin arttığı, kömür tüketiminin azalmasıyla ters orantılı şekilde doğalgaz tüketiminin arttığı ve petrol tüketiminin de arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Tablo-6’dan da anlaşılabileceği üzere Çin, petrol ve doğalgazda kendine yetemeyen ve dışa bağımlı bir ülkedir. Dolayısıyla

enerji temini için güvenli ve hesaplı yollar yaratması, alternatifleri olan tedarikçiler bulması gerekmektedir.

Tablo-6: Çin'in Bazı Enerji Üretim ve Tüketim Değerleri

	Toplam Enerji (10 000 Ton)		Kömür		Petrol		Doğalgaz	
			Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim
	Üretim	Tüketim						
2009	286092	336126	76,8	71,6	9,4	16,4	4,0	3,5
2010	312125	360648	76,2	69,2	9,3	17,4	4,1	4,0
2011	340178	387043	77,8	70,2	8,5	16,8	4,1	4,6
2012	351041	402138	76,2	68,5	8,5	17,0	4,1	4,8
2013	358784	416913	75,4	67,4	8,4	17,1	4,4	5,3
2014	361866	425806	73,6	65,6	8,4	17,4	4,7	5,7
2015	361476	429905	72,2	63,7	8,5	18,3	4,8	5,9
2016	346037	435819	69,8	62,0	8,2	18,5	5,2	6,2
2017	358500	448529	69,6	60,4	7,6	18,8	5,4	7,0
2018	377000	464000	69,3	59,0	7,2	18,9	5,5	7,8

Kaynak: Çin İstatistik Kurumu, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/indexeh.htm>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Çin'in uluslararası siyasi gücünü anlamak için küresel ve bölgesel zeminde yürüttüğü ilişkilere, uluslararası ilişkilerine, üyesi veya ilişkide olduğu uluslararası örgütlere de bakmakta fayda vardır. Zira uluslararası kuruluşlardaki rolü ve nüfuzu Çin'in reel uluslararası politik potansiyelini gösterecektir. Öncelikli olarak Çin'in, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin veto yetkisi olan beş daimî üyesinden birisi olmasıyla öne çıkan Çin'in üyesi olduğu diğer uluslararası kuruluşlar ise Asya İşbirliği Diyalogu (AİD), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), AKB, AAYB, BRICS ve diğerleridir.²⁰⁶

Çin'in bölgesel ve küresel gücünü ve potansiyelini anlamak adına askeri gücüne bakmak gerekir. Çin'de askerlik yaşında olan yaklaşık 20 milyon insan vardır ve zorunluluk yerine gönüllülük esas olduğu için askeri personel sıkıntısı çekilmemektedir. Son verilere göre Çin'in toplam askeri personel sayısı yaklaşık 4 milyon kadardır. Ancak bölgede askeri personel sayısı bakımından Çin'in üzerinde olan tek aktör 4 milyon 407 bin ile Hindistan'dır. Çin'i takiben sırasıyla yaklaşık 3,5

²⁰⁶ "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Künyesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/cin-halk-cumhuriyeti-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

milyon ile Rusya, yaklaşık 2,5 milyon ile ABD, yaklaşık 1 milyon ile Endonezya ve Pakistan gelmektedir.²⁰⁷

Tablo-7: Çin'in Silah Ticareti ve Askeri Harcama Oranları

	Silah İhracatı (Milyar \$)	Silah İthalatı (Milyar \$)	Askeri Harcamalar (GSYH'de %'si)
2009	1.140.000.000	1.381.000.000	2,06
2010	1.478.000.000	1.034.000.000	1,90
2011	1.252.000.000	1.102.000.000	1,83
2012	1.515.000.000	1.675.000.000	1,83
2013	2.047.000.000	1.372.000.000	1,86
2014	1.160.000.000	1.137.000.000	1,90
2015	1.845.000.000	1.169.000.000	1,90
2016	2.360.000.000	1.041.000.000	1,92
2017	1.227.000.000	1.190.000.000	1,89
2018	1.040.000.000	1.566.000.000	1,86
2019	1.423.000.000	887.000.000	1,9

Kaynak: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>,
Erişim Tarihi: 13.07.2020

Dünya Bankası verilerine göre Çin'in, silah ticareti verileriyle dikkat çekici bir konumda olduğu söylenebilir. Zira söz konusu verilere göre Çin, silah ihracatını son 15 yılda 4 katına çıkartırken, silah ithalatını 2/3 oranında azaltmıştır. Bu demektir ki Çin savunma sanayinde de büyük bir atılım yapmıştır. Ancak 2008 küresel finans krizi sonrası, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere silah ihracatı belirli bir seviyede kalmış; silah ithalatı ise 2018'e kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2018 yılı verilerinden anlaşıldığı kadarıyla 2017 verilerine kıyasla ithalat değerlerinde yaklaşık %40'lık bir artış, ihracatta ise yaklaşık %15'lik bir düşüş kaydedilmiştir. Ancak 2019 yılı verilerine göre askeri harcamalarda bir artış olduğu; ihracatta %40 artış, ithalatta ise yine %40 civarında bir düşüş olduğu görülmektedir. Ayrıca Çin'in GSYH'deki askeri harcamalar oranında 2010 itibarıyla 2 puanın altına çekildiği ve 2018'e kadar yıldan yıla ritmik bir düşüş yaşandığı; 2019'da ise 0,2 puanlık bir artış kaydedildiği görülmektedir. Bu görünüm, Çin'in askeri harcamalarını düşürdüğü anlamına gelmemektedir. Aksine Çin'in yıldan yıla çarpıcı

²⁰⁷ "China Military Strength (2020)", **Global Fire Power**, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=china, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

şekilde artan GSYH'si göz önünde bulundurulduğunda Çin'in askeri harcamalarını azalttığı değil; ölçülü bir şekilde artırdığı sonucuna ulaşılabilir.

Askeri envanterine bakıldığında Çin'in farklı türlerde toplam 3187 uçak ve 1004 helikopteri, 1 adet uçak gemisi olmakla birlikte farklı türlerde toplam 714 araçtan müteşekkil deniz gücü, 13,050 adet farklı türlerde tankı ve yaklaşık 40 bin zırhlı savaş aracı vardır.²⁰⁸ Çin'in tarih boyunca denizlerde güçlü olmadığı ve en büyük tehdit algısını kıyılardan aldığı göz önünde bulundurulduğunda neden deniz gücünü artırma gayretine girdiği anlaşılmaktadır.

Çin'in dünyanın muhtelif yerlerindeki ihtilaflı alanlarda askeri olarak varlığını göstermesi Çin'in askeri manada perspektif ve paradigmasında bir değişikliğe gittiği anlamına gelmektedir. Söz konusu paradigma değişikliği Çin'in Suriye'ye barış gücü olarak asker göndermesi, Güney Çin Denizi'ndeki askeri varlığını ve etkinliğini artırması, Pakistan'da asker bulundurması, Cibuti'de askeri üs kurması gibi örneklerle delillendirilebilir.

Devrim niteliğindeki gelişmelerin hızlıca yaşandığı ve tükendiği, bazı gelişmelerin heyecanını bitirememişken yenisinin ortaya çıktığı içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli gelişmişlik parametrelerinden birisi teknolojidir. İnsan hayatının her anında ve her alanında yer alan, ayrılmaz parçamız olan teknoloji devletler için de aynı önemi haizdir. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde teknolojik gelişmelerin takibi ülkelerin vizyonları ve potansiyellerinin takibi açısından zaruridir. Bu noktada Çin'in sahip olduğu teknolojik gücün incelenmesi gerekmektedir.

Çin, teknoloji ve elektronik sektör ekonomisi bakımından dünyada çok büyük bir etkiye sahiptir. Özellikle 5G alanında Çinli ileri teknoloji firmalarının dünyada öncü konumda olduğu görülmektedir.²⁰⁹ Ayrıca günümüzün en önemli teknoloji yarışı yapay zekâ üzerine yapılmaktadır. Yapay zekâ teknolojisinde ise yine Çin'in

²⁰⁸ "China Military Strength (2020)", **Global Fire Power**, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=china, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²⁰⁹ "2019 Technology Trends Report in China", **Business Insider Intelligence**, 25 Nisan 2019, https://store.businessinsider.com/products/2019-technology-trends-report-in-china?IR=T&itm_source=businessinsider&itm_medium=content_marketing&itm_campaign=report_t-easer&itm_content=full_report_text&itm_term=store_text_link-2019-top-technology-trends-in-china&#!/2019-Technology-Trends-Report-in-China/p/137170703, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

önde gelen ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Her ne kadar bazı kaynaklar Çin'in yapay zekada üstün olduğunu abartılı bulsa da²¹⁰ aslında genel kanı Çin'in 2030'a kadar yapay zekâ teknolojisinde dünyada lider konumda olacağı yönündedir.²¹¹ Ayrıca yapay zekâ teknolojisinin başta sağlık olmak üzere güvenlik, savunma sanayisi, eğitim, ulaştırma, şehircilik gibi birçok sektörü doğrudan etkileyeceği için dünyada bu kadar rekabet havası estirmesi beklenmeyen bir durum değildir.

2.3.2. Kuşak-Yol'un Temel Güzergâhları

2.3.2.1. Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (*New Eurasia Land Bridge Economic Corridor*)

Çıkış noktası Çin'in Şincian eyaleti olup Kazakistan ve Rusya üzerinden, Hazar Denizi ve Karadeniz kuzeyinden Avrupa'ya uzanan bir koridordur. Bu koridor Avrupa'da Belarus ve Polonya üzerinden Almanya'ya kadar uzanan ana damar Almanya içerisinde küçük damarlarla daha güneye kadar uzanabilmektedir.

Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru ile amaçlanan Çin ile Avrupa arasındaki demiryolu taşımacılığını geliştirmektir. Bu güzergâhta deniz taşımacılığına kıyasla daha hızlı olan demiryolu taşımacılığı kullanılarak Çin'in Avrupa ile olan ticareti hız kazanacaktır. Ayrıca bu güzergâhın hız sağlaması ticari rekabeti de artıracaktır.

Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru üzerinde bulunan, 2011'den beri aktif olarak kullanılan ve yaklaşık olarak 10.000 km uzunluğunda olan demiryolu hattı sayesinde Çin ve Avrupa arasındaki ticarete canlılık yaşanmıştır.²¹² Örneğin 2011 yılında başlatılan ve 2012-2014 yılları arasında 40.000 konteynır taşıyan Çin ve Almanya arasında kurulu olan 'Yuxinou' adlı demiryolu ağı bu

²¹⁰ Jonathan Vanian, "What People Get Wrong About China and Artificial Intelligence", **Fortune**, 09.07.2019, <https://fortune.com/2019/07/09/china-data-artificial-intelligence/>, Erişim Tarihi: 20.07.2020.

²¹¹ Sophie-Charlotte Fischer, "Artificial Intelligence: China's High-Tech Ambitions", **CSS Analysis in Security Policy**, February 2018, <https://css.ethz.ch/en/center/CSS-news/2018/02/artificial-intelligence-chinas-high-tech-ambitions.html>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²¹² Bülent Güner, "OBOR Girişimi'nin Coğrafyası", **Marmara Coğrafya Dergisi**, Ocak 2018, S. 37, s. 114.

çalışmalardan birisidir.²¹³ Bu hat deniz taşımacılığına göre daha maliyetli olmasına rağmen Malakka Boğazı ve Aden Körfezi gibi tehlikeli geçiş noktalarından ötürü sigorta primlerinin yüksek olmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca denizden 40 gün süren yolu demiryolu ile 21 güne indiren ‘Yuxinou’ demiryolu hattı ile Çin’den Avrupa’ya elektrikli/elektronik ürünler, çelik ürünler; Avrupa’dan Çin’e ise otomotiv parçaları, lüks tüketim ürünleri gibi ürünler taşınmaktadır.²¹⁴ Bu koridor sadece Çin ve Avrupa arasındaki ticarete değil, koridor üzerindeki diğer bölgeler için de mal taşımacılığı açısından avantajlar sağlamaktadır. Avrupa’dan Çin’e lüks ürünlerin taşınabildiği gerçeğinin yanı sıra benzer ürünler Türkistan ve Ön Asya’da ulaşma imkânı bulabilmektedir.

Harita-2: Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru

Kaynak: “The New Silk Road Corridors”, **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

KYG ilan edildiğinde “Avrupa” lafzı henüz geçmemiş olmasına rağmen Mart 2014’te, Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Yesui, KYG’nin hedefindeki bölgelerden bahsederken Avrupa’nın bir kısmının dâhil olabileceğini söylemiştir.²¹⁵ Bütün Avrupa’nın KYG’nin hedef bölgelerine dâhil olması 2015 itibarıyla

²¹³ “What can the New Silk Road do for global trade?”, **World Economic Forum**, 22.09.2015, <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/what-can-the-new-silk-road-do-for-global-trade/>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

²¹⁴ Altay Atlı, “Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi”, **Analist**, S.44, Y.4, s. 76.

²¹⁵ J. Zeng, “**Does Europe Matter?...**”, s. 1169.

gerçekleşmiştir.²¹⁶ Zira Kıta Avrupası, 10.180.000 km² alanı ve 741 milyon nüfusu²¹⁷ ile Çin için büyük bir pazar niteliğindedir. Hakeza 28 üyeli AB (EU-28)²¹⁸ de benzer şekilde 511,8 milyon nüfusu²¹⁹ ile Çin'in hedefinde olan bir alan/aktördür. AB ile Çin'in iş birliği iki büyük aktör için de büyük önem arz etmektedir; zira aralarındaki sağlam iş birliği, muhtemel güvensizliği yok edecektir.²²⁰

AB, Çin'in büyük güç söylemlerinin merkezindedir; zira Çin hala çok kutuplu dünya düzeninin inşasında Avrupa'nın yüksek beklentilerini karşılamaktadır.²²¹ Yukarıda da bahsedildiği üzere bu beklentiler AB'nin, özellikle 2008-2009 küresel finansal kriz sonrası ABD'nin ve doların hegemonyasından duyduğu rahatsızlığın giderilmesi ile ilgili idi. Bu yüzdendir ki AB, temkinli olmakla birlikte ABD'ye karşı Çin'in üstünlüğünü yeğlemektedir.²²² Nitekim "AB-Çin 2020 İşbirliği Stratejik Gündemi"nde KYG'ye dair açık bir söylem olmaması, AB'nin temkinli olduğunu göstermektedir. Ancak finans, çevre ve KYG'nin amaçları arasında olan "ileri teknoloji" alanlarında iş birliği vurgusu yapılmıştır.²²³ Dolayısıyla temkinli olmakla birlikte KYG'ye sıcak bakmaktadır.

KYG'nin Avrupa için en büyük getirisi, hem AB'nin Asya-Pasifik meselelerine dâhil olabileceğidir hem de bu sayede transatlantik ilişkilerini dengeleyecek olmasıdır.²²⁴ Böylece AB, "dünyanın merkezi" olan Avrasya'da ve tabii olarak küresel ilişkilerinde daha aktif olacaktır.

²¹⁶ J. Zeng, "Does Europe Matter?...", s. 1172.

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Google, EU Population, https://www.google.com.tr/search?q=eu+population&rlz=1C1GGGE_trTR773TR774&oq=EU+Popul&aq=chrome.1.69i57j015.8739j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8, Erişim Tarihi: 12.05.2019

²¹⁸ AB ülkeleri için bkz.: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

²¹⁹ AB Nüfusu için bkz.: http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

²²⁰ Katarzyna Żukrowska, "China's One Belt One Road Initiative as a support of EU's European Neighborhood Policy", **Research Papers Of Wroclaw University Of Economics**, S. 486, 2017, s. 137.

²²¹ Jinghan Zeng, "Does Europe Matter?...", s. 1167.

²²² Justyna Misiągiewicz, Marcin Misiągiewicz; "China's "One Belt, One Road" Initiative – The Perspective of the European Union", **Faculty of Political Science, Maria Curie-Skłodowska University**, C. 23, S. 1, 2016, s. 36.

²²³ "EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation", **European Union External Action**, http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

²²⁴ J. Misiągiewicz, M. Misiągiewicz; "China's "One Belt, One Road" Initiative...", s. 41.

Çin'in kendi bölgesi haricindeki nihai hedefi Avrupa olduğu ve küresel talebin azaldığı bir dönemde Çin'in KYG ile ortaya çıkması, Avrupalı şirketler için büyük bir fırsat olarak yorumlanmaktadır. Zira küresel kriz sonrası durgunlaşan Avrupalı şirketlerin aktiviteleri, bu fırsatla tekrar canlanma fırsatı yakalamıştır. Nitekim Avrupa Komisyonu ve Avrupa Yatırım Bankası uzmanlarından oluşan bir çalışma grubu oluşturularak (2015) Çin'in KYG'ye destek ve uyum çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. Bu gelişme Avrupa'nın NSR için istekli olduğunu göstermektedir.²²⁵ Bununla birlikte yukarıda açıklandığı üzere Avrupa ülkelerinin arzulu bir şekilde AAYB'ye kurucu üye olarak katılmaları, istekli olduklarının bir başka göstergesidir. Ayrıca KYG'nin tamamlanmasıyla Avrupa'daki talebin, özellikle Orta ve Doğu Avrupa'daki talebin artacağına dair beklentiler vardır.²²⁶ Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Avrupa'daki yeni ulaşım ağlarının yapılması ile birlikte ticaretteki kolaylık ve hız, talebin artmasını sağlayacaktır.

Bu noktada ele alınması gereken bir başka aktör, Rusya'dır. Zira Rusya'nın hassas bir pozisyonu vardır. 2014 itibarıyla Rusya öncülüğünde kurulan ve 2015 itibarıyla yürürlüğe giren Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'nin,²²⁷ KYG ile eş zamanlı başlatılması ve KYG'nin hedef bölgelerine uzanması, Rusya'nın bölgesel çıkarları bağlamında KYG'den endişe duyduğunu göstermektedir.²²⁸ Ancak Rusya Devlet Başkanı Putin'in sonraki dönemlerde AEB ile KYG'nin entegre olması gerektiğini söylemesi, KYG'ye ilişkin bir endişesinin olmadığını göstermektedir.

²²⁵ Ulrike Solmecke, "Multinational Enterprises and the 'One Belt, One Road' Initiative: Sustainable Development and Innovation in a Post- Crisis Global Environment", **The Copenhagen Journal of Asian Studies**, C. 34, S. 2, 2016, s. 15.

²²⁶ Olga Nežerenko, Ott Koppel, "The Baltic Sea Macro-Regional Transport Cluster as an Element of the Silk Road Economic Belt", **The Croatian International Relations Review (CIRR)**, XXIII (78) 2017, s. 78.

²²⁷ "Avrasya Ekonomik Birliği", **Sputnik Türkiye**, 23.01.2015,

https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya_ekonomik_birligi/, Erişim Tarihi: 01.06.2018

²²⁸ Sebastien Peyrouse, "The Evolution of Russia's Views on the Belt and Road Initiative", **Asia Policy**, S. 24, 2017, s. 97.

2.3.2.2. Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (*China-Mongolia-Russia Economic Corridor*)

11 Eylül 2014 tarihinde Şi Jinping tarafından Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de düzenlenen ilk Çin-Rusya-Moğolistan zirvesinde ilan edilmiştir.²²⁹ Bu koridor, Çin ile Moğolistan arasında yeni bir ticaret geliştirmek için bir fırsattır. Çin ile Moğolistan'ın 70 yıllık diplomatik ilişkileri bu koridor ile boyut değiştirme imkânı yakalamıştır. Zira bu koridor ile Moğolistan'ın, Çin ve Rusya arasında yeni bir merkez olması beklenmektedir.

Harita-3: Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru

Kaynak: “The New Silk Road Corridors”, **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

Üç ülke arasında ulaşım, telekomünikasyon ve enerji ağları üzerine altyapı çalışmaları başlatılmış; özellikle ulaşım alanında inşa edilen ve edilmesi planlanan demiryolu hatları ile üç ülke arasındaki ticari ilişkilerde bir canlanma beklenmektedir. Söz konusu koridorun ana damarı üzerinde, yani Jining ve Ulan-Ude

²²⁹ “Ekonomik koridor oluşturulmasına ilişkin anlaşma imzaladılar”, **Anadolu Ajansı**, 24.06.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ekonomik-koridor-olusturulmasina-iliskin-anlasma-imzaladilar/596787>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

arasında halihazırda ulaşım ağları bulunmaktadır. Bu ana hat üzerine tali hatlar yapılmaktadır. Özellikle Moğolistan kuzeyinden batıya doğru kıvrılacak ve Kuragino'ya kadar uzanacak olan bir demiryolu hattı yapımı planlanmıştır. Bu projeler için İpek Yolu Fonu ve AAYB'den kredi talebi yapılmış ve çalışmalar başlatılmıştır.²³⁰

Moğolistan iç pazarını da etkileyecek olan bu koridor sadece Çin için değil, Rusya için de önem arz etmektedir. Zira bu koridor Rusya-Moğolistan ekonomik ilişkilerini de canlandırma potansiyeline sahip altyapı projelerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca koridorun, Rusya'nın Çin pazarına ulaşması noktasında yeni bir kanal niteliğinde olması da önemlidir.

2.3.2.3. Çin- Orta Asya- Batı Asya Ekonomik Koridoru (*China-Central Asia-West Asia Economic Corridor*)

Tarihi İpek Yolu'nun ana güzergâhını oluşturmaktadır. Bazı kaynaklarda “Orta Koridor” olarak da tarif edilen bu güzergâh Çin'i Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e bağlamaktadır.

Bu koridor üzerinde ülkeleri birbirine bağlamak adına planlanan ve inşa edilen çeşitli altyapı projeleri mevcuttur. Ayrıca Çin'in Hazar havzasındaki enerji kaynaklarına ulaşmasında bu koridorun rolü oldukça önemlidir. Dolayısıyla Çin bu güzergâhı çok önemsemektedir. Bu nedenle Çin'in bu güzergâh üzerinde gerçekleştirdiği ve yapmayı planladığı enerji odaklı yatırımların olduğu da görülmektedir. Nitekim Çin'in KYG kapsamında, bölgeye dönük altyapı yatırımlarının ağırlıklı olarak enerji sektörü ile ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca Çin'in, Türkistan devletleri ile geliştirdiği ilişkilerinin, Çin'in enerji temini ve güvenliği çerçevesinde olduğu da anlaşılmaktadır.²³¹

²³⁰ “What does the China-Mongolia-Russia Economic Corridor mean for Mongolia?”, **Belt and Road**, 30.09.2018, <https://beltandroad.ventures/beltandroadblog/china-mongolia-russia-economic-corridor>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²³¹ “Çin'in Yeni Enerji Güvenliği Stratejisi”, **Belt and Road News**, 22.12.2020, <https://www.beltandroad.news/2020/12/22/chinas-new-energy-security-strategy/>, Erişim Tarihi: 25.12.2020.

Harita-4: Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru

Kaynak: “The New Silk Road Corridors”, **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

Çin, stratejik ve jeopolitik açıdan önemsedığı için Türkistan devletlerine, bağımsızlıklarını ilan ettikleri tarihten beri yakın alaka göstermiş ve bu doğrultuda politikalar belirlemiştir. Çin’in bölgeyi büyük bir pazar olarak gördüğü iddia edilemeyecektir. Zira Çin, SSCB’nin dağılması sonrasında Türkistan’a dönük politikalarını “çevre politikası” çerçevesinde şekillendirmiş ve bu kapsamda, güvenlik ve istikrar odaklı bir strateji geliştirmiştir. Nitekim Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi’ye göre Çin’in, Türkistan’a yönelik uzun vadeli stratejik çıkarları; 1) ülkenin egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak, 2) çevre bölgenin barış ve istikrarını sağlamak ve 3) çevre bölgede diyalog ve işbirliğini geliştirmektir.²³²Bu stratejinin, Çin’in ekonomik kalkınmasına dolaylı olarak olumlu etki sağladığı görülmüştür. Zira Çin’in bölgeden beklentisinin ağırlıklı olarak sağlıklı şekilde ticaret yapmasını sağlayacak olan barış ve güvenlik olduğu görülmektedir.

Çin’in Türkistan devletleri ile olan ilişkileri ve Kuşak-Yol kapsamında Türkistan devletleri ile yaptıkları stratejik iş birliği girişimleri bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²³² Erkin Ekrem, “Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin’in Orta Asya Politikaları-Rapor”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi**, Ankara, 2011, s. 14.

2.3.2.4. Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru (*China-Indochina Peninsula Economic Corridor*)

Laos, Tayland, Kamboçya ve Vietnam'ı aşarak Malezya'ya kadar uzanmaktadır. Aralık 2014'te Çin ve Tayland arasında imzalanan bir anlaşma ile iki ülke arasında 873 km uzunluğunda ve çift yönlü olması öngörülen demiryolu hattı inşa edilmesine karar verilmiştir. İlk etapta Çin-Laos-Tayland'ı bağlayacak olan demiryolu ağına gelecekte Singapur'un da dâhil olacağı yönünde öngörüler mevcuttur.²³³ Bölgedeki hızlı ve keskin ekonomik büyüme ve kentsel kalkınma potansiyeli sayesinde Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru'nun bölgede çok hızlı bir kentleşme sürecine şahitlik edeceği beklenmektedir.²³⁴

Çin-ASEAN arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişiminde önemli katkılar sağlayacak bir koridordur. Zira Çin'in Hindiçin ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler doğrultusunda söz konusu ülkelerdeki iktisadi kalkınmanın hızlanması Çin'in güneyindeki Yunnan bölgesine de ekonomik manada olumlu etkileri olacaktır.²³⁵ Dolayısıyla Çin'in bölge ülkelerine yapacağı özellikle ulaşım (otoyollar, demiryolları ve havalimanları vb.) yatırımları bölge ülkelerinin birbirleri arasındaki ilişkileri de geliştirecektir.

Çin'in Hindiçin Yarımadası'nda Kuşak-Yol emellerini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirme gayreti çok zahmetli ve maliyetli olacaktır. Zira Güneydoğu Asya'nın en büyük sorunlarından birisi olan Güney Çin Denizi sorun alanının jeopolitik durumu ve Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru'nun jeopolitik getirileri birbirlerine uymamaktır. Dolayısıyla Çin'in bu noktada önceliğini Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru'ndan ziyade Güney Çin Denizi'ne vereceğine dair iddialar mevcuttur.²³⁶

²³³ "China-Thailand Railway Project", **Railway Technology**, <https://www.railway-technology.com/projects/china-thailand-railway-project/>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

²³⁴ Dong Jiang, Jingying Fu and Gang Lin; "Sustainable Urbanization in the China-Indochinese Peninsula Economic Corridor", **IntechOpen**, 2016, s. 6.

²³⁵ "The New Silk Road Corridors", **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020.

²³⁶ Wenjuan Nie, "Xi Jinping's Foreign Policy Dilemma: One Belt, One Road or the South China Sea?", **Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs**, C. 38, S. 3, 2016, s. 424.

Harita-5: Çin-Hindin Yarımadası Ekonomik Koridoru

Kaynak: “The New Silk Road Corridors”, **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

Ayrıca Çin’in bu demiryolu ağını hayata geçirmesi ile bu sayede Malakka Boğazı’na kadar uzanma fırsatı bulmuş ve Güney Çin Denizi’ni batıdan sarmış olacaktır. Dolayısıyla Çin’in bu güzergâha fazlaca önem vermesi yadırganmamalıdır. Güney Çin Denizi’ndeki kıyıdaş ülkelerin hak iddiaları, hatta ABD ve Japonya’nın soruna dâhil olması zerine Çin’in algıladığı tehdidin bu koridor ile giderilebileceğine inananlar olduğu gibi Çin’in, bölgede önceliğini koridordan ziyade Güney Çin Denizi’ne vereceğini iddia edenler de mevcuttur.²³⁷

²³⁷ Wenjuan Nie, “Xi Jinping’s Foreign Policy Dilemma...”, s. 424.

2.3.2.5. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (*China-Pakistan Economic Corridor*)

KYG'nin ilk hayat bulan koridorudur. Bu nedenle KYG'nin bütününün bir prototipi niteliğindedir. Ayrıca üzerinde tek ülke bulunan tek koridordur. Bu koridor Çin'in Şincian (Doğu Türkistan) eyaletinden başlayıp Pakistan'ın Belucistan eyaletini de aşır Gwadar'a uzanmaktadır. Demiryolları, otoyollar, fiberoptik ağlar, Gwadar'da uluslararası bir liman ve havalimanı gibi çeşitli altyapı ve üstyapı yatırımları ile hayat bulan ÇPEK, sadece iki ülkeyi birbirine bağlamakla kalmıyor; aynı zamanda Çin'i Güney Asya sahillerine de bağlıyor. Üstelik burada öne çıkan bir başka husus da Çin'in Hint Okyanusu'na olan mecburiyetinin ortadan kalkması hususudur.²³⁸

Harita-6: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru

Kaynak: “The New Silk Road Corridors”, **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

²³⁸ “CPEC Others Projects”, **CPEC Secretariat**, <http://cpec.gov.pk/others>, Erişim Tarihi: 23.07.2020.

Her iki devletin yöneticileri, bilhassa Şi Jinping, ÇPEK'e atfettikleri önemi açıklamalarına yansıtılmıştır. ÇPEK'in, KYG için yeni bir ivme yaratacağını, diğer ülkeler için teşvik oluşturacağını ve sadece ekonomik ve siyasi anlamda değil; bölgesel güvenlik ve istikrar için de faydalı olacağını belirten Şi Jinping, koridorun kültürel alışveriş için bir fırsat olduğunu da belirtmiştir. Nitekim bu minvalde Pakistan için 1000 kişilik Çince öğretmen yetiştireceklerini ifade etmiştir.²³⁹

KYG'nin bayraktarı olarak nitelendirilen ÇPEK, Çin ve diğer bölgesel/küresel aktörler arasında Güney Çin Denizi'nde büyüyen problemlere ve risklere karşı alternatif güzergâh olması bakımından da önemlidir.²⁴⁰ Güney Çin Denizi limanlarından başlayan 21. yy. Deniz İpek Yolu güzergâhı, Güney Çin Denizi'nde veya Malakka Boğazı'nda çıkması muhtemel kriz/çatışma karşısında alternatif güzergâh olan ÇPEK sayesinde Pakistan limanlarından başlatılabilir. Ayrıca bu koridor Hint Okyanusu, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Akdeniz rotası için kestirme güzergâh konumundadır. Yine haritadan anlaşılabileceği üzere ÇPEK, Güney Asya ile Doğu Asya arasında bir bütünleşme sağlayacaktır.

Pakistan'daki politik istikrarsızlık ÇPEK için en büyük risklerden birisidir. Ancak koridorun Pakistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarı, Çin'in ulusal istikrarı ve bölgesel nüfuzu açısından önemli olduğu aşikârdır. Zira Çin yukarıda bahsedildiği gibi KYG'yi ve KYG kapsamındaki ÇPEK'i politik kaldıraç olarak kullanacaktır. Şöyle ki, bu koridor ile Çin, Pakistan-Hindistan ihtilafına ve Pakistan-Afganistan münasebetlerine dokunma şansı elde edecektir. Pakistanlı yetkililerin en büyük endişelerinden birisi de Keşmir Sorunu kapsamında Çin'in Pakistan'a ve ÇPEK'e rağmen Hindistan'a yönelik sıcak yaklaşımı düşüncesidir.²⁴¹ Pakistan'ın bir diğer endişesi de elbette pamuk ipliğine bağlı olan Pakistan-Afganistan ilişkileridir. Bölgesel nüfuzunu artıracak olan Çin, bununla birlikte koridorun Doğu

²³⁹ "Official Message, Xi Jinping", CPEC Secretariat, <http://cpec.gov.pk/messages/2>, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

²⁴⁰ Akber Ali, "China Pakistan Economic Corridor: Prospects and Challenges for Regional Integration", *Arts and Social Sciences Journal*, C. 7, S. 4, 2016, s. 1.

²⁴¹ James M Dorsey, "Conflict in the Middle East Threatens Pakistan and Lynchpin of China's One Belt, One Road" *South Asia Journal*, 14 Mayıs 2017, <http://southasiajournal.net/conflict-in-the-middle-east-threatens-pakistan-and-lynchpin-of-chinas-one-belt-one-road/>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.

Türkistan'daki etnik/dini huzursuzluğun azaltılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması bakımından etkili olacağı da beklemektedir.²⁴²

ÇPEK'in bölgesel güvenlik ve istikrarı için fayda sağlayacağı gerçeğinin yanı sıra koridorun güvenliği de ayrı bir bahis konusudur. Şöyle ki ÇPEK, iki ülke sorunlu alanlar olarak bilinen Doğu Türkistan ve Belucistan eyaletlerini birbirine bağlayan bir hattır. Hal böyleyken koridor mahiyetindeki altyapı ve üstyapı projelerinin ve bağlantılarının sağlıklı işleyebilmesi için söz konusu bölgelerde projelere yönelik olası sabotaj eylemlerinin önüne geçilmesi için de çeşitli önlemler alınmıştır. Bölgede koridora yönelik en büyük tehdit olarak görülen ve adını Pakistan, Afganistan ve İran üçgeninde yer alan bir bölgeden alan Belucistan'dır.²⁴³ Bu bölgenin bağımsızlığını hedef edinen, Pakistan'da ve İran'da zaman zaman terörist eylemler gerçekleştiren Belucistan Özgürlük Ordusu'nun ÇPEK için büyük tehdit teşkil etmesi Çin ve Pakistan'ı ÇPEK özelinde askeri önlemler alma yoluna itmiştir. Bu minvalde Çin ve Pakistan, ÇPEK'in başlangıcında duydukları güvenlik endişesinden ötürü yaptıkları anlaşmaya göre Pakistan'ın 13,700 personel kapasiteli bir güvenlik kuvveti kurması kararlaştırılmıştır.²⁴⁴

Kaşgar'dan Gwadar Limanı'na uzanan ÇPEK, 2015'te 46 milyar dolar değerinde mutabakat ile başlatılmış, sonradan bu tutar 51 milyar dolara çıkarılmıştır.²⁴⁵ Çin'in bu koridoru finansal açıdan da çok önemseydiği görülmektedir. Bu noktada sorulması gereken sorulardan birisi de Çin için ÇPEK'in "enerji-politiği" açısından bir kıymeti olup olmadığıdır. Enerji, Çin'in hassas olduğu konulardandır. Zira Çin, dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden olup tükettiğinin çok büyük bir kısmını ülke dışından temin eden bir ülkedir. Dolayısıyla ÇPEK'e bir de enerji

²⁴² James M Dorsey, "One Belt, One Road: A Plan for Chinese Dominance and Authoritarianism", **South Asia Journal**, 18 Mayıs 2017, <http://southasiajournal.net/one-belt-one-road-a-plan-for-chinese-dominance-and-authoritarianism/>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.

²⁴³ Pakistan, Afganistan ve İran üçgeninde yer alan Belucistan sadece Pakistan'ın %42'sini oluşturmaktadır. Belucistan, 1947'de Pakistan'dan bağımsızlık talep etmesiyle yeni bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu gaye ile hareket eden Belucistan Özgürlük Ordusu Pakistan ve İran'da uzun yıllardır çeşitli zamanlarda isyanlar ve terörist eylemler gerçekleştiren söz konusu ülkelerin siyasi bütünlüğü ve sosyal refahı açısından büyük bir tehdittir.

²⁴⁴ "The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and the Security Risks of Infrastructural Expansion", **Foreign Policy Centre**, 18.02.2018, <https://fpc.org.uk/the-china-pakistan-economic-corridor-cpec-and-the-security-risks-of-infrastructural-expansion/>, Erişim Tarihi: 20.11.2018.

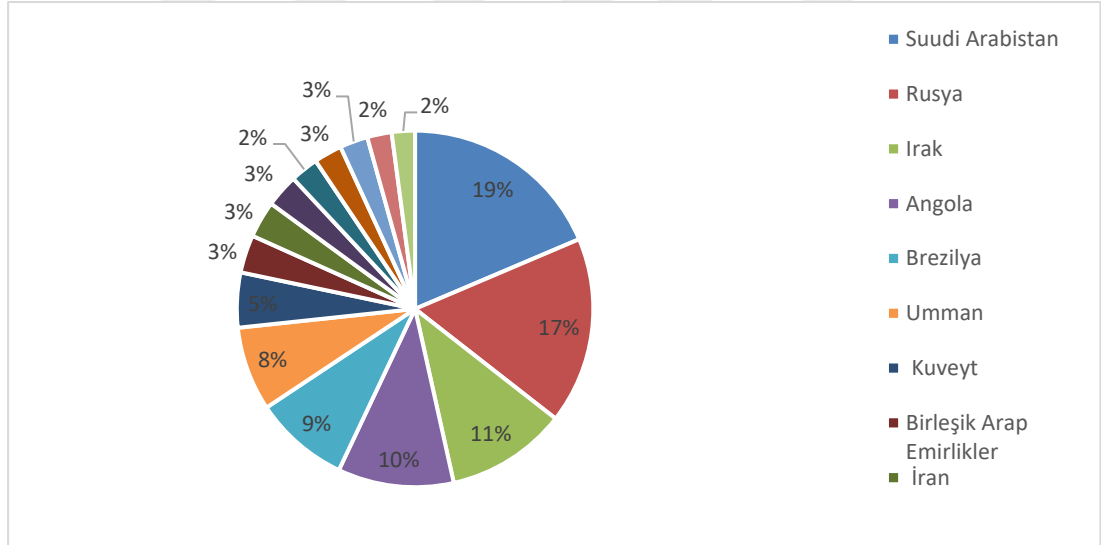
²⁴⁵ Andrew Small, "First Movement: Pakistan and the Belt and Road Initiative", **Asia Policy**, S. 24, Temmuz-2017, s. 80.

temini açısından bakmak gerekmektedir. ÇPEK, Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına erişim noktasında kestirme yol olacaktır. Zira Gwadar ve Karaçi limanları yoluyla petrol ihtiyacının büyük kısmını temin ettiği Orta Doğu petrollerine ulaşımı kolaylaşacaktır.

Grafik-3'te görüldüğü üzere Çin, toplam petrol ithalatının %49'undan fazlasını Suudi Arabistan, Irak, Umman, İran ve Kuveyt'ten; yani Orta Doğu ülkelerinden temin etmektedir.

Çin'in petrol ihtiyacını karşılama noktasında Orta Doğu bölgesine en az %40 oranında bağımlı olması, Orta Doğu siyasasını belirleyen en önemli faktörlerden olmuştur. Çin, bu bağlamda, Orta Doğu'da barış ve istikrardan yana tavır takınmakta olup, KYG'nin başarısının çatışmaların ve mülteci krizlerinin son bulmasına bağlı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.²⁴⁶

Grafik-3: Çin'in Petrol İthal Ettiği Ülkeler

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA),
<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216>, Erişim Tarihi: 10.01.2020

Bu noktada Çin'in Orta Doğu ülkeleri ile, özellikle petrol ithal ettiği Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Çin-ASEAN Çevre İşbirliği Merkezi'nden Çin devlet konseyi uzmanı Prof. Dr. Dongmei Guo, KYG'nin iki

²⁴⁶ Talip Küçükcan, "The Belt and Road Initiative and Middle Eastern Politics: Challenges Ahead", *Insight Turkey*, C. 19, S. 3, 2017, s. 91.

bölgesel ticaret koridorunu bir araya getirdiğini söylemiştir: *Çin ile Basra Körfezi ve Akdeniz, Orta Asya ile Batı*.²⁴⁷ Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi ile Çin arasındaki “321 İşbirliği” adındaki yeni ilişki türü ile, Çin ile Arap ülkeleri arasındaki enerji kaynağı iş birliği, ticaret ve yatırım ve teknoloji transferi ilişkilerinin (nükleer enerji, uzay uydu teknolojisi, yeni tür enerji vs.) geliştirilmesi öngörülmüştür. Çin, zaten pazar ve kaynak merkezi olarak gördüğü Orta Doğu ve Afrika bölgelerine KYG’den önce yönelmiştir. 2004’te Çin-Afrika İşbirliği Forumu’nun ve 2010’da Çin-Arap İşbirliği ve Stratejik Ortaklığı’nın hayata geçmesi bunun en büyük göstergesidir.²⁴⁸

2.3.2.6. Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru

(Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor)

2013-2015 yılları arasında Çin-Myanmar arasında 1600 km’lik gaz ve petrol boru hattı için 7,5 milyar dolar ayrılmış ve buna da Çin-Myanmar Ekonomik Koridoru (ÇMEK) adı verilmiştir. Ancak Çin’in, ÇPEK’e odaklanması sonucunda Çin-Myanmar Ekonomik Koridoru arka plana atılmış; sonrasında ise Hindistan’ın da Kuşak-Yol’a dâhil edilmesi isteği üzerine Çin, Myanmar ile planladığı bu koridoru genişletmek istemiştir.²⁴⁹ Böylece Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru’nun inşa edilmesi için Nisan 2017’de Çin, diplomatik girişimlerini başlatmıştır.²⁵⁰ Bu koridor da ÇPEK ile benzer şekilde ulaşım altyapısı (karayolu, demiryolu), enerji akışı, ticaret, insan kaynakları, endüstriyel ve finansal iş birliği gibi alanları kapsamaktadır.

Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru ile bölgedeki ulaştırma altyapılarının güçlendirilmesini ve yoksulluğun azaltılması; Bengal Körfezi’ndeki çeşitli ekonomik merkezler arasında bir bağlantı kurulması

²⁴⁷ Diana G. Mendoza, “‘Belt and Road’ initiative vows green infra with connectivity”, **Business Mirror**, 20.05.2018, <https://businessmirror.com.ph/belt-and-road-initiative-vows-green-infra-with-connectivity/>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

²⁴⁸ Ma Lirong, “The One Belt One Road Strategy and The 321 Cooperation Mode Between China and GCC”, **Journal of Sino-Western Communications**, C. 7, S. 1, 2015, s. 5.

²⁴⁹ Rangan Dutta, “North East and the China-Myanmar Economic Corridor (CMEC)”, **Institut für Strategie- Politik- Sicherheits- und Wirtschaftsberatung (ISPSW)**, S. 529, Ocak 2018, s. 1.

²⁵⁰ Roshan Iyer, “Reviving the Comatose Bangladesh-China-India-Myanmar Corridor”, 03.05.2017, **The Diplomat**, <https://thediplomat.com/2017/05/reviving-the-comatose-bangladesh-china-india-myanmar-corridor/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

amaçlanmış ve böylece Bengal Körfezi'nin iktisadi işlevselliğine ivme kazandırmak hedeflenmiştir.

Tüm bunların üstüne mevzu bahis ülkeler arasında yıllardır devam eden sınırlı/sorunlu ilişkiler Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru'nun, "KYG'nin en hayali koridoru" şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur.²⁵¹ Hindistan'ın KYG'ye olan yaklaşımı, Bangladeş'in politik tutumu, Myanmar'ın dış politikadaki ihtilaflı konumu gibi gerekçeler bu koridorun geleceğini şüpheli kılmaktadır.

Harita-7: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru

Kaynak: "The New Silk Road Corridors", **One Belt One Road Europe**, <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>, Erişim Tarihi: 08.01.2020

Hindistan kendi ülkesindeki alt bölgelerin gelişimi için bu koridoru bir fırsat olarak görse de nihayetinde Çin'in elde edeceği bölgesel nüfuzun etkisine maruz kalma endişesi taşımaktadır. Myanmar-Bangladeş arasındaki politik kriz sebebiyle BÇHM 'nin hayat bulması adına henüz kesinlik olmadığı gibi umutlar da çok azdır. Ancak bu koridorun hayat bulması durumunda Çin'in Hindistan üzerindeki

²⁵¹ "Fact Sheet: Bangladesh-China-India-Myanmar Corridor (BCIM)", **Geopolitical Monitor**, 16.01.2018, <https://www.geopoliticalmonitor.com/fact-sheet-bangladesh-china-india-myanmar-corridor-bcim/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

nüfuzunun artması, Hint Okyanusu'na inmek için alternatif güzergâh yaratmış olması; bunun dışında Myanmar-Bangladeş arasındaki problemlere yönelik daha etkili bir aktör olması söz konusu olacaktır.

2.3.2.7. 21. yy. Deniz İpek Yolu (21st Century Sea Silk Road)

ÇHC Devlet Başkanı Şi Jinping, 3 Ekim 2013'te, Endonezya Parlamentosu Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Çin ile ASEAN arasındaki stratejik ortaklık ilişkilerinin değerini vurgulayarak Endonezya'nın ASEAN içindeki yerine önem verdiklerini belirtmiş ve beraberinde Güneydoğu Asya bölgesinin “Deniz İpek Yolu” için oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Başkan Şi, XXI. yüzyılın “Deniz İpek Yolu”nun, Çin-ASEAN Denizcilik İşbirliği Fonu'nun etkin kullanımı ile ortaklaşa inşa edilmesini teklif etmiştir.²⁵²

Çin Başbakanı Li Keqiang tarafından 2014 Mart'ında açıklanan Hükümet Çalışmaları Raporu'nda, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. yy. Deniz İpek Yolu vizyonlarına dair ayrıntılara yer verilmiştir. Kuşak-Yol'un deniz ayağı olan 21. yy. Deniz İpek Yolu bağlamında Çin'in öncelikli hedefi ASEAN ülkeleri ile olan ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması olarak bilinmektedir. Bununla birlikte Asya, Afrika ve Avrupa'nın komşu kıyıları arasındaki bağlanabilirliği artırmak da hedeflenmiştir.²⁵³

Çin, dış ticaretindeki yük taşımacılığının %90'ını, ham petrol ithalatının %95'ini, demir ithalatının %99'unu ve dış ticaretinin üçte ikisinden fazlasını denizyolu taşımacılığı ile gerçekleştirmektedir. Ayrıca Çin'in Kuşak-Yol ülkeleriyle yaptığı ticarete de denizyolu taşımacılığının önemli bir paya sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim 2017 yılında, Çin'in Kuşak-Yol ülkeleriyle yaptığı ihracatın %73,4'ünün denizyolu taşımacılığı ile yapıldığı görülmektedir.²⁵⁴ Bu nedenle Çin, Güney Çin Denizi, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, Kızıl Deniz, Akdeniz ve Adriyatik

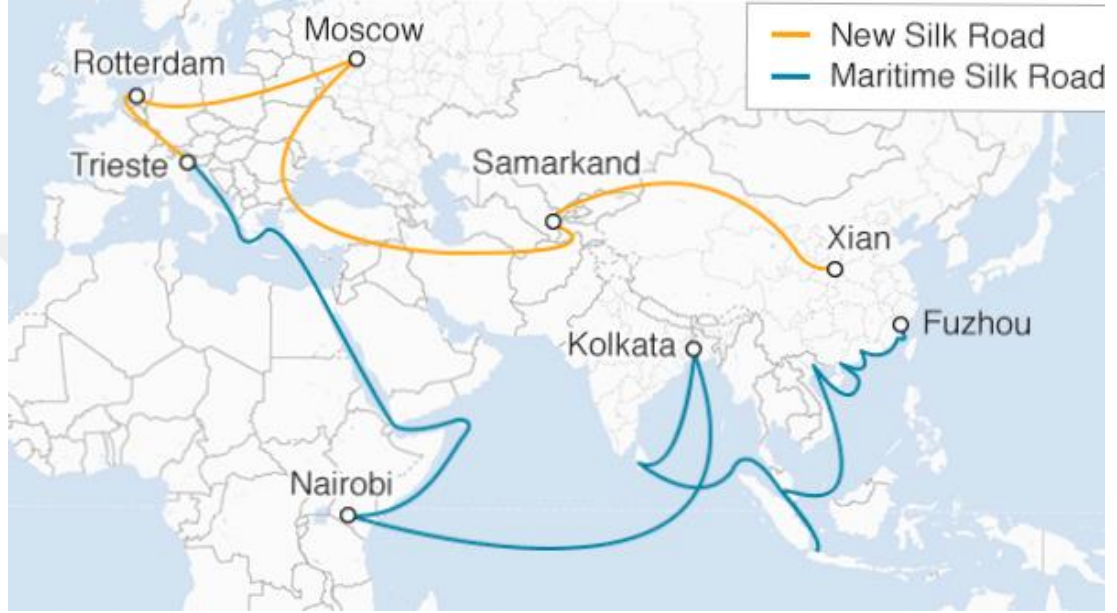
²⁵² Şi Jinping, *Çin Yönetimi*, s. 337

²⁵³ Raporun tam metni için bkz. “Report On The Work of The Government”, 05.03.2014, http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

²⁵⁴ Cheng Enfu, Li Jing, “Kuşak ve Yol Girişimi'nde Deniz İşbirliğinin Günümüzdeki ve Gelecekteki Durumu”, *BRIQ (Belt & Road Initiative Quarterly) Kuşak ve Yol Dergisi*, C.1, S. 4, Sonbahar 2020, s. 22.

Denizi güzergâhını takip eden 21. yy. Deniz İpek Yolu’nu önemsemektedir. Buna ek olarak Deniz İpek Yolu’nun, uluslararası ticaretin gelişimi, liman kapasitesi ve potansiyelinin artması ve bunun yanı sıra kruvaziyer turizminin gelişmesi gibi sonuçlar doğuracağı beklenmektedir.²⁵⁵

Harita-8: 21.yy. Deniz İpek Yolu

Kaynak: “Italy joins China’s New Silk Road project”, BBC News, 23.03.2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-47679760>, Erişim Tarihi: 07.01.2020

Çin’in Deniz İpek Yolu kapsamında jeopolitik çıkarlarını ve hedeflerini gözettiği görülmektedir. Çin, 2016’da Çinli COSCO şirketi aracılığıyla Yunanistan’ın Pire Limanı İdaresi hisselerinin %51’ini, beş yıl sonrasında ise %16’lık hisse daha alarak limanın %67’sini satın almıştır.²⁵⁶ Çinli COSCO idaresindeki Pire Limanı, 2016’dan beri 3 binden fazla istihdam imkânı sağlamış ve yıllık 300 milyon Euro katkı sağlamıştır.²⁵⁷ Çin’in, Akdeniz’de, Pire Limanı ile sağladığı jeopolitik kazanç da oldukça önemlidir. Zira Çin, bu sayede bölgedeki

²⁵⁵ “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler”, **Çin Halk Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu**, 28.04.2015, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgtur/tur/xwdt/t1258666.htm>, Erişim Tarihi: 05.01.2020.

²⁵⁶ “Yunanistan’ın en büyük limanı Pire, resmen Çinlilerin”, **Sputnik Türkiye**, 08.04.2016, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201604081022043640-yunanistan-pire-limani-cin/>, Erişim Tarihi: 21.10.2020.

²⁵⁷ Shi Ran, Zheng Zhi, “Pire Limanı: Çin-Yunan iş birliğinin sembolü”, **CRI Türk**, 10.11.2019, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/11/10/1s201168.htm>, Erişim Tarihi: 22.12.2019.

etkinliği boyut değiştirmiş ve çıkarları değişmiş ve artmış ve bölge için söz hakkı elde etmiştir.

Dünya hakimiyetini saplamanın yolunun deniz hakimiyetini sağlamaktan geçtiğini iddia eden Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan'ın deniz hakimiyet teorisi dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında Çin'in deniz yollarına, denizyolu taşımacılığına ve limanlara ilgi duymasının sadece ticaret ile ilgili olmadığı sonucunu çıkarılabilecektir.²⁵⁸ Bu noktada Çin'in denizaşırı bir askeri güç olma gayretinde olduğu akıllara gelmektedir. Çin, yukarıda da belirtildiği üzere askeri harcamalarını, ekonomik gelişimine paralel olarak artırmaktadır. Bunun yanı sıra birkaç yıl öncesine kadar denizaşırı askeri varlık bulundurmaktan kaçınan Çin'in, son yıllarda denizaşırı askeri varlık bulundurmaya yöneldiği ve bu bağlamda Güney Çin Denizi'nde, Doğu Çin Denizi'nde, Afrika'nın doğusunda ve Avustralya'nın doğusundaki adalar ülkesinde olduğu gibi denizaşırı askeri faaliyetlere giriştiği görülmektedir.²⁵⁹ Sonuç olarak Çin'in denizyolu taşımacılığını ve ticaretini güvenlikleştirme amacıyla yaptığı düşünülen bu denizaşırı askeri faaliyetler, yalnızca ticaretin güvenliği için değil; aynı zamanda deniz hakimiyeti için atılan bir adım olarak değerlendirilebilecektir. Zira Mahan'ın işaret ettiği gibi deniz yollarına ve ticaretine hâkim olmanın hegemonya için bir basamak olacağı; bu nedenle Çin'in de kuvvetle muhtemel bu yolu izlemekte olduğu görülmektedir.

²⁵⁸ Sabir Askarov, “**Rusya'nın ...**”, s. 29.

²⁵⁹ Osman Metin ztrk, “Çin'e Bakarken Bunu Da Görmek Gerekmez mi?”, **Asya alışmaları Merkezi-ASCMER**, 19.04.2019, <http://ascmer.org/cine-bakarken-bunu-da-gormek-gerekmez-mi/>, Erişim Tarihi: 15.12.2019.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİN'İN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ KAPSAMINDA TÜRKİSTAN

3.1- Türkistan Jeopolitiği

Türkistan, Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan, Türk ve Müslüman çoğunluklu, 4 milyon km² kadar alanı ile dünyanın yedide birine tekabül eden ve SSCB'den ayrılan yeni cumhuriyetlerden müteşekkil bir bölgedir.²⁶⁰ Başta Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Tacikler olmak üzere Rus, Afgan vb. halklardan müteşekkil Türkistan ülkeleri toplamda 72,3 milyon nüfusa sahiptir. Ayrıca Türkistan coğrafyası, sahip olduğu coğrafya, iklim, bitki örtüsü, kültür ve tarih zenginliği ve benzeri jeopolitik unsurları nedeniyle Asya'nın ve tüm dünyanın dikkatini çekmektedir.²⁶¹

510 milyon km² büyüklüğündeki dünyamızın %29'u, yani 149 milyon km²'si karalardan müteşekkil olup bunun, 85 milyon km²'si eski dünya olarak tarif edilen Avrupa, Afrika ve Asya'dan oluşmaktadır.²⁶² Dolayısıyla yaklaşık 4 milyon km² alanı ile büyüklüğü bakımından önemli bir paya sahip olduğu anlaşılan Türkistan coğrafyasının aynı zamanda eski dünyanın doğusu ile batısı arasında uzanan bir coğrafya olduğu da görülmektedir. Türkistan coğrafyasının ve devletlerinin ilgi odağı olmasının diğer sebepleri de bölgenin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması, ticaret yolları ve enerji temini güzergâhında bulunması gibi özellikleridir.

Türkistan jeopolitiğinin ve öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlayan Halford Mackinder'in kurucusu olduğu Kara Hakimiyet Teorisi'ni ve Nicholas Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'ni incelemekte fayda vardır.²⁶³ Mackinder'in 20. yüzyılın başlarında ortaya attığı Kara Hakimiyet Teorisi, bugün KYG'nin ilgi alanı olan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını bir bütün olarak “dünya adası” şeklinde tanımlamış ve bu

²⁶⁰ P. B. Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, s. 20.

²⁶¹ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan>, Erişim Tarihi: 02.03.2020.

²⁶² Muzaffer Özdağ, **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği**, Der. Çetin Güney, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 172.

²⁶³ Abdullah Gündoğdu, **Türk Jeopolitiği Akdeniz'e Kısarak, Hazara Bir Kartal Başı Gibi Uzanan Bu Memleket**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 76.

dünya adasını levhalara ayırmıştır.²⁶⁴ Mackinder iç hilal ve dış hilal şeklinde oluşturduğu eksenlerle dünyanın merkezini tarif etmiş ve buna göre en yoğun medeniyet gelişim alanı olarak betimlediği “iç hilal” hattını Avrupa, Güney, Güneybatı ve Doğu Asya bölgeleri; “dış hilal” hattını ise Kuzey ve Güney Amerika, İngiltere, Güney Afrika, Avustralya ve Japonya olarak belirlemiştir. Bu ayrım içerisindeki iç hilal bölgesini, yani Avrasya’yı Kalpgâh olarak nitelendiren Mackinder, Doğu Avrupa’ya hükmeden aktörün Kalpgâh’a hükmedeceğini, Kalpgâh’a hükmedenin ise nihayetinde bütün gezegene hükmedebileceğini iddia etmiştir. Doğu Avrupa olarak kastettiği bölge içinse Karadeniz ve Baltık Denizi arasındaki bölgeyi işaret etmiştir.²⁶⁵ Amerikalı siyaset bilimci Nicholas Spykman ise Mackinder’in yaklaşımına karşı Kenar Kuşak Teorisi’ni ortaya atmış; bu teori kapsamında, Mackinder’in Kalpgâh’ını abartılı bularak merkezi bölge olarak gördüğü Rusya ve Türkistan’ın önemine işaret etmiş ve söz konusu merkez bölgeye hâkim olmanın yolunun Türkiye, İran, Kuveyt ve Hindistan’a kadar uzanan kenar kuşağa hâkim olmak olduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

Türkistan’ı merkezine alan her iki hakimiyet teorisi de KYG çerçevesinde ele alındığında, KYG güzergâhlarının söz konusu merkez bölgelerden geçtiği görülmektedir. Bu nedenle KYG’nin jeopolitik bakımdan oldukça değerli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mackinder’in Kara Hakimiyet Teorisi’nde işaret ettiği merkez bölgenin KYG’nin iki ana kolundan birisi olan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı güzergâhının neredeyse tamamını kapsadığı görülmektedir. Bu yüzdendir ki KYG’nin jeopolitik değerlendirmesi Mackinder göz ardı edilerek yapılamayacaktır. Bunun yanı sıra Kenar Kuşak Teorisi’nin mimarı Spykman da Türkistan’ın jeopolitik önemine dikkat çekerek yine İpek Yolu Ekonomik Kuşağı güzergâhlarını işaret etmektedir. Dolayısıyla KYG’nin, Mackinder ve Spykman’ın kurucusu oldukları hakimiyet teorileri çerçevesinde incelenmesi halinde Türkistan’ın, Çin için yalnızca küçük bir pazar değil, aynı zamanda çok kutuplu düzende büyük güç olmak için

²⁶⁴ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 1, S. 2, Yaz 2004, s. 60.

²⁶⁵ Eldar Ismailov, Vladimer Papava; Rethinking Central Eurasia, “The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia”, **Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, Singapore, 2010, s. 85.

A. Gündoğdu, **Türk Jeopolitiği...**, s. 76.

²⁶⁶ A. Gündoğdu, **Türk Jeopolitiği...**, s. 79.

değerlendirilmesi gereken jeopolitik önemi haiz bir bölge olduğu sonucu çıkmaktadır.

Türkistan'ın; Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Hazar Denizi ile çevrelendiği dikkate alındığında, bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda bölgeye ilgi duymaları olağan karşılanacaktır.²⁶⁷ Özellikle ABD, Rusya ve Çin'in bölgede rekabet halinde olması, bölgenin önemini gösteren ve artıran bir durumdur.

Rusya, yüzyıllardır olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkistan coğrafyasındaki nüfuzunu sürdürmüştür. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın bölgede biraz geri çekildiği iddia edilebilir; ancak bu ABD'nin dikkatini ve tepkisini çekmemek için tercih edilen bir yoldur. Kaldı ki 11 Eylül saldırısı sonrası dönemde ABD'nin terörle mücadele kapsamında bölgeye gelmesi, Rusya tarafından makul karşılanmıştır.²⁶⁸ Devam eden süreçte bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştiren Rusya, AEB ile bölgede yeni bir stratejik duruma odaklanmıştır. Ancak burada dikkat çeken husus AEB'nin fikir babasının Kazakistan kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olmasıdır.²⁶⁹ Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgesel ve küresel aktörlerin Türkistan'ı hedef alması ve Türkistan ülkelerinde yüksek yoksulluk oranlarının görülmesi, SSCB bakiyesi ülkeleri endişeye sevk etmiştir. Bu nedenle Nazarbayev'in AEB fikrini dile getirdiği düşünülmektedir. Ancak Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde iç toparlanmaya ağırlık vermesi nedeniyle 1994'te temelleri atılan bu girişimin uzun yıllar atıl kaldığı görülmüştür. Çin'in KYG'yi ilan ederek jeopolitik bir adım atması üzerine Rusya, Çin'i dengelemek için 2014 itibarıyla AEB'yi ilan ederek bölgede daha etkin olmayı amaçlamıştır. Çin'in başlattığı KYG'ye yönelik ise Rusya'nın yaklaşımının olumsuz olmadığı görülmüştür. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin, KYG ile AEB bölgelerinin entegre olması, hatta bir ortaklık kurulması gerektiğini açıklamıştır.²⁷⁰

²⁶⁷ Z. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, s. 64.

²⁶⁸ S. Yıldırım, *Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği*, s. 108.

²⁶⁹ Güldezen Denizci, Mehmet Marangoz, "Avrasya Ekonomik Birliği Ve Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi Ülkeler İle Türkiye'nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Analizi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 16, Mart 2019, s. 421.

²⁷⁰ "Putin calls for closer EAEU-BRI Partnership", *Xinhua*, 12.12.2020, http://www.xinhuanet.com/english/2020-12/12/c_139582826.htm, Erişim Tarihi: 13.12.2020.

Türkistan devletlerine yönelik ilgisi, 11 Eylül saldırısı sonrasında netleşen ABD, Afganistan'a askeri hareket başlatmış ve Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'a üsler kurarak bölgedeki etkinliğini artırmış; ancak 2004 sonrası dönemde, renkli devrimler nedeniyle bölgedeki nüfuzunu kademeli olarak kaybetmiştir.²⁷¹ ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sırasında Pakistan'ın tüm imkânlarını seferber etmesine rağmen Afganistan'da Hindistan'ın çıkarlarını öncelemesiyle Pakistan'ın tutum değiştirmesi ve Çin ile yakınlaşması;²⁷² 2008 küresel finans krizi sonrasında ABD'nin bölgedeki etkinliğinin tamamına yakını bitmesi söz konusu olmuştur. Tüm bunlara rağmen ABD, bölgeyi tamamen terk etmenin, lehine olmayacağı düşüncesiyle bölgede kalmanın yollarını arayacaktır. Bu nedenle Türkistan devletleri ile ilişkilerini sıcak tutması gerekmektedir. Kaldı ki Türkistan devletlerinin de bölgede tesis edilecek bir Rus ve/veya Çin hegemonyasına karşı ABD'nin varlığını istemeleri muhtemeldir.

Bölge ülkelerinden İran da Türkistan'da belirli bir potansiyeli olan aktördür. Özellikle bir Fars milli devleti gibi gördüğü Tacikistan üzerinde İran'ın yönlendirici etkisi bulunduğu; teşvik ettiği ve yaymaya çalıştığı İslami öğretilerle sadece Tacikistan'da değil, bölge ülkelerinde yaşayan tüm Tacikler üzerinde etkinlik kurma kabiliyetine sahip olduğu ve bu yoldan Türkistan'daki "Büyük Oyun" denilen çok taraflı rekabete dâhil olmaya çalıştığı görülmektedir.²⁷³ Nüfusunun önemli bir kısmı Türk olan İran, maiyetindeki Türklere ve tüm Türk dünyasına mesafeli olması,²⁷⁴ İran'ın Türkistan devletleri ile olan ilişkilerine temkinli yaklaşması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Türkistan devletleri için tehdit sayılabilecek faaliyetlere girme ihtimali bulunan bölgesel aktör İran, Çin tarafından dikkatle takip edilmesi gereken bir aktördür. Buna rağmen Çin'in, İran ile İran'ın ekonomisini güçlendirmesi beklenen "25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması" imzalamış olması, yalnızca ikili

²⁷¹ Mehmet Akif Okur, "Orta Asya'nın Avrasya'daki Yeri", Ed. Reha Yılmaz, **Avrasya Paradoksu: Beklentiler ve Endişeler**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 66.

²⁷² Orhan Gafarlı, **Avrasya Çıkmazı Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak? Rusya, ABD, AB, Çin, Türkiye, Ukrayna, Kafkasya Ülkeleri, Afganistan**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 180.

²⁷³ Y. Sarıkaya, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, s. 362.

²⁷⁴ Mahmut Sarıkaya, "İran Türkler ve Türkçe", Ed. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Kaosa Doğru İran**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 194.

ilişkiler bakımından değil, Türkistan jeopolitiği bakımından da önemli bir gelişmedir.²⁷⁵

Çin, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni komşuları için uygulamaya koyduğu “çevre politikası (*zubiyan zengs*)” kapsamında Türkistan ile ilişkilerini tesis etmiş;²⁷⁶ ancak bölgede, ŞİÖ’ye öncülük etmesiyle kendisini tam olarak gösterebilmiştir.²⁷⁷ Çin’in, Türkistan devletleri ile ilişkileri ağırlıklı olarak terörle mücadele odaklı olmuştur. Ayrıca 2008 küresel finans krizi sonrasında ise Çin’in artan dış yatırımlarından Türkistan devletlerinin de altyapı çalışmaları için faydalandığı görülmüştür.

Çin, KYG’yi, bizzat Devlet Başkanı Şi aracılığıyla Kazakistan’dan ilan etmesiyle adeta satranç tahtası olan Türkistan’da, yeni “Büyük Oyun” için hazır olduğunu duyurmuştur. KYG’nin ilanı sonrasında yayımlanan ilk Hükümet Çalışmaları Raporu’nda (Mart 2014), KYG çalışmaları kapsamında Avrupa’nın yer almaması,²⁷⁸ başlarda KYG’nin bölgesel bir proje olduğu izlenimini yaratmış ve bu nedenle KYG’nin “çevre politikası” kapsamında hayata geçirilen bir proje olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim KYG kapsamında nihai olarak önceliğin Çin çevresine verildiği açıktır.²⁷⁹ Zira Pekin, KYG ile bölgesindeki ekonomik liderliğini, politik güce devşirmek istemektedir. Bu yüzdendir ki, birçok dış politika uzmanı KYG’nin ekonomik yönünden ziyade jeopolitik yönüne dikkat çekmektedir.²⁸⁰

Çin’in Türkistan’a olan ilgisinin altında yatan en temel sebeplerden birisi de tarihi Türkistan bölgesinin doğusunun günümüzde Çin sınırları dahilinde bulunmasıdır. Bugün Çin sınırları dahilinde yer alan ve Doğu Türkistan olarak

²⁷⁵ Alam Saleh, Zakiyeh Yazdanshenas, “Iran’s Pact With China Is Bad News for the West”, **Foreign Policy**, 09.08.2020, <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/irans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/>, Erişim Tarihi: 10.10.2020.

²⁷⁶ M. R. Djalili, T. Kellner, **Yeni Orta Asya Jeopolitiği...**, s. 97.

²⁷⁷ M. A. Okur, “Orta Asya’nın Avrasya’daki Yeri”, s. 63.

²⁷⁸ Raporun tam metni için bkz. “Report On The Work of The Government”, 05.03.2014, http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

²⁷⁹ Michael D. Swaine, “Chinese Views and Commentary on the “One Belt, One Road” Initiative”, **Hoover Institution**, S. 47, Yaz-2015, s. 4.

²⁸⁰ Peter Cai, **Understanding China’s Belt and Road Initiative**, Lowy Institute for International Policy, Avustralya, 2017, s. 12.

bilinen; ancak resmi adı Şincian Uygur Özerk Bölgesi olan bölgedeki Kaşgar gibi tarihi kentlerin KYG'nin önemli kavşak noktalarından birisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Çin'in, Türkistan'a yönelik politikalarının jeo-ekonomi ve enerji-politik odaklı olmasının yanı sıra güvenlik odaklı olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla Çin'in, Türkistan politikalarının temelinde, idari sınırları dahilindeki Uygur bölgesinin varlığının gözetildiği görülmektedir.

3.2- Çin-Türkistan Devletleri İlişkileri

3.2.1- Kazakistan

3.2.1.1- Kazakistan'a Genel Bakış

Coğrafi konumu itibari ile Türkistan'ın kuzeyinde yer alan Kazakistan Cumhuriyeti, 2,725,000 km²'lik toplam yüzölçümü ve 12,187 km'lik toplam sınır uzunluğu ile Türkistan'ın en büyük, dünyanın ise dokuzuncu en büyük ülkesidir.²⁸¹ Kuzeyinde Rusya, güneydoğusunda Çin, güneyinde Kırgızistan ve Özbekistan, güneybatısında ise Türkmenistan bulunan Kazakistan, batısından Hazar Denizi'ne açılmaktadır.

Kazakistan'ın deniz etkisinden uzak olması sebebiyle sert karasal iklim şartlarına sahip olduğu bilinmektedir. Kışın -5 ile -35 aralarında değişen sıcaklık değerleri yazın +35 dereceye kadar çıkabilmektedir. Kazakistan ülkesinin kuzey-güney uzunluğu 2000 km kadar olduğu için bitki örtüsünde çeşitlilik görmek mümkündür.²⁸² Ülke topraklarının %40'ı çöl, %23'ü yarı çöl, %20'si bozkır, %7'si orman ve %10'u ise dağlardan oluşmaktadır. Batısında Hazar Denizi'ne kıyısı olan Kazakistan, güneyinde, bir kısmı Özbekistan ülkesinde kalan Aral Denizi'ne sahiptir. Ayrıca Balkaş Gölü başta olmak üzere 48 bin civarında irili ufaklı göllerin varlığı söz konusudur. Ertis, Esil, Sırderya ve Ural gibi önemli akarsulara sahiptir.²⁸³

²⁸¹ "Kazakistan", Okan Üniversitesi Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/958/kazakistan/>, Erişim Tarihi: 10.08.2020.

²⁸² "Kazakistan", T. C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 02.03.2020.

²⁸³ "Kazakistan", İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazakistan>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

Türkistan ülkeleri arasında yüzölçümü en büyük olan devlet Kazakistan'ın nüfusu 18,4 milyondur.²⁸⁴ Kazakistan'ın resmî kurumlarının verdiği değerlere göre nüfusun ana unsuru %58,9 oranla Kazaklardır. Nüfus içerisindeki diğer etnik gruplar ise şöyledir: Ruslar-%25,9, Ukraynalılar-%2,9, Özbekler-%2,8, Uygur-Tatar-Alman-%1,5, diğer gruplar ise %4,3'lük paya sahiptirler. Bu verilerden anlaşılacağı üzere Kazakistan, Türkistan'ın en heterojen nüfusuna sahip ülkelerdendir. 120'den fazla etnik gruptan insanın yaşadığı Kazakistan'ın toplam nüfusunun kentsel ve kırsal alanlara dengeli dağıldığı görülmektedir. Nüfusunun %57'si kentlerde, %43'ü ise kırsal alanlarda yaşayan Kazakistan'ın zamanla kentlileştiği söylenebilir.²⁸⁵

Kazakistan, nüfusunun önemli bir kısmını üzerinde taşıyan, aynı zamanda tarihi, kültürel, ticari ve siyasi merkezlerden olan Almatı, Semerkand ve Nur Sultan (Astana) gibi önemli değerlere sahiptir.

Kazakistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugün etkili ve çok yönlü bir dış politikaya sahip olan Kazakistan'ın birçok bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkileri söz konusudur. Genç bir devlet olan Kazakistan, BM başta olmak üzere BDT, ŞİÖ, AEB, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütlere üyedir.²⁸⁶ Kazakistan'ın, geliştirdiği bu çok yönlü dış politika kabiliyetiyle uluslararası zeminde saygın bir devlet olduğu bilinmektedir.

Kazakistan ekonomisi Türkistan devletlerine kıyasla en gelişmiş ekonomidir. GSYH'sinin, diğer Türkistan devletlerinin toplamından büyük olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen milli gelirin yaklaşık 9 bin dolar olduğu ve dolayısıyla Kazakistan'ın gelişmişte olan ülke statüsünde olduğu bilinmektedir.

Kazakistan ekonomisinin büyüklüğünü gösteren Tablo-8'de de görüldüğü üzere çarpıcı bir büyümenin ve/veya kalkınmanın olduğu iddia edilemez. Özellikle

²⁸⁴ "Census Counter of The Republic of Kazakhstan", **Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics**, <http://stat.gov.kz/counter>, Erişim Tarihi: 08.08.2020.

²⁸⁵ "Ethnic Diversity", **Embassy Of The Republic Of Kazakhstan**, <https://www.kazakhembus.com/content/ethnic-diversity>, Erişim Tarihi: 10.08.2020.

²⁸⁶ "Kazakistan Künyesi", **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 10.08.2020.

olan ticaret hacmi, Çin ile olandan daha büyüktür. İtalya'nın yanı sıra Fransa, Almanya, Hollanda gibi Avrupa ülkeleriyle de ticari ilişkilerin gelişmiş olduğu; dolayısıyla Kazakistan-AB ilişkilerinin de canlı olduğu görülmektedir.

3.2.1.2- Kazakistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”

Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılı ve hemen sonrası, Kazakistan-Çin ilişkileri için milat sayılabilir. Zira Kazakistan ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler, tam olarak 1992 yılı itibarıyla başlamıştır. İki ülke ilişkilerinin siyasi, güvenlik, askeri ve sosyal alanlarda gelişmiş olduğu görülse de esasen ilişkilerin temelini ekonomi alanı oluşturmaktadır.²⁸⁸

Türkistan devletleri arasında Çin ile ticaret hacmi en büyük olan devlet Kazakistan'dır. Kazakistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke olan Çin, aynı zamanda Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ikinci ülkedir (Birinci sırada İtalya vardır). Ayrıca dünyada yaşanan ekonomik büyümedeki durağanlığın bir yansıması olarak özellikle 2015 ve sonrasında iki devletin ticaret hacminde ciddi oranda bir düşüş görülmektedir.²⁸⁹

Kazakistan'ın Çin'e yaptığı ihracat miktarı toplam ihracatının %12-14'ü kadardır. Yine Kazakistan'ın Çin'den yaptığı ithalatın toplam ithalattaki yerine bakıldığında ise %16-18 bandında olduğu görülecektir. Buradan çıkan hisse, oranların ciddi şekilde yüksek olduğu ve Çin'in Kazakistan için oldukça önemli bir ticari ortak olduğudur. Tablo-9'da dikkat çeken bir başka husus ise ticaret dengesidir. Burada Kazakistan'ın ticaret dengesini gözeterek ne denli dikkatli hareket ettiği görülmektedir.

Kazakistan'ın Çin'e olan en önemli ihraç ürünleri: inorganik kimyasallar, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşenleri, bakır, demir, çinko vb...²⁹⁰ Çin'in Kazakistan'a ihraç ettiği ürünlere baktığımızda ise ayakkabı ve pantolon gibi

²⁸⁸ “Kazakistan-Çin İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Açısından Analizi”, **Eurasian Research Institute**, <https://eurasian-research.org/publication/kazakistan-cin-iliskilerinin-siyasi-ve-ekonomik-acidan-analizi/?lang=tr>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

²⁸⁹ “Key Indicators for Asia and the Pacific 2020”, **Asian Development Bank-ADB**, Eylül 2020, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2020>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

²⁹⁰ “Key Indicators for Asia and the Pacific 2020”, **Asian Development Bank-ADB**, Eylül 2020, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2020>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

tekstil ürünleri ağırlıklı olmak üzere makine, mekanik cihazlar, elektronik cihazlar, nükleer reaktörler gibi önemli ürünlere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Kazakistan'ın Çin'e ihraç ettiği malların hammadde olduğu veya üretimde kullanılacak ürünler olduğu görülmektedir. Çin'in Kazakistan'a ihraç ettiği ise temel tüketim ürünleri, elektronik ve mekanik ürünlerdir.

Tablo-9: Kazakistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı

Yıl	Çin'e İhracat (milyar \$)	Toplam ihracattaki Payı (%)	Çin'den İthalat (milyar \$)	Toplam ithalattaki Payı (%)	Çin'in Yatırımı (milyar \$)
2014	9,741,822	12,2	7,357,220	17,7	3,22
2015	5,848,947	12,6	5,087,801	16,3	2,49
2016	4,805,079	13	3,665,652	14,3	0,520
2017	6,378,691	12,9	4,694,999	15	3,21
2018	8,529,554	13,9	5,384,154	16,3	2,78
2019	7.823.406	13,6	6.537.806	17	1,17

Kaynak: Trademap, <https://www.intracen.org/>, American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, National Bureau Of Statistic Of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Son beş yılda Çin'in Kazakistan'a yaptığı yatırım miktarlarında derin dalgalanmalar mevcuttur. Çin'in İstatistik Kurumu resmî verilerinin yer aldığı yukarıdaki tabloya göre 2014 yılında Kazakistan'ın Çin'den aldığı DYY miktarlarının en üst seviyeye ulaştığı görülmektedir. Ondan önceki yıllarda da 500 milyon dolar civarında sabitlendiği görülmektedir.²⁹¹ Amerikan Girişimcileri Enstitüsü'nün verilerine göre Çin'in Kazakistan'a yaptığı son beş yılın toplam yatırım değeri ise 9,32 milyar dolardır. Aynı kaynağa göre önceki beş yılda (2010-2014) ise Çin'den Kazakistan'a gelen toplam yatırım değerinin 13,730 milyar dolar olduğu görülmektedir.²⁹² Amerikan ve Çinli kaynakların farklılık arz etmesine rağmen söz konusu değerler Kazakistan'ı, Türkistan devletleri içerisinde Çin'in en

²⁹¹ **National Bureau of Statistic of China**, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²⁹² **American Enterprise Institute**, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 10.11.2020.

çok yatırım yaptığı ülke yapmıştır. Öyle ki, son beş yılın toplam değerlerine bakıldığında, diğer Türkistan devletlerine (Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) Çin tarafından yapılan yatırımın toplamından daha büyük olması bunu kanıtlar niteliktedir.

Ticari ilişkilerin yanı sıra Kazakistan-Çin ilişkilerinin seyrini belirleyen en önemli etkenlerden birisi de jeopolitik ve jeostratejik gerçekliklerdir. SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden devletlerden olan Kazakistan, nüfusunun yaklaşık %20'sini Rusların oluşturması²⁹³ ve toplam sınır uzunluğunun yarısından fazlasını kuzey komşusu olan Rusya ile paylaşması hasebiyle yoğun Rus etkisine açık bir devlettir. Bu gerçeklik, Çin'in Kazakistan siyasasında göz ardı edemeyeceği bir durumdur. Çin ve Kazakistan'ın dâhilinde oldukları bazı ortak örgütlenmeler bu durumun göstergesidir.

Uluslararası zeminde iki devletin de paydaşı olduğu birçok uluslararası örgüt mevcuttur. AİD, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) ve ŞİÖ söz konusu örgütlerdendir. Bilhassa ŞİÖ, 1996'da bölgedeki köktendincilik ve terörizm ile mücadele etmek amacıyla Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından “Şanghay Beşlisi” olarak kurulmuştur.²⁹⁴ Dolayısıyla iki devletin bölgesel güvenlik için ŞİÖ çatısı altında da ilişkileri olduğu görülmektedir. Ayrıca Kazakistan'ın NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'nda ve AGİT'te bulunması, hem jeopolitik hem de stratejik açıdan Rusya ve Çin kısılcısından rahatlamasını sağlayan bir Batı seçeneği olmuştur.

Kazakistan ve Çin'in paydaşı olduğu uluslararası mali kuruluşlar da vardır. AKB ve AAYB bu kuruluşlardandır. Özellikle AAYB, Çin'in öncülüğünde Kuşak-Yol'un finanse edilmesi için 2015 yılında kurulmuş olan orta ölçekli çok taraflı bir banka olarak ön plana çıkmaktadır.

²⁹³ “Kazakistan'da etnik Rusların oranı yüzde 20'nin altına indi”, **Kırım Haber Ajansı**, 03.05.2019, <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-da-etnik-ruslarin-orani-yuzde-20-nin-altina-indi/28794/>, Erişim Tarihi: 21.09.2020.

²⁹⁴ ŞİÖ, Şanghay Beşlisi'ne Özbekistan, Hindistan ve Pakistan'ın da katılımıyla 8 üyeli bir uluslararası örgüt haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: “The Shanghai Cooperation Organisation”, **Shanghai Cooperation Organisation**, http://eng.secsco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 26.09.2020.

Kazakistan'ın Kuşak-Yol için çok önemli bir aktör olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Çin'in Kazakistan'a attığı bu değeri gösteren pek çok emare vardır. Bunlardan en önemlisi Kuşak-Yol'un Kazakistan'da ilan edilmesidir. Tarihte de İpek Yolu'nun, Çinli Diplomat-General Zhang Qian tarafından yine Türkistan'da başlatıldığı göz önünde bulundurulursa Şi Jinping'in hem tarihe atıfta bulunduğunu hem de Kazakistan'a biçtiği önemi görmek mümkün olacaktır. Ayrıca Kazakistan'ın Kuşak-Yol için müstesna olduğunu gösteren diğer emareler ise Çin'in Kazakistan'a yaptığı yatırımlardır. Tüm bu emareler, bir arada düşünüldüğünde Çin'in Kazakistan'a verdiği değerin samimiyetini ve ciddiyetini anlamak mümkündür.

KYG kapsamında Çin ve Kazakistan ilişkilerinin canlandığı görülmektedir. Bu canlılığın Kazakistan iç politikalarına ve kalkınmasına yardımcı kuvvet olduğunu söylemek mümkündür. Kuşak-Yol'un Kazakistan yansıması Nurlu Yol (Nurlu Zhol)'dur.²⁹⁵ Kuşak-Yol'un paydaşı olan birçok devlet, ikili ilişkileri ve projeleri Kuşak-Yol kapsamında yürütürken Kazakistan, kendi altyapı planlamalarını Nurlu Yol kapsamında yapmayı ve Kuşak-Yol'un altyapı programına entegre etmeyi tercih etmiştir. Yani Kuşak-Yol'un Kazakistan ülkesindeki uzantısı Nurlu Yol'dur.

Resmî adı “2015-2019 İçin Nurlu Yol Altyapı Geliştirme Devlet Programı” olan Nurlu Yol, amacı uzun vadede ekonomik büyümeyi artırmak, iç pazarı bütünleştirmek, belirli alanları desteklemek ve krizi önlemek olan bir altyapı inşaa girişimidir.²⁹⁶ Nurlu Yol, ilk etapta 2015-2019 yılları için planlanmış ve hayata geçirilmiş bir proje olsa da projenin sağladığı faydalardan ötürü 2020 itibarıyla devam edeceği duyurulmuştur. Nurlu Yol ile 400 bin yeni istihdam sağlanmış, iş gücü verimliliği iki katına çıkmış, transit geçişten elde edilen gelir 461 milyon dolardan 2 milyar dolara yükselmiş, GSYH %8 oranında artmış, 3 bin kilometre (km) yeni yol inşaa edilmiş, 15 bin km yol onarılmış, Kazakistan-Çin sınır

²⁹⁵ “Nurlu Zol”, (Republic of Kazakhstan) Tashkent Embassy, <http://mfa.gov.kz/en/tashkent/content-view/nurlu-zol>, Erişim tarihi: 26.09.2020.

²⁹⁶ “Nurlu Zhol-State Program for Infrastructural Development for 2015-2019”, Baiterek <https://www.baiterek.gov.kz/en/nurlu-zhol-program>, Erişim Tarihi: 10.10.2020.

terminallerinin kapasitesi yılda 40 milyon tona ve Hazar Denizi'ndeki liman kapasitesi yılda 17,5 milyondan 27 milyon tona çıkmıştır.²⁹⁷

Çin Devlet Başkanı Şi Jinping, 14-15 Mayıs 2017'de Pekin'de gerçekleşen Birinci Kuşak ve Yol Girişimi Forumu'nun açılış konuşmasında Kuşak-Yol önerisini Kazakistan'da yaptığını belirtmiş ve Kazakistan'ın "Nurlu Yol" girişimlerine destek olduklarını ifade etmiştir.²⁹⁸ Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Şi Jinping tarafından Kuşak ve Yol Forumu'na davet edildiği için duyduğu memnuniyeti aktarırken Başkan Şi ile Kazakistan'ın kalkınma stratejilerinin Çin'e entegrasyonu için ayrıntılı planların görüşüleceğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Çin-Kazakistan diplomatik ilişkilerinin 25. yılında düzenlenen Birinci Kuşak ve Yol Girişimi Forumu'nda Kazakistan ve Çin pek çok anlaşma imzalamışlardır:

- Çin-Avrupa Konteyner Blok Trenleri ile alakalı Çin Devlet Demiryolu Kurumu Kazakistan, Moğolistan, Rusya, Polonya ve Almanya devlet demiryolları kurumları ile İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.
- Çin İhracat-İthalat Bankası, "Kazakistan Otoyolları Anonim Şirketi (JSC KazAutoZhol)"nin de içinde olduğu bir takım ülkenin demiryolu ve karayolu kurumlarıyla kredi anlaşması imzalamıştır.
- Çin Gümrük Genel Müdürlüğü karşılıklı bilgi alışverişi, denetim sonuçlarının karşılıklı tanınması ve kolluk kuvvetlerinin karşılıklı yardım konularında iş birliğini derinleştirmek için Kazakistan'ın da içinde olduğu bir takım devletle İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.
- Çin Kalite Denetim/Teftiş ve Karantina Genel İdaresi, Kazakistan'ın da içinde olduğu bir takım devletle İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.

²⁹⁷ Aıdana Yergaliyeva, "Kazakh government estimates Nurlu Zhol programme will cost \$16.91 billion over next five years", **The Astana Times**, 24.10.2019, <https://astanatimes.com/2019/10/kazakh-government-estimates-nurly-zhol-programme-will-cost-16-91-billion-over-next-five-years/>, Erişim Tarihi: 10.10.2020.

²⁹⁸ "Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum", **Xinhua News**, 14.05.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/14/c_136282982.htm, Erişim Tarihi: 12.10.2019.

²⁹⁹ "Kazakh president to attend Belt and Road Forum, calling for expanded cooperation with China", **Xinhua News**, 19.04.2017, http://xinhuanet.com/english/2017-04/19/c_136218825.htm, Erişim Tarihi: 12.10.2019.

- Çin Kalkınma Bankası, Kazakistan, Azerbaycan, Endonezya ve Malezya'nın ilgili kurumlarıyla kimya, metalurji ve petrokimya endüstrileri için finansman iş birliği anlaşmaları imzalamıştır.
- “Çin-Kazakistan Üretim Kapasitesi İşbirliği Fonu” faaliyete geçti ve Çinli telekom şirketlerinin “Dijital Kazakistan 2020” programına katılımının tam desteği konusunda iş birliği anlaşması imzalanmıştır.
- Çin Eğitim Bakanlığı, Rusya, Kazakistan, Bosna-Hersek, Estonya ve Laos'un ilgili departmanları ile eğitim iş birliği konusunda anlaşmalar imzalamıştır.³⁰⁰

Birinci Kuşak ve Yol Forumu'nun üzerinden bir ay geçmeden Başkan Şi'nin Kazakistan'a yaptığı resmî ziyaret, Çin'in Kazakistan'a verdiği önemi gösteren gelişmelerdedir. Avrupa-Orta Asya Araştırmaları Bölümü yöneticilerinden Chen Yurong, “Bu ziyaret, Kuşak-Yol kapsamında, Çin ve Kazakistan'ın başarılı bir rol model oluşturduğunu gösteriyor.” açıklaması da ikili ilişkilerin gücünü ve KYG'nin başarısını göstermektedir.³⁰¹

İkinci Kuşak ve Yol Forumu ise 2019 yılında, Pekin'de gerçekleşmiştir. Şi Jinping'in verdiği önemli mesajlar arasında Kazakistan'a yer verdiği de görülmüştür. İkinci Kuşak ve Yol Forumu sonuç bildirgesine göre Çin ile Kazakistan arasında pek çok anlaşma imzalanmıştır:

- Çin hükümeti, Kazakistan hükümeti ile Endüstriyel Kapasite ve Yatırım İşbirliği Planını imzalayacak.
- Çin ile Kazakistan arasında Taşımacılık İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.
- Çin ve Kazakistan'ın içinde oldukları Çin-Avrupa Konteyner Trenlerinin Taşınması İçin Ortak Çalışma Grubu için Usul Kurallarını imzalanmıştır.

³⁰⁰ “Full text: List of deliverables of Belt and Road forum”, **Xinhua News**, 15.05.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

³⁰¹ Zhang Dongmiao, “China Focus: China, Kazakhstan move closer with Belt & Road cooperation”, **Xinhua News**, 09.06.2017, http://xinhuanet.com/english/2017-06/09/c_136353535.htm, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

- Çin Bankacılık ve Sigorta Düzenleme Komisyonu, Astana Finansal Hizmetler Otoritesi ile “Denetim İşbirliği Konusunda Mutabakat Zaptı” imzalamıştır.
- Çin Gümrükleri ile Kazakistan Maliye Bakanlığı Devlet Gelir Komitesi Karşılıklı Gümrük İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.
- Çin Devlet Vergi İdaresi, Kazakistan Maliye Bakanlığı Devlet Gelir Komitesi ve diğer ilgili ülkelerin yetkili vergi daireleri, Kuşak ve Yol Girişimi Vergi İdaresi İşbirliği Forumu’nun (*Belt and Road initiative Tax Administration Cooperation Forum-BRITACOF*) ilk konferansını imzaladı. Kuşak ve Yol Girişimi Vergi İdaresi İşbirliği Mekanizmasının Kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı ve Kemer ve Yol Girişimi Vergi İdaresi İşbirliği Mekanizmasını (*Belt and Road Initiative Tax Administration Cooperation Mechanism-BRITACOM*) kurulmuştur.
- Çin Deprem İdaresi, Kazakistan dâhil 13 ülkeden muadilleriyle ve ilgili uluslararası kuruluşlarla birlikte “Kuşak ve Yol Deprem Riskinin Azaltılması İçin Çalışma ve İşbirliği Mekanizması”nı kurmuştur.
- Çin Bilimler Akademisi, Kazakistan Bilimler Akademisi dâhil 37 ulusal bilim kurumu ve uluslararası kuruluşlar ile Kemer-Yol kapsamında “Uluslararası Bilim Kuruluşları İttifakı”nı kurmuştur.
- İlgili Çinli düşünce kuruluşları, Kazakistan’ın Nazarbayev Üniversitesi, Endonezya Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi ile birlikte Kemer ve Yol İletişim Ağı’nı (BRSN) başlatmıştır.
- Çin Ulusal Sanat Müzesi ve Kazakistan dâhil 18 ülkeden 21 sanat müzesi veya güzel sanatlar kurumu, İpek Yolu Uluslararası Sanat Müzeleri ve Galerileri Birliği’ni kurmuştur.
- Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Kazakistan dâhil ilgili devletlerin ilgili kuruluşlarıyla üretim kapasitesi ve yatırım iş birliğinin hakkında anlaşmalar imzalamıştır.
- Çin Kalkınma Bankası, karayolu, madencilik ve enerji projeleri için, Kazakistan ile kredi anlaşmaları imzalamıştır.

- Çin İhracat-İthalat Bankası, KazAvtoZhol ile karayolu projeleri konusunda kredi anlaşmaları imzalamıştır.³⁰²

Kuşak-Yol ülkelerinden olup da foruma katılan ülkelerin diğer çabaları başlığı altında, Kazakistan tarafından başlatılan Küresel İpek Yolu Ödülü” ve 2018’de Kazakistan’da düzenlenen “İpek Yolu Ülkeleri Belediye Başkanları Forumu” girişimleri bulunmaktadır.³⁰³ Forumda Kazakistan’ın farklı çabalarının üzerinde durulması, Kazakistan’ın Kuşak-Yol kapsamındaki arzu ve gayretlerini ve Çin nezdindeki önemini göstermektedir.

Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, İkinci Kuşak ve Yol Girişimi Forumu’ndan sonra Çin medyasına verdiği demeçte 150’den fazla ülke ve kuruluşun dâhil olduğu Kuşak-Yol’a bütün dünyanın katılmak için hevesli olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴

İki ülke de ticari ve ekonomik iş birliklerinde önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Bu önemli ilerlemeler enerji başta olmak üzere birçok sektörde kendisini göstermiştir. Çin’in resmî kaynaklarına göre Kazakistan, Rusya’dan sonra Çin’in BDT’deki ikinci büyük ticaret ortağı olurken Çin, Kazakistan’ın en büyük ticaret ortağı olmuştur.³⁰⁵

Kuşak-Yol kapsamında planlanan ve/veya inşa edilen, Kazakistan’ın dâhilinde olduğu son projelere bakmakta fayda vardır. Nisan 2017’de, “China Gezhouba Group Cement Co., Ltd” tarafından 178 milyon dolar tutarında yatırımla başlatılan ve 260 kişinin istihdam edildiği Çin-Kazak Çimento Fabrikası dikkat çeken ilk yatırımlardandır.³⁰⁶ Kazakistan’da “China Power International Development

³⁰² “List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation”, **Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China**, 27.04.2019,

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁰³ “Joint Communiqué of the Leaders’ Roundtable of the 2nd Belt and Road Forum for International Cooperation” **Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China**, 27.04.2019,

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658766.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁰⁴ “BRI a great idea with perspective, first president of Kazakhstan says”, **China.org.cn**, 27.04.2019, http://www.china.org.cn/world/2019-04/27/content_74728354.htm, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁰⁵ “Kazakhstan”, **Belt and Road Portal**, 24.01.2017,

<https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5636.htm>, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁰⁶ “New Chinese-Kazakh cement plant put into operation in SW Kazakhstan”, **Belt and Road Portal**, 21.10.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/106951.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2020.

Limited” tarafından Haziran 2019’da inşası başlatılan ve Kazakistan’daki ilk rüzgâr türbini olarak hayata geçecek olan proje, 2018 yılında Çin-Kazakistan Kapasite İşbirliği listesinin anahtar projesi olarak duyurulmuştur. Toplam 160 milyon dolar tutarındaki bir yatırımla başlatılan proje AAYB tarafından finanse edilmektedir.³⁰⁷ Açılışını Kazakistan Başbakanı Askar Mamin ve Azerbaycan Başbakanı Ali Asadov’un yaptığı “Trans Hazar Fiber Optik”, Hazar Denizi’nin dibine dönecek bir fiber optik iletişim hattı ile sadece İki ülke arasında değil, Avrupa ile Asya arasında bir dijital telekomünikasyon koridoru oluşturacaktır. Transtelecom JSC, KazTransCom ve AzerTelecom tarafından dönecek olan yaklaşık 400 km uzunluğundaki kablo sayesinde yüksek hızlı ve güvenli bir veri iletim altyapısının oluşturulacağı düşünülmektedir.³⁰⁸ Bu örneğin yanı sıra KYG kapsamında planlanan ve inşa edilen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı’nın 2017 yılındaki açılışında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte Kazakistan Başbakanı Bakırcan Sagintayev ve Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov’un da bulunması, işbu projenin yanı sıra KYG’nin de Türk dünyasının, Türkistan’ın iş birliği ve muhtemel siyasi birliği için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira Türkistan’ın siyasi birliğinin temelinde, söz konusu ülkelerin kalkınmasının ve büyümesinin olduğu göz ardı edilmemelidir.³⁰⁹

Kazakistan, Kuşak-Yol kapsamında projelerini gerçekleştirmek için İpek Yolu Fonu’ndan faydalanmıştır. Kazakistan Ulusal İhracat ve Yatırım Ajansı ve İpek Yolu Fonu arasında ilk olarak devlet başkanları huzurunda, 31 Ağustos 2015’te, Çin-Kazakistan Üretim Kapasitesi İşbirliği Fonu oluşturulması için mutabakat imzalanmıştır. İpek Yolu Fonu, oluşturulacak bu ortak fon için 2 milyar dolar yatırım yapmıştır.³¹⁰ Fonu oluşturulan Çin-Kazakistan Üretim Kapasitesi İşbirliği’nin

³⁰⁷ Bao Nuomin, “China-invested wind power project in Kazakhstan starts construction”, **Belt and Road Portal**, 18.07.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/97197.htm>, Erişim Tarihi: 20.10.2020.

³⁰⁸ “Kazakh, Azerbaijani PMs launch construction of fiber optic links along the bottom of Caspian Sea” **Belt and Road Portal**, 21.11.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/110373.htm>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.

³⁰⁹ Dinmuhammed Ametbek, “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, Ed. Laura Bolatova, **Nursultan Nazarbayev Büyük Bozkır’ın Manevi Dirilişi**, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2018, s.185.

³¹⁰ “Fund History”, **Silk Road Fund**, <http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23775/23778/index.html>, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

toplamda 7,7 milyar dolar değerindeki 15'i bitmiş, 11'i inşa halinde olan toplam 55 projesi vardır.³¹¹

Kuşak-Yol'un finanse edilmesi için kurulan AAYB, Kazakistan için de bir kaynak olmuştur. Kazakistan kuruluş döneminden beri içerisinde olduğu AAYB'den, altyapı projelerinin finansı için pek çok kredi almıştır. Kazakistan'ın AAYB üzerindeki etki gücünü de görmek önemlidir. Kazakistan'ın, banka üzerinde, Türkistan devletleri arasında en fazla oy gücüne sahip devlet olduğu görülmektedir. Kazakistan, 729,3 milyon dolar (%0,75) katkısı ile %0,73 oy gücüne sahip bir devlettir.³¹² Bu noktada Kazakistan'ın genel olarak AAYB üzerindeki oy gücüyle çok ön planda olduğu iddia edilemez; ancak Türkistan devletleri arasında başı çektiğini söylemek mümkündür.

Kazakistan, Hazar'dan Çin'e kadar uzanan ülkesi ile Çin için büyük avantajlar yaratmaktadır. En büyük enerji tüketicisi olan Çin'in, alternatif güzergâhlar olmasına rağmen Hazar enerji kaynaklarına erişmesinin öncelikli yolu Kazakistan ülkesidir.

Tablo-10: Sektöre Göre Çin'in Kazakistan'a Yatırımları

Yıl	Yatırımcı	Yatırım (milyon \$)	Sektör	Alt-Sektör
2013	CNPC	5,300	Enerji	Petrol
2014	Geo-Jade Petroleum	530	Enerji	Petrol
2014	Sinopec	1,090	Enerji	Petrol
2015	Geo-Jade Petroleum	350	Enerji	Petrol
2015	Geo-Jade Petroleum	120	Enerji	Petrol
2016	China Energy Engineering	180	Emlak	İnşaat
2017	CITIC	110	Finans	Banka
2018	Qifeng New Material	160	Diğer	Kereste
2019	Genertec	560	Nakliye	Araç

Kaynak: American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

³¹¹ Shen Shiwei, "China-Kazakhstan industrial capacity cooperation witnesses fruitful results", **CGTN**, 03.12.19, <https://news.cgtn.com/news/2019-12-02/China-Kazakhstan-industrial-capacity-cooperation-delivers-good-results-M6dTzRT6b6/index.html>, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

³¹² "Members and Prospective Members of the Bank", **AIIB**, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, Erişim Tarihi: 25.12.2020.

Çin'in Kazakistan'a yaptığı yatırımlar, sektörlerine göre tasnif edildiğinde ağırlıklı olarak enerji sektörünün tercih edildiği görülecektir. Zira Kazakistan'ın coğrafik ve jeopolitik avantajları Çin için bir fırsattır. Amerikan Girişimcileri Enstitüsü (*The American Enterprise Institute-AEI*) verilerine göre hazırlanan Tablo-10'da görüldüğü üzere 2013 yılı itibarıyla Kazakistan'ın her yıl yatırım aldığı; 2013'teki Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corporation-CNPC)'nin 5,300 milyar dolar büyüklüğündeki yatırımı Çin'in hassasiyetini göstermektedir.

İki ülke arasında, Kuşak-Yol kapsamında verimli kültürel ilişkilerin varlığı da söz konusudur. Çin, Kazakistan'da çeşitli sergiler düzenlemiş; "Benim Çin Hikayem" adlı bir deneme yazma yarışması ve "Çin Köprüsü" adlı Çince yeterlilik yarışması gibi etkinlikler de düzenlemiştir. Kazakistan ise Çin'de, "Kazakistan Kültür Günü", "Kazakistan Film Festivali" gibi etkinlikler düzenlemektedir.³¹³

Çin dış politikasında Kazakistan'a olan yaklaşımın jeopolitik menfaatler ekseninde olduğu kadar jeo-ekonomik menfaatler ekseninde de olduğu söylenebilir. Nitekim iki ülke ilişkilerinin, özellikle enerji-politiği kapsamında geliştiği görülmektedir. Zira Çin, Kazakistan'ın sahip olduğu enerjiye talip olduğu kadar, bütün Hazar enerjisine Kazakistan'ın coğrafik ve jeopolitik avantajlarından faydalanarak talip olmuştur. Özellikle Türkmenistan'dan enerji temini için Kazakistan'ın son derece uygun bir coğrafya olduğu kanısı Çin'de hâsıl olmuştur.

3.2.2- Özbekistan

3.2.2.1- Özbekistan'a Genel Bakış

Coğrafi konumu itibarıyla Türkistan'ın ortasında yer alan Özbekistan, Türkistan'ın güneyinde bulunan Amuderya (Ceyhun) ve kuzeyinde bulunan Siriderya (Seyhun) nehirleri arasında uzanan toprakların büyük kısmını kapsamaktadır. Türkistan'ın ortasında yer alan Özbekistan 448.978 km²'lik topraklar üzerine kurulu olup; kuzeyinde Kazakistan'a, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan'a, güneyinde Afganistan'a, güneybatısında ise Türkmenistan'a komşudur. Denize çıkışı

³¹³ "Kazakhstan", **Belt and Road Portal**, 24.01.2017, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5636.htm>, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

olmaması hasebiyle bir kara ülkesidir. Özbekistan'ın denize uzanan burnunu Kazakistan'ın güneybatı toprakları kesmektedir.³¹⁴

Özbekistan'ın iklimi, sert ve karasaldır. Kışın ortalama sıcaklık -10 derecenin altında iken, yaz aylarında sıcaklık (gündüz) 40 dereceye kadar çıkmaktadır. Kış mevsiminin sert geçmesinden ötürü kış turizmi için elverişli merkezlere sahiptir. Özbekistan topraklarının %20'si düz bozkırlardan oluşur. Özellikle ülkenin kuzeybatı kesiminde düz çöl alanları görülmektedir. Ayrıca kuzeyde “Üstyurt Düzlükleri” ve “Aral Gölü'nün bir parçası, güneyinde “Kızılkum Çölü” gibi ülkenin önemli coğrafi değerleri de mevcuttur.³¹⁵

Türkistan ülkeleri arasında en büyük nüfusa sahip olan Özbekistan'dır. Bununla birlikte Özbekistan, SSCB döneminde, Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra en büyük ulusal nüfusa sahip cumhuriyettir.³¹⁶ Özbekistan'ın resmî istatistik kurumunun verilerine göre ülke nüfusu 33,684 milyondur.³¹⁷ Ayrıca Dünya Bankası verilerine göre Özbekistan'ın nüfus artış hızı %1,7'dir.³¹⁸ Yine Özbekistan istatistik kurumunun verileri ışığında Özbekistan nüfusunun kadın-erkek dağılımının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir (Kadın: %49,8, Erkek: %50,2). Aynı verilere göre ülkenin, kent nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı 2017 itibarıyla %50,6'dır. Yani nüfusun yarısı kentlerde, diğer yarısı ise kırsalda yaşamaktadır. Nüfus bakımından Türkistan'ın en büyük ülkesi olan Özbekistan, aynı zamanda Türkistan'ın en homojen ülkesidir. Ülkede ana unsur olan Özbeklerin yoğunluğu 2017 itibarıyla %83,8'dir. Ana unsur Özbeklerin dışındaki etnik grupların komşu ülke halklarından olması, Türkistan'ın demografik heterojenliği göz önünde bulundurulduğunda doğal karşılanabilir. Mamafih,

³¹⁴ Süleyman Merdanoğlu, Nasriddin Muhammediyev, **Özbekistan Kılavuzu**, REPA Basın Yayın, Ankara, 1997, s. 10.

³¹⁵ Cemalettin Şahin, “Özbekistan”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekistan#1>, Erişim Tarihi: 10.11.2020.

³¹⁶ A. Sait Sönmez, “The Effects of Security Problems on the USA- Uzbekistan Relations”, **Alternatives Turkish Journal Of International Relations**, C.11, S.3, 2012, s. 28.

³¹⁷ “Demographic Situation in the Republic of Uzbekistan”, **The State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics**, <https://stat.uz/en/435-analiticheskie-materialy-en1/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>, Erişim Tarihi: 22.08.2020.

³¹⁸ “Uzbekistan”, **The World Bank Group**, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2016&locations=UZ&start=1960&view=chart>, Erişim Tarihi: 02.09.2020.

Özbekistan'ın SSCB tabiiyetinde olduğu dönemde (bilhassa Stalin dönemi) Rusların, Türkistan'ı Ruslaştırma çabalarına rağmen bu denli homojen kalmalarının şaşırtıcı olduğu bir gerçektir. Ülkedeki en büyük etnik grup ise %4,8 ile Taciklerdir. Diğer etnik gruplar ise sırasıyla %2,5 ile Kazaklar, %2,3 ile Ruslar, %2,2 ile Karakalpaklardır.³¹⁹

Özbekistan, İpek Yolu güzergâhında olması sebebiyle ticari merkezler haline gelen şehirlere ve bununla birlikte tarihten gelen birikimleri ile ilim ve medeniyet merkezi olan şehirlere de sahiptir. Başlıca şehirler: Taşkent (Başkent), Semerkant, Buhara, Hive...³²⁰

Türkistan devletleri arasında en büyük nüfusa sahip olan Özbekistan'ın güvenlik gerekçeleriyle diğer Türkistan ülkelerine nazaran görece daha içine kapalı bir devlet olduğu iddia edilebilir. Zira Özbekistan'ın İslam dünyası için önemli merkezlere ve birikime sahip olması yeni yüzyılda artan İslami köktendinciliğin ülke içerisinde yapılanmasını engellemek adına sert tedbirlere başvurulmasının önünü açmıştır. Ancak ülkedeki bu potansiyele rağmen Özbek Lider Mirziyoyev idaresindeki ülkede radikalizmin, aşırıcılığın ve köktendinciliğin ötesinde umutlu bir geleceğin olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur.³²¹

Başlıca verilerle Özbekistan ekonomisine dair bir manzara gösteren Tablo-11'de, 2015 sonrasında büyüme oranının ve dış ticaret hacminin küçülmeye başladığı görülmektedir. Ancak 2017 itibarıyla tekrar yükselme eğilimi gösteren büyüme oranı ve artan dış ticaret hacmi dikkat çekmektedir. 2017 yılına kadar ticaret dengesinin görece dengede tutulduğu ancak 2017 itibarıyla bu dengenin negatif yönde hızlıca büyüdüğü görülmektedir. Dış ticaret için 2017 yılının bir kırılma noktası olarak betimlenmesi yanlış olmayacaktır. Zira 4 Aralık 2016 tarihinde yapılan seçimlerle yeni cumhurbaşkanı seçilmiş ve yönetim el değiştirmiştir.³²² Bu gelişme sonrası

³¹⁹ “Demographic Situation in the Republic of Uzbekistan”, Erişim Tarihi: 22.08.2020.

³²⁰ C. Şahin, “Özbekistan”, Erişim Tarihi: 10.11.2020.

³²¹ Nozima Davletova, "Uzbekistan: It's Time Look Beyond Repression or Radicalism", **The Diplomat**, 18.04.2019, <https://thediplomat.com/2019/04/uzbekistan-its-time-look-beyond-repression-or-radicalism/>, Erişim Tarihi: 08.10.2020.

³²² “Özbekistan’da seçimleri Mirziyoyev kazandı”, **DW Türkçe**, 05.12.2016, <https://www.dw.com/tr/%C3%B6zbekistanda-se%C3%A7imleri-mirziyoyev-kazand%C4%B1/a-36645385>, Erişim Tarihi: 25.08.2020.

ticaret verilerinin etkilendiği görülmektedir. Yeni yönetimle birlikte GSYH miktarlarında ciddi azalma yaşandığı da yukarıdaki tablodan çıkarılacak sonuçlardandır.

Tablo-11: Özbekistan Ekonomisi

Yıl	GSYH (milyar \$)	Büyüme Oranı (%)	Ticaret Hacmi (milyar \$)	Ticaret Dengesi (milyar \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım (giriş)(milyar \$)
2014	76,659	7,1	27,529	-438,6	808,6 (Milyon \$)
2015	81,847	7,4	24,923	+91,0	1,041
2016	81,779	6	24,231	-43,0	1,662
2017	59,160	4,4	26,565	-1,458,7	1,797
2018	50,50	5,1	33,052	-5,571,6	624,6 (Milyon \$)
2019	57,921	5,6	36,199	-7.510.4	2,314

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

DYY verilerine bakıldığında 2016 yılında bir önceki yıla göre %2400'den fazla artış gerçekleştiği görülmektedir. 2017 yılında ise artış hızının düştüğü ve bir önceki yıla göre %8 artış sağlandığı görülmüştür. 2018 yılına gelindiğinde dışarıdan gelen DYY bir önceki yıla göre %65 azaldığı; ancak 2019'da tekrar ciddi bir artışla 2,314 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 2016 ve 2017 yıllarındaki yatırım oranlarının yüksek olmasının 2017 sonrası büyüme oranlarına olumlu yönde etki yaptığı, 2019 yılında da büyümenin artış gösterdiği görülmektedir. Ancak dışarıdan gelen DYY miktarlarının az ve dengesiz olması Özbekistan ekonomisinin gelişimi açısından bir dezavantaj olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Ülke ekonomisini incelerken elbette bakılması gereken en önemli kalemlerden biri de ilgili ülkenin ticaret ortaklarıdır. Eski SSCB ülkesi olması hasebiyle Özbekistan'ın en büyük ticaret ortaklarından birisinin Rusya olması makul bir durum olarak görülebilir. Yine coğrafi yakınlık ve jeopolitik avantajlar sonucu bölgenin ve dünyanın en büyük ekonomilerinden olan Çin'in Özbekistan'ın en büyük ticaret ortaklarından birisi olması da bir başka makul durumdur. Özbekistan'ın ihracat ortakları ve toplam ihracattaki payları şu şekildedir: Çin-%16,4, Rusya-%12,3, Kazakistan-%12,2, Türkiye-%7,7, Afganistan-%4,5. İthalat ortakları ve

toplam ithalattaki payları ise şu şekildedir: Rusya-%20,9, Çin-%18,7, Kazakistan-%9,7, Güney Kore-%9,5, Türkiye-5,8.³²³

Özbekistan'ın diğer Türkistan devletleri ile birlikte değerlendirildiğinde ikinci en büyük ekonomiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Özbekistan'ın sahip olduğu yüksek genç nüfus ve iş gücü potansiyeli ile olumlu yönde değişme eğilimi ihtimalini ortaya koysa da Özbekistan'ın iç politik sorunları ve denize çıkışı olmayan bir kara ülkesi olması gerçeği, sahip olduğu dezavantajlardır.

3.2.2.2- Özbekistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”

Bağımsızlığını ilan ettiği 1991 sonunu takip eden süreçte Özbekistan'ı tanıyan ilk devletlerden birisi de Çin'dir. 1992 itibarıyla ortak sınırları olmamasına rağmen iki devletin komşuluk ilişkisi yürüttüğü söylenebilir. İki ülke arasında canlı ekonomik, sosyal, siyasi ilişkiler mevcuttur. Uzun süre liderliğini İslam Kerimov'un yaptığı Özbekistan, bölgedeki uluslararası politik denklemden olumsuz etkilenmemek adına bölgesel ve küresel aktörlerle arasına mesafe koymayı tercih etmiştir. Bunun en açık göstergesi 2012 yılında ülkesindeki bütün yabancı askeri üs ve yerleşkeleri kapatma kararı alarak Rusya'nın Özbekistan'daki askeri varlığını sonlandırmış olması ve ABD'nin üs kurmayacağını garanti etmesidir. Özbekistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'nden çekilmesi de bu aşamada yaşanmıştır.³²⁴

Uluslararası zeminden kendisini soyutladığı görülen Özbekistan'ın Çin ile olan ilişkileri bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu yüzdendir ki Özbekistan-Çin ilişkileri, Kerimov sonrasında Özbekistan'ın dışı açılma programları kapsamında gelişme imkânı bulmuştur. Bu ilişkiler Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev dönemindeki liberalleşme sürecinde ağırlıklı olarak ekonomi alanında gelişme göstermiştir. Özbekistan-Çin ilişkilerinde bakılacak en önemli alan ekonomidir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çok canlı olduğu aşağıdaki tablodan

³²³ Uzbekistan, **Asian Development Bank-ADB**, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2020>, Erişim Tarihi: 03.08.2020.

³²⁴ S. Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, s. 186.

anlaşılacaktır. Bilhassa ticaret dengesinin Özbekistan aleyhine olması, Özbekistan'ın ekonomisinin Çin'e mecbur olduğu kanısının oluşmasına yol açmaktadır.³²⁵

Tablo-12: Özbekistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı

Yıl	Çin'e İhracat (milyar \$)	Toplam ihracattaki Payı (%)	Çin'den İthalat (milyar \$)	Toplam ithalattaki Payı (%)	Çin'in Yatırımı (milyon \$)
2014	2,081	34	4,705	18	620
2015	1,878	34	3,737	18,6	0
2016	1,401	15	2,234	19,7	150
2017	1,590	15	2,700	22	460
2018	1,489	16,4	2,678	18,7	200
2019	1,767	12,3	5,052	23,1	250

Kaynak: Trademap, <https://www.intracen.org/>, American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, National Bureau of Statistic of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Son beş yıllık verilere bakıldığında Özbekistan'ın Çin'e yaptığı ihracat miktarının toplam ihracatındaki payının çok değişken olduğu görülmektedir. Nitekim 2014 ve 2015 yıllarında bu oran %34 iken 2016 itibarıyla %15-16 bandına gerilediği ve sabitlendiği görülmektedir. 2014-2018 verilerinde Özbekistan'ın Çin'den yaptığı ithalatın toplam ithalattaki yerine bakıldığında ise ortalama %18-20 bandında olduğu görülmektedir. Ancak 2019'da %23,1'e yükseldiği görülmektedir ki bu, Özbekistan-Çin ticari ilişkilerinin potansiyel boyutlarını görmek adına önemlidir. Buradan çıkan hisse, oranların ciddi şekilde yüksek olduğu ve Çin'in Özbekistan için oldukça önemli bir ticari ortak olduğudur. Tabloda dikkat çeken bir başka husus ise ticaret dengesidir. Burada Özbekistan'ın Çin ile olan ticaretinde ithalat-ihracat dengesini gözetmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Özbekistan ekonomisinin Çin'e olan bağımlılığını gösteren bu durumun Özbekistan iç ve dış siyasetine yansımaları

³²⁵ “Özbekistan-Çin İlişkilerindeki Son Gelişmeler”, Eurasian Research Institute, <https://eurasian-research.org/publication/ozbekistan-cin-iliskilerindeki-son-gelismeler/?lang=tr>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

muhakkak olacaktır. Bu nedenle Özbekistan'ın bu durumu önemsemesi ve yapıcı bir yaklaşım ile konuyu ele alması ve dış ticaret dengesini gözetmesi gerekmektedir.

Özbekistan'ın Çin'e ihraç ettiği başlıca ürünleri mineral yakıtlar ve yağlar, pamuk, inorganik kimyasallar ve benzeri mallardır. Çin'in Özbekistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler ise makine, nükleer reaktörler, mekanik cihazlar, elektronik cihazlar, plastik maddeler, demir, çelik ve benzeri mallardır.³²⁶ Dolayısıyla Özbekistan'ın Çin'e ihraç ettiği malların hammadde olduğu veya üretimde kullanılacak ürünler olduğu görülmektedir. Özbekistan'ın Çin'den ithalatının ekseriyetinin temel tüketim ürünleri, elektronik ve mekanik ürünler olması, Özbekistan toplam ithalatındaki Çin payının yüksek olmasının başlıca sebebidir.

Son beş yılda Çin'in Özbekistan'a yaptığı yatırım miktarlarına bakıldığında pek çok yıla ait verinin olmadığı görülecektir. Çin'in istatistik kurumuna göre derin dalgalanmalar mevcuttur. Çin Ulusal İstatistik Kurumu'na ait resmî verilerinin yer aldığı yukarıdaki tabloya göre 2014 yılında 620 milyon dolar, 2016 yılında ise 150 milyon dolar değerinde Çin'den yatırım gelmiştir. Ayrıca yine aynı kaynağa göre yatırım değerlerindeki dengesizliğin 2014 öncesinde de olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin 2012 yılında 155 milyon dolar yatırım gelmişken bu değer 2013 yılında 5 milyon dolara düşmüştür.³²⁷ Amerikan Girişimcileri Enstitüsü verilerine göre ise Çin'in Özbekistan'a yaptığı son beş yılın yatırım değeri ise 950 milyon dolardır. Aynı kaynağa göre önceki beş yılda (2010-2014) ise Çin'den Özbekistan'a gelen toplam yatırım değerinin 3,370 milyar dolar olduğu görülmektedir.³²⁸

Türkistan coğrafyasının tüm jeopolitik gerçeklikleri Özbekistan için de değerlidir. Özbekistan, denize çıkışı olmadığı için bir kara ülkesidir. Ayrıca Rusya'ya sınırı olmaması ve diğer Türkistan devletlerinin hepsiyle komşu olması Özbekistan için ayrıca bir avantaj yaratmıştır. Özbekistan'ın Rusya'ya her zaman

³²⁶ “Uzbekistan”, **Asian Development Bank-ADB**, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2020>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

“Uzbekistan”, **Trademap**, <https://www.intracen.org/>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³²⁷ **National Bureau of Statistic of China**, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 28.10.2020.

³²⁸ “China Global Investment Tracker”, **American Enterprise Institute**, <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 28.10.2020.

mesafeli olduğu bilinmektedir. Zira eski Sovyet coğrafyasında etnik milliyetçi ve ayrılıkçı politikalar izleyen Rusya'nın Özbekistan'da da benzeri politikalar uygulama ihtimalinin endişesini taşımıştır. Bu yüzdendir ki Özbekistan ülkesinin kuzeybatısında, Kazakistan sınırlarında yer alan Karakalpakistan Özerk Bölgesi'nde Rusya'nın benzeri faaliyetler yürütmesi endişesini taşıyan Özbekistan, Rusya ile ilişkilerini dikkatle yürütmektedir.³²⁹ Bu durumda Çin ile ilişkilerinin iyi olması Rusya'nın dolaylı baskısı karşısındaki Özbekistan için bir fırsat teşkil edecektir. Hiç şüphesiz Özbekistan'ın Rusya çekincesinin farkında olan Çin'in Özbekistan'a yaklaşımı bu minvalde olacaktır. Zira Çin, çağımızda, ticaretini artırarak devam ettirmek amacıyla kendi bölgesi dışındaki uluslararası sorunlara/sorun alanlarına yönelik yapıcı yaklaşımı ile öne çıkmaktadır.

Uluslararası zeminde iki devletin birlikte paydaşı olduğu birçok uluslararası örgüt mevcuttur. AİD, AİGK ve ŞİÖ söz konusu örgütlerdendir. Özellikle ŞİÖ kapsamında köktendincilik ve terörizm ile mücadele amacıyla bölgesel güvenliğin sağlanması için Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yanı sıra Özbekistan'ın da yer alması bölge güvenliğini sağlama noktasında hem Özbekistan için hem de bölge devletleri için oldukça önemlidir. Zira Özbekistan, köktendinci hareketler için potansiyel kaynak ülke olmasının yanı sıra terörle mücadelede konusunda da tecrübe sahibidir. Böylece bölge güvenliği için Çin başta olmak üzere bölge devletleri ile yoğun diplomatik ilişki içerisinde oldukları görülmüştür. Dolayısıyla iki devletin bölgesel güvenlik için muhtelif uluslararası örgütler ve ikili ilişkiler kapsamında mesailerini olduğu görülmektedir.

Özbekistan ve Çin'in paydaşı olduğu uluslararası mali kuruluşlar da vardır. Özbekistan'ın paydaşı olduğu Dünya Bankası, IMF'nin yanı sıra AKB ve AAYB bu kuruluşlardandır. Özellikle Çin'in öncülüğünde Kuşak-Yol'un finanse edilmesi için 2015 yılında kurulmuş olan AAYB, bu kuruluşların başında gelmektedir.³³⁰

KYG kapsamında Özbekistan-Çin ilişkilerinin seyrinin olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Kuşak-Yol'un Özbekistan iç politikalarına ve kalkınmasına

³²⁹ S. Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, s. 214.

³³⁰ "Members and Prospective Members of the Bank", **AIIB**, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, Erişim Tarihi: 29.10.2020.

fayda sağladığını söylemek mümkündür. Zira 14-15 Mayıs 2017’de, Pekin’de düzenlenen Birinci Kuşak ve Yol Forumu’nun sonuç bildirgesinde Çin ile Özbekistan’ın Kuşak-Yol kapsamında imzaladıkları anlaşmalar mevcuttur:

- Çin Hükümeti Özbekistan, Türkiye ve Beyaz Rusya hükümetleri ile “uluslararası taşımacılık ve strateji koordinasyonu” ile ilgili anlaşmaları imzalamıştır.
- Çin Hükümeti Özbekistan’ın da içinde olduğu 30 ülkenin hükümetleri ile Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmaları imzalamıştır.
- Çin Kalite Denetim/Teftiş ve Karantina Genel İdaresi, Özbekistan ve diğer ülkelerin ilgili birimleri ile Teftiş ve Karantina Konusunda İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.
- Çin İhracat-İthalat Bankası, sanayi parkı projeleri, enerji iletim ve dağıtım projeleri, rüzgâr enerjisi projesi, su projeleri, baraj projesi, uydu projesi için Özbekistan vd. ile kredi anlaşmaları imzalamıştır.
- İpek Yolu Fonu ve Özbekistan Ulusal Ekonomik Kalkınma Bankası iş birliği anlaşmasını imzalamış; Çin Sanayi ve Ticaret Bankası ile Özbekistan’ın da aralarında bulunduğu bir takım devletin bünyesindeki finans kuruluşları arasında Bankacılık İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.
- Çin Ulusal Turizm İdaresi, Özbekistan Ulusal Turizm Geliştirme Komitesi ile Turizm İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.³³¹

Pekin’de, 25-27 Nisan 2019’da düzenlenen İkinci Kuşak ve Yol Forumu, Özbekistan için önemli konuların görüşüldüğü ve karar verildiği bir yer olmuştur. Forum sonuç bildirgesinde Çin-Özbekistan Tıp, Bilim ve Teknoloji Parkı’nın inşa edildiği, İpek Yolu Fonu’nun Semerkant Uluslararası Kongre ve Kültür Turizmi Projesi ile Özbek petrol ve doğal gaz projesine yatırım yapmakta olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca forumda Çin Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Özbekistan Bilim

³³¹ “Full text: List of deliverables of Belt and Road forum”, **Xinhua News**, 15.05.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

ve Teknoloji Ajansı ile ortak araştırma merkezi ve ortak laboratuvar kurma üzerine iş birliği belgeleri imzalamıştır.³³²

İkinci Kuşak ve Yol Forumu Liderler Yuvarlak Masa Toplantısı sonrasında yayımlanan sonuç metninde, “Ekonomik Koridorlar ve Bağlantı ile Katalize Edilen ve Desteklenen Diğer Projeler” başlığı altında Özbekistan’ın merkezde olduğu iki önemli proje ele alınmıştır. Bunlar, Çin-Kırgızistan-Özbekistan Uluslararası Karayolu ve Özbekistan-Tacikistan-Çin Uluslararası Otoyolu projeleridir.³³³

Kuşak-Yol kapsamında Özbekistan’da yapılan projelerden birisi de Qamchiq Tüneli’dir. Başkent Taşkent’i, doğu şehri Namangan’a bağlayan 169 km uzunluğundaki Angren-Pap Demiryolu Hattı’nın bir parçası olan 19,2 km Qamchiq Tüneli, aynı zamanda Türkistan’daki en uzun demiryolu tüneldir. Proje yapımı, Çin Demiryolu Tünel Grubu (China Railway Tunnel Group-CRTG) tarafından üstlenilmiş ve planlanandan yaklaşık altı ay önce, Mayıs 2016’da tamamlamıştır. Özbekistan’ın ulaşım ağı açısından oldukça önemli olan Angren-Pap Demiryolu Hattı, ülke nüfusunun üçte birinin trafik baskısını hafifletmiştir. Dolayısıyla iki ülke ilişkileri açısından büyük iş birliği projesi olarak tarif edilen tünel, Kuşak-Yol için kilit bir proje olmuştur.³³⁴

Kuşak-Yol için Özbekistan üzerinde çok daha fazla önemi olan proje, “Çin-Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı” olarak adlandırılan hattın Özbekistan’dan geçen kısmıdır. 2008’de inşa edilen boru hattı, sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan’dan geçerek Çin’in Şincian Uygur Özerk Bölgesi’ndeki İkinci Batı-Doğu Doğalgaz Boru Hattı’na bağlanmaktadır.³³⁵ Bu boru hattının Özbekistan’da kalan kısmındaki C Hattı ve D Hattı için Çin ve Özbekistan arasında anlaşmalar

³³² “List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation”, **Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China**, 27.04.2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³³³ “Joint Communiqué of the Leaders’ Roundtable of the 2nd Belt and Road Forum for International Cooperation” **Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China**, 27.04.2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658766.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³³⁴ “China-built Central Asia’s longest railway tunnel demonstrates China-Uzbekistan cooperation”, **Belt and Road Portal**, 21.06.2016, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qyfc/zqzx/1322.htm>, Erişim Tarihi: 20.10.2020.

³³⁵ “Central Asia-China Gas Pipeline”, **China National Petroleum Corporation-CNPC**, https://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml, Erişim Tarihi: 17.10.2020.

imzalanmış ve bu doğrultuda inşa ve/veya işletme çalışmaları yürütülmüştür. Ayrıca Soda tesisi, potas gübre tesisi ve santral iyileştirmesi gibi büyük projelerde de Kuşak-Yol kapsamında iki devletin imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde sorunsuz ilerleme sağlanmıştır.³³⁶

Özbekistan ve Çin arasında, Kuşak-Yol kapsamında planlanan ve/veya inşa edilen projelerin finansı için belirli kredi anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Özbekistan'ın İpek Yolu Fonu'ndan faydalandığı görülmektedir. “Uzbekneftegaz JSC (Özbek Petrol ve Gaz Anonim Şirketi)” ile İpek Yolu Fonu arasında, 22 Ekim 2019'da petrol ve gaz sektöründe ortak projeler yürütmek amacıyla 585 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalanmıştır.³³⁷

Özbekistan, AAYB'ye 30 Kasım 2016 tarihinde dâhil olmuş; 219,8 milyon dolar katkısıyla bankadaki payı %0,2273 olan Özbekistan'ın bankadaki oy gücü ise %0,4073 kadardır.³³⁸ Özbekistan'ın altyapı projeleri kredi kaynağı olan AAYB üzerindeki etki gücünün, banka üyesi Türkistan devletleri arasında, Kazakistan'dan sonra ilk sırada olduğu görülmektedir.

Tablo-13: Sektöre Göre Çin'in Özbekistan'a Yatırımları

Yıl	Yatırımcı	Yatırım (milyon \$)	Sektör	Alt-Sektör
2017	Ming-Yuan Silu	110	Emlak	İnşaat
2017	CNPC	190	Enerji	Doğalgaz
2018	Jiangsu Hengyuan	200	Emlak	İnşaat
2019	Anhui Conch	140	Emlak	İnşaat

Kaynak: American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Tablo-13'teki görüldüğü üzere Çin'in Özbekistan'a yaptığı yatırımların, sektörlerine göre tasnif edilmesi durumunda çeşitlilik arz ettiği anlaşılmaktadır.

³³⁶ “Uzbekistan”, **Belt and Road Portal**, 24.01.2017,

<https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5597.htm>, Erişim Tarihi: 17.10.2020.

³³⁷ “The Chinese Silk Road Fund allocated \$ 585 million for oil and gas projects in Uzbekistan”, **Investment Promotion Agency Under The Ministry of Investment and Foreign Trade of The Uzbek Republic**, <https://invest.gov.uz/mediacenter/news/russkij-kitajskij-fond-shelkovogo-puti-vydelil-uzbekistanu-585-mln-na-proekty-v-neftegazovoj-sfere/>, Erişim Tarihi: 05.11.2020.

³³⁸ “Members and Prospective Members of the Bank”, **AIIB**, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.

Ayrıca Hazar enerji kaynaklarının temininde alternatif güzergâh oluşturması sebebiyle enerji sektörü açısından da Özbekistan'ın önemsendiği görülmektedir. AEI verilerine göre hazırlanan yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 2017 yılı itibarıyla Özbekistan'ın her yıl yatırım aldığı ve yatırımların ağırlıklı olarak taşınmaz alım/yapım üzerine gerçekleştiği görülmektedir.

Kuşak-Yol ile Özbekistan ve Çin arasındaki kültürel iş birliği de artmıştır. Bu kapsamda Şian (Xi'an) ve Semerkant kardeş şehir olmuş; Başkent Taşkent'teki Konfüçyüs Enstitüsü'nden sonra Semerkant'a ikinci Konfüçyüs Enstitüsü açılmıştır. Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi'nde de bir Çin Dili Kültür Merkezi kurulmuştur.³³⁹

Kültürel iş birliğinin yanı sıra iki ülke arasında bilimsel ölçüde iş birliği olduğu da görülmektedir. Özbekistan Bilimler Akademisi Biyo-organik Kimya Enstitüsü Müdürü olan ve aynı zamanda Çin Bilimler Akademisi'nin (CAS) üyesi olan Şevket Salihov (Shavkat Salikhov), Çin medyasına verdiği bir röportajında, Özbekistan ve Çin'in ortak laboratuvarlar kurduklarını belirtmiş ve müdürü olduğu enstitünün, Özbekistan'daki Navoi Serbest Ekonomik Bölgesi'nde bir "Özbek-Çin Sanayi Parkı" kurmayı planladıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Salihov, söz konusu projenin, Kuşak-Yol kapsamında, ülkeler arasındaki bilimsel ve teknik iş birliğinin bir örneği olacağını vurgulamıştır.³⁴⁰

Kuşak-Yol, Özbekistan'a ekonomik etkisinin yanı sıra siyasi avantajlar, sosyal ve kültürel faydalar da sağlamaktadır. Özbekistan bu faydanın farkında olduğu için Çin ile ilişkilerine yüksek özen göstermektedir. Çin de benzer şekilde Özbekistan'ın sağladığı jeopolitik ve jeo-ekonomik faydaların farkında olarak bu faydaların devamlılığı için çaba sarf etmektedir.

³³⁹ "Uzbekistan", **Belt and Road Portal**, 24.01.2017,

<https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5597.htm>, Erişim Tarihi: 17.10.2020.

³⁴⁰ Wang Yamei, "Interview: Closer China-Uzbekistan ties a boon for scientists, says expert", **Xinhua**, 02.11.2019, http://www.xinhuanet.com/english/2019-11/02/c_138521901.htm, Erişim Tarihi: 05.11.2020.

3.2.3- Kırgızistan

3.2.3.1- Kırgızistan’a Genel Bakış

Kuzeyinde Kazakistan, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan, doğusunda ve güneydoğusunda Çin ile komşu olan Kırgızistan’ın yüzölçümü 199,900 km²’dir.³⁴¹ Kırgızistan, bağımsız Türk devletlerinden en doğuda yer alanıdır.

Ülkesinin tamamına yakını dağlık olan Kırgızistan, sadece batısındaki Fergana havzasının doğu ucu ve kuzeyindeki Bişkek’te rakımı 1000 metrenin altında olan yerlere sahiptir. Ülkedeki en yüksek nokta 7439 m yüksekliği ile Çin sınırında, Tanrı Dağları silsilesi üzerindeki Pobeda Zirvesi (Cengiş Çokusu)’dır. Dağlık olmasıyla ön planda Kırgızistan, bu özelliğinden ötürü “Asya’nın İsviçresi” şeklinde bir benzetmeyle tasvir edilir.³⁴²

Deniz etkisinden uzak ve üstelik yüksek dağlarla çevrili olan Kırgızistan, bu özelliklerinden dolayı şiddetli bir karasal iklime sahiptir. Dolayısıyla ülkede yaz-kış ve gece-gündüz ısı farkı çok yüksektir. Hâkim bitki örtüsü bozkırdır. Ülkenin sadece %6’sı ormandır. Isık Göl başta olmak üzere çok sayıda göl sahibi olan ve göl zengini olan ülke aynı zamanda bir akarsu zenginidir. Ülkedeki akarsuların hiçbirisi denize dökülmez; göllere ulaşır, yeraltı sularına karışarak veya buharlaşarak kaybolur.³⁴³

Nüfusu 6,4 milyon olan Kırgızistan Türkistan’ın en küçük nüfuslu ülkelerindendir.³⁴⁴ Kırgızistan nüfusu içerisinde, ana unsur olan Kırgızlar-%73,2, en büyük etnik unsur olan Özbekler-%14,6, Ruslar-%5,8, Dungan³⁴⁵-%1,1 ve diğer gruplar (Uygur, Tacik, Türk, Kazak, Tatar, Ukraynalı, Koreli, Alman)-%5,3’lük paya

³⁴¹ “Türkiye Kırgızistan Parlamentolararası Dostluk Grubu Genel Bilgiler”, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)**, https://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari/kirgizistan/genel_bilgiler.htm, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁴² Hüseyin Altınalan, “Orta Asya’nın İsviçre’si Kırgızistan”, **Anadolu Ajansı**, 24.08.2019, [³⁴³ “Kırgızistan”, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizistan>, Erişim Tarihi: 25.08.2020.](https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asyanin-isvicresi-kirgizistan-1563731#:~:text=Bu%20nedenle%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%2C%2022Orta%20Asya,ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1%20kazanan%20%C3%BCl kelerin%20en%20k%C3%BC%C3%A7%C3%BC%C4%9F%C3%BC., Erişim Tarihi: 25.08.2020.</p>
</div>
<div data-bbox=)

³⁴⁴ “Kyrgyzstan By The Numbers”, **The State Committee of the Republic of Kyrgyzstan on statistics**, <https://www.stat.kg/en/>, Erişim Tarihi: 25.08.2020.

³⁴⁵ **Dungan(Döngen)**: Kırgızistan’da yaşayan Müslüman Çinliler.

sahiptirler.³⁴⁶ Ayrıca Kırgızistan İstatistik Kurumu’nun son olarak sunduğu 2009 verilerine göre 5,362 milyon nüfusun 768,405 bin kadarı Özbek, 419,583 bin kadarı ise Rus kökenlidir ve aynı verilere göre bu iki etnisite ana unsur olan Kırgızlardan sonraki en büyük etnik gruplardır.³⁴⁷ Söz konusu etnik çeşitlilik, ülkede toplumsal gerginliklerin sebeplerinden birisi olmuştur.

Ülke topraklarının tamamına yakını dağlık olduğu için nüfusun yoğunlaştığı birkaç merkez vardır. Başkent Bişkek ve Oş, bu merkezlerdendir. Ayrıca kültürel zenginliğinden ötürü ön plana çıkan Celalabad, Narin ve Talas gibi kentler de vardır.³⁴⁸

Kırgızistan Çin’e, Kazakistan’a, Özbekistan’a ve Tacikistan’a komşu olan bir Türkistan şehridir. Ancak az nüfusu ve zorlu coğrafi özellikleri ile Kırgızistan küçük bir ekonomiye sahiptir. Aşağıda Kırgızistan ekonomisine dair ayrıntılara yer verilmiştir.

Tablo-14: Kırgızistan Ekonomisi

Yıl	GSYH (milyar \$)	Büyüme Oranı (%)	Ticaret Hacmi (milyar \$)	Ticaret Dengesi (milyar \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım (giriş)(milyar \$)
2014	7,468	4	7,618,437	-3,849,971	343,010 (milyon \$)
2015	6,678	3,9	5,509,552	-2,626,616	1,144
2016	6,813	4,3	5,267,501	-2,421,445	619,220
2017	7,703	4,7	6,272,049	-2,690,533	-107,212
2018	8,093	3,5	7,127,125	-3,456,767	144,222
2019	8,454	4,5	6,869,434	-2.938.311	210,725

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Tablo-14’te görüldüğü üzere son beş yıllık veriler ışığında Kırgızistan ekonomisinin istikrar sahibi olduğu söylenebilir. Zira büyüme oranları, zaman zaman

³⁴⁶ “Kyrgyzstan”, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

³⁴⁷ “Kyrgyzstan By The Numbers”, The State Committee of the Republic of Kyrgyzstan on Statistics, ..., Erişim Tarihi: 25.12.2019.

³⁴⁸ “Kırgızistan”, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizistan>, Erişim Tarihi: 25.08.2020.

iniş çıkış olmasına rağmen 4 puan seviyesinde ortalanmış haldedir. GSYH’de yine bir istikrar olduğu ve tarihinin en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. Ancak Kırgızistan ekonomisinin en olumsuz tarafı ticaret hacmindeki dalgalanmalar ve ticaret dengesindeki istikrarsızlıktır. Ticaret dengesinin eksi yönde seyretmesi ithalatının ihracatından fazla olduğunu gösterir ki bu durum, ülkede iş gücü potansiyelinin düşük olması ve coğrafi ve iklim koşullarının elverişsiz olması gibi gerekçelerle makul kabul edilebilir.

Kırgızistan ekonomisinin güvenilirliğinin anlaşılabilmesi için DYY değerlerine bakmakta fayda vardır. Son beş yıllık süreçte DYY’nin 2015’te bir önceki yıla göre %200 dolaylarında arttığı görülmektedir. 2015 sonrası yatırım değerlerinde %50 gibi ciddi oranla düşüş gerçekleşmiş; 2017 ve 2018 yıllarında bu sert düşüşler devam etmiştir. 2017 yılındaki DYY değerinin sonradan eksi yöne evrilmesi ise yatırımın ülkeyi terk ettiğini gösterir. Hülasa, dışarıdan gelen DYY miktarlarının az ve dengesiz olması Kırgızistan piyasasının güvenilir olmadığını göstermekle beraber Kırgızistan ekonomisinin gelişimi açısından bir dezavantaj oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Ülke ekonomisini incelerken elbette bakılması gereken en önemli kalemlerden biri de ilgili ülkenin ticaret ortaklarıdır. Çin’in sınır komşusu olmasının da yüksek etkisiyle Kırgızistan’ın en büyük ticaret ortağı Çin’dir. Bununla beraber eski SSCB ülkesi olması hasebiyle Kırgızistan’ın ikinci en büyük ticaret ortağının Rusya olması da makuldür. Yine coğrafi yakınlık ve jeopolitik avantajlar sonucu Kırgızistan’ın başlıca ticaret ortakları komşuları olmuştur. Ancak uzak ülkelerle kurduğu ticari ilişkileri de mevcuttur. Nitekim ihracat yaptığı ülkelerin farklılığı bu durumu ispatlar niteliktedir.

Kırgızistan’ın ihracat ortakları ve toplam ihracattaki payları şu şekildedir: İsviçre-%27,5, Kazakistan-%14,9, Rusya-%14,2, İngiltere-%10,7, Özbekistan-8,2. Bu oranlar Kırgızistan’ın 2017 ihracat değerlerine göre belirlenmiştir. Zira son beş yıllık değerlerin ortalaması mahiyetindedir. Farklı olarak göze çarpan sadece 2018 yılında İngiltere’ye olan ihracattaki artıştır. 2018 yılı toplam ihracatının %40’ı sadece İngiltere’ye yapılmıştır. İthalat ortakları ve toplam ithalattaki payları ise şu

şekildedir: Çin-%32,5, Rusya-%27,5, Kazakistan-%11,2, Türkiye-%5, Özbekistan-%3,6.³⁴⁹

İsviçre ve İngiltere gibi gelişmiş ekonomileri olan ülkelerle ticari ilişki kurarak alternatif yaratması ve ticari ortaklığını çeşitlendirmesi Kırgızistan ekonomisi için büyük avantaj sağlamıştır.

3.2.3.2- Kırgızistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”

Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Kırgızistan’ı tanıyan ilk devletlerden birisi de Çin olmuştur. Böylece ortak sınırları olan iki devletin komşuluk ilişkisi, resmen başlamıştır. Çin’in “çevre politikası” gereği, SSCB sonrası bağımsızlığını ilan eden bütün Türkistan devletleri ile olduğu gibi Kırgızistan’la da ekonomik, sosyal, siyasi ilişkiler mevcuttur.³⁵⁰

Kırgızistan, sahip olduğu jeopolitik önemi ile bölgesel ve küresel birçok aktörün, bilhassa askeri olarak yerleşmeye çalıştığı bir ülkedir. Bunun yanı sıra İpek Yolu güzergâhında bulunması, bazı önemli coğrafi geçitlere sahip olması Kırgızistan’ı özel kılmaktadır. Kırgızistan, az nüfusu ve iş gücüyle, elverişsiz coğrafi ve iklim şartlarıyla yaşamın güç olduğu ülkelerdendir. Dolayısıyla yukarıda genel olarak ele alındığı üzere küçük bir ekonomiye sahiptir. Kırgızistan, bu anlamda Çin için çok değerli olmayabilir; ancak Çin, Kırgızistan için oldukça önemlidir.

Son beş yıllık verilerin bulunduğu Tablo-15’e bakıldığında Kırgızistan’ın Çin’e ihracatının 2018’e kadar mütemadiyen arttığı, 2018 yılında ise bir önceki yıla göre %37 puanlık bir düşüş görülse de 2014 ihracat değerine göre yaklaşık %100 puanlık bir artış görülmektedir. İhracatın toplam ihracattaki paylarına bakıldığında ise sürekli bir düşüş görülmektedir. Kırgızistan’ın Çin’e yaptığı ihracatın artmasına rağmen toplam ihracattaki payının düşmesi, Kırgızistan’ın ihracatını artırdığını ve ticaret ortaklarını çeşitlendirdiğini göstermektedir. Kırgızistan’ın Çin ile ticaretinin dengesizliği tabloda görülmektedir. 2015 sonrası yıllarda Kırgızistan’ın, Çin’den ithalatının mütemadiyen arttığı görülmektedir. Bu değerlerin toplam ithalattaki

³⁴⁹ “Kyrgyzstan”, ADB, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019>, Erişim Tarihi: 03.08.2020.

³⁵⁰ E. Ekrem, “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları...”, s. 20.

payının büyük olması ve son beş yıllık süreçte gittikçe büyümesi ise Kırgızistan'ın Çin'e olan bağımlılığını göstermektedir.

Tablo-15: Kırgızistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı

Yıl	Çin'e İhracat (milyon \$)	Toplam ihracattaki Payı (%)	Çin'den İthalat (milyar \$)	Toplam ithalattaki Payı (%)	Çin'in Yatırımı (milyar \$)
2014	32,783	1,7	1,098,468	19,2	3,79
2015	35,877	2,2	1,028,712	26,1	550 milyon \$
2016	80,086	5,2	1,468,441	37,5	0
2017	97,474	5,4	1,500,066	33,5	0
2018	61,238	3,5	1,942,258	39,6	0
2019	81,469	4,1	1,733,932	35,4	0

Kaynak: Trademap, <https://www.intracen.org/>, American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, National Bureau of Statistic of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Kırgızistan'ın Çin'e ihraç ettiği başlıca ürünler cevher, cüraf, kül, deri, meyve, mineral yakıtlar gibi ürünlerdir. Çin'in Kırgızistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler ise kıyafet ve kıyafet aksesuarları, mekanik ve elektronik cihazlar gibi temel ürünlerdir.³⁵¹ Dolayısıyla Kırgızistan'ın Çin'e ihraç ettiği malların hammadde veya üretimde kullanılacak ürünler olduğu görülmektedir. Kırgızistan'ın Çin'den ithalatının ağırlıklı olarak temel tüketim ürünleri, elektronik ve mekanik ürünler olması, Kırgızistan toplam ithalatındaki Çin payının yüksek olmasının başlıca sebebidir.

Son beş yılda Çin'in Kırgızistan'a yaptığı yatırım miktarlarına bakıldığında pek çok yıla ait verinin olmadığı görülecektir. Çin Ulusal İstatistik Kurumu'na ait resmî verilerin de yer aldığı yukarıdaki tabloya göre sadece 2014 yılında, Çin'den Kırgızistan'a 5 milyon dolar değerinde yatırım gelmiştir. Ayrıca yine aynı kaynağa göre yatırım değerlerindeki belirsizliğin 2014 öncesinde de olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin 2012 yılında 27 milyon dolar yatırım gelmişken 2013 yılında

³⁵¹ "Key Indicators for Asia and the Pacific 2020" ADB, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

yine belirsizlik mevcuttur.³⁵² AEI verilerine göre ise Çin'in Kırgızistan'a yaptığı son beş yılın yatırım değeri ise 550 milyon dolardır. Aynı kaynağa göre önceki beş yılda ise (2010-2014) Çin'den Kırgızistan'a gelen toplam yatırım değerinin 4,08 milyar dolar olduğu görülmektedir.³⁵³

Diğer Türkistan devletleri gibi post-Sovyet ülkesi olan Kırgızistan, günümüzde ciddi oranda Rus etkisi ve nüfuzu altındadır. Kırgızistan'daki jeopolitik dönüşüm arzusunun en basit ve açık göstergesi, Bişkek'teki eski Lenin Caddesi'nin adı Deng Şiaoping Caddesi olarak değiştirilmesi örneğidir. Ayrıca boru hatlarının ve Çin'in denetim altına alınabilmesi için ABD'nin de Kırgızistan'a büyük önem verdiği bilinmektedir.³⁵⁴ Dış yardımlara ve yatırımlara muhtaç olan Kırgızistan'ın bu arada kalmışlıktan kurtulmak istediği görülse de mevcut haliyle bu jeopolitik kıskaktan kurtulması çok güçtür. Zira coğrafik ve jeopolitik konumu, ülkesini politik müdahalelere açık kılmaktadır.

Uluslararası zeminde iki devletin birlikte paydaşı olduğu birçok uluslararası örgüt mevcuttur. AİD, AİGK ve ŞİÖ söz konusu örgütlerdendir.³⁵⁵ Bilhassa köktendincilik ve terörizm ile mücadele amacıyla kurulan ŞİÖ'nün kurucuları arasında, yani örgütün ilk hali olan "Şanghay Beşlisi" ülkeleri arasında Kırgızistan'ın da olduğu görülmektedir.³⁵⁶ Bölgesel güvenliğin sağlanması için Çin'in sınır komşusu olan Kırgızistan'ın bu örgütte yer alması, bölge güvenliğini sağlama noktasında hem Kırgızistan için hem de bölge devletleri için oldukça önemlidir. Kırgızistan'ın bölgesel güvenlik için muhtelif örgütlere dâhil olması bilhassa Çin için önemlidir. Zira Çin, Kırgızistan sınırında bulunan geçitlerin güvenliğini fazlaca önemsemektedir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın bölge güvenliği ve istikrarı için Çin ile muhtelif uluslararası örgütler dâhilinde yoğun diplomatik ilişki içerisinde oldukları görülmektedir.

³⁵² **National Bureau Of Statistic Of China**, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³⁵³ **American Enterprise Institute**, <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁵⁴ S. Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, s. 216.

³⁵⁵ "Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü", **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 21.07.2020.

³⁵⁶ "The Shanghai Cooperation Organisation", **Shanghai Cooperation Organisation (SCO)**, http://eng.sectsco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 22.07.2020.

Kırgızistan ve Çin'in paydaşı olduğu uluslararası mali kuruluşlar da vardır. Kırgızistan'ın paydaşı olduğu Dünya Bankası, IMF'nin yanı sıra AKB ve AAYB bu kuruluşlardandır. Özellikle AAYB, Çin'in öncülüğünde Kuşak-Yol'un finanse edilmesi için 2015 yılında kurulmuş olan orta ölçekli çok taraflı bir banka olarak ön plana çıkmaktadır.

KYG'nin Kırgızistan-Çin ilişkilerinin seyrine de etki ettiği görülmektedir. Birinci ve İkinci Kuşak ve Yol Forumu çerçevesinde Kırgızistan'ın Çin ile imzaladığı anlaşmalar bu etkiyi gösterir niteliktedir. KYG'nin, ikili ilişkilerin seyrine etkisini gösteren anlaşmalar aşağıda ele alınmıştır.

14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen Birinci Kuşak ve Yol Forumu'ndan Kırgızistan için önemi yüksek olan sonuçlar çıkmıştır. Çin ile Kırgızistan doğrudan ekonomiyi ilgilendiren bir takım anlaşmalar imzalamışlardır:

- Çin Ticaret Bakanlığı, Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı ile KOBİ Kalkınmasının Desteklenmesi için İşbirliği Planı olan Yatırım için Orta ve Uzun Vadeli Kalkınma Planı'nın Ana Hatlarını imzalamıştır.
- Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu ile Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı arasında “Endüstriyel Kapasite ve Yatırım İşbirliği Kapsamında Başlıca Projelerin Geliştirilmesine İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır.³⁵⁷

25-27 Nisan 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen İkinci Kuşak ve Yol Forumu'nda Kırgızistan için de önemli olan sonuçlar alınmıştır:

- Çin, Kırgızistan dâhil 28 ülke ile Kuşak ve Yol Enerji Ortaklığı'nı kurmuştur.

³⁵⁷ “Full text: List of deliverables of Belt and Road forum”, **Xinhua News**, 15.05.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

- Çin Bilimler Akademisi, Kırgızistan Bilimler Akademisi dâhil 37 ulusal ve uluslararası bilim kuruluşu ile Kuşak-Yol kapsamında “Uluslararası Bilim Kuruluşları İttifakı”nı kurmuştur.³⁵⁸

Kırgızistan ve Çin ikili ilişkilerinde, ticari ve ekonomik işbirliklerinde önemli bir mesafe kat etmişlerdir. Kuşak-Yol kapsamında Kırgızistan’da yapılmış ve yapılmakta olan pek çok proje vardır. Bu projelerin en önemlisi, iki taraf arasında imzalanan “Doğal Gaz Boru Hatlarının İnşası ve İşletilmesinde İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde yapımı planlanan boru hattıdır. Yüksek stratejik önemi haiz bu projeye, Çin-Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı’nın Kırgızistan bölümünü teşkil eden D Hattı’nın yapılmasına karar vermiştir. Bu proje, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana ortaklaşa girilen en büyük stratejik iş birliği projesi olarak kabul görmektedir.³⁵⁹

14 Haziran 2019 tarihinde ŞİÖ zirvesine katılmak için gittiği Kırgızistan’da Şi Jinping, Çin-Kırgızistan stratejik ortaklığına dair açıklamalarda bulunmuş; Kuşak-Yol’un, Kırgızistan’ın Ulusal Kalkınma Stratejisi 2018-2040 ile entegrasyonu için büyük bir iş birliği potansiyeli olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki transit taşıma kapasitesini artırmayı ve bu kapsamda Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu Projesi’nin sağlıklı şekilde ilerlemesi için temaslar olacağı üzerinde anlaşılmıştır. Yine bu görüşmede iki ülke arasındaki tarım iş birliğini ilerletmek için bir iş birliği platformu kurulması yönünde de anlaşmaya varılmıştır.³⁶⁰

Kırgızistan Hükümeti’nin, Çin’in İhracat-İthalat Bankası’ndan aldığı düşük faizli kredilerle finanse edilen ve Bişkek ile Oş’u bağlayan Kuzey-Güney Alternatif Yolu inşa edilmektedir. 2014’te başlatılan ve 2021’de bitmesi planlanan proje için Kırgız Ulaştırma Bakanlığı bünyesindeki Araştırma ve Tasarım Enstitüsü Müdür Yardımcısı olan Lev Alibegashvili’nin, “Yol, kuzey ve güney ekonomik bölgelerini birbirine bağlamakla birlikte Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Rusya’yı da birbirine

³⁵⁸ “List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation”, **Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China**, 27.04.2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁵⁹ “Kyrgyzstan”, **Belt and Road Portal**, 24.01.2017, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5584.htm>, Erişim Tarihi: 12.10.2020.

³⁶⁰ “China, Kyrgyzstan agree BRI key to bilateral ties, regional cooperation”, **Belt and Road Portal**, 18.06.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/94036.htm>, Erişim Tarihi: 13.10.2020.

bağlayan bir koridor görevi görecektir.” sözleri yola atfedilen yüksek önemi göstermektedir.³⁶¹

Kırgızistan’ın projelerini gerçekleştirmek amacıyla ihtiyaç duyduğu kredileri elde etmek için başvurduğu mali kuruluşlar vardır. Bu mali kuruluşlar arasında Çin İhracat-İthalat Bankası, Çin Kalkınma Bankası gibi kuruluşların yanı sıra Kuşak-Yol’un finansı için kurulan İpek Yolu Fonu³⁶² ve AAYB de vardır.

Kuşak-Yol’un finanse edilmesi için kurulan AAYB, Kırgızistan için kaynak teşkil eden önemli kuruluşlardandır. Kırgızistan, 11 Nisan 2016’da, 26,8 milyon dolar ile AAYB’nin bir üyesi olmuştur. Kırgızistan’ın AAYB üzerindeki etki gücünü görmek önemlidir. Türkistan’ın, ekonomisi küçük devletleri arasında olan Kırgızistan’ın, banka üzerinde, %0,2329 oy gücü vardır. Bu noktada, banka üyeliği ile Kırgızistan’ın Tacikistan ile eş konumda olduğu görülmektedir.³⁶³

Çin’in, Kırgızistan’a yaptığı yatırımlar sektörlerine göre tasnif edildiğinde ağırlıklı olarak enerji sektörünün tercih edildiği görülecektir. AEI verilerine göre hazırlanan yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 2014 ve 2015 yıllarında aldığı 3 farklı yatırımın ikisi enerji sektöründedir.

Tablo-16: Sektöre Göre Çin’in Kırgızistan’a Yatırımları

Yıl	Yatırımcı	Yatırım (milyon \$)	Sektör	Alt-Sektör
2014	Shaanxi Coal and Chemical	430	Enerji	Petrol
2014	Rongsheng Heavy Industries	280	Enerji	Petrol
2015	Zijin Mining	150	Metal	-
2015	VY*	400	Ulaşım	-

Kaynak: American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 13.09.2020.

*: Veri Yok.

³⁶¹ Shi Hao, “China-built road facilitates transportation in Kyrgyzstan”, **Belt and Road Portal**, 17.06.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/93932.htm>, Erişim Tarihi: 13.10.2020.

³⁶² “Chairman Jin Qi Meets with Finance Minister Kasymaliev of Kyrgyz Republic”, **Silk Road Fund**, 19.01.2016, <http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23809/23812/31994/index.html>, Erişim Tarihi: 13.10.2020.

³⁶³ “Members and Prospective Members of the Bank”, **AIIB**, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, Erişim Tarihi: 01.10.2020.

Çin'in komşusu olan Kırgızistan'ın, zorlu coğrafyasına rağmen alternatif güzergâh olması Çin için değerlidir. Yol, tünel, köprü, boru hattı gibi altyapı yatırımlarının sebeplerinden birisi alternatif güzergâh olması iken bir başka sebebi ise Kırgızistan'ın kalkınmasını sağlamaktır. Zira Kırgızistan'ın kalkınmasıyla ve yoksulluğun azaltılmasıyla köktendinci hareketlerin, terörist unsurların zemin kaybedeceği ve bölge güvenliğinin daha kolay sağlanacağı düşünülmektedir.

3.2.4- Türkmenistan

3.2.4.1- Türkmenistan'a Genel Bakış

Kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneydoğusunda Afganistan, güneybatısında ise İran ile komşu olan Türkmenistan, 491,210 km² yüzölçümüne sahiptir.³⁶⁴ Ayrıca Türkmenistan, batıdan Hazar Denizi'ne açılmaktadır.

Türkmenistan ülkesinin %95'inin ortalama 300 m yükseltiye sahip olduğu, yine ülkenin çok büyük bir kısmının çöl olduğu ve bu çöllerden en büyüğünün Karakum Çölü olduğu, ülkenin güneyinde yükseltisi 3000 metreyi aşan dağların bulunduğu, yine güneydoğusundaki Afganistan sınırı boyunca yüksek platoların varlığı bilinmektedir. Ayrıca ormanlık alanların yok denecek kadar az olduğu de görülmektedir.³⁶⁵

Ülkenin çok büyük bir kısmının çöllerle kaplı olması sebebiyle sert karasal iklim özelliklerinin hüküm sürdüğü görülmektedir. Yaz-kış ve gece-gündüz sıcaklık farklarının yüksek olduğu Türkmenistan'ın yağış bakımından fakir olduğu ve en yağışlı mevsimin ilkbahar olduğu görülmektedir.³⁶⁶

Nüfusu 5,8 milyon olan Türkmenistan, Türkistan halkları arasında sayıca en küçük olanıdır.³⁶⁷ 2003 yılı verilerine göre Türkmenistan nüfusu (4,656 milyon)

³⁶⁴ "Population", **Turkmenistan Statistika Baradaky Döwlet Komiteti**, <http://www.stat.gov.tm/main/info/turkmenistan/>, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

³⁶⁵ "Türkmenistan", **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkmenistan>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³⁶⁶ "Türkmenistan", **İslam Ansiklopedisi**,..., Erişim Tarihi: 03.10.2020.

³⁶⁷ "Turkmenistan", **The World Bank Group**, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=TM&view=chart>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.

içerisinde, ana unsur olan Türkmenlerin oranı %85 iken, en büyük etnik grup Özbeklerin oranı %5, Rusların ise oranı %4'tür.³⁶⁸ Nüfus üzerindeki bu etnik dağılım oranlarından, Türkmenistan'ın demografik olarak kendisini muhafaza ettiğini anlamak mümkündür. Zira Nüfusundaki etnik dağılımdan anlaşılabacağı üzere büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan Türkmenistan, Türkistan'ın en homojen demografik yapısına sahip ülkelerdendir.

SSCB bakiyesi devletlerden olan Türkmenistan, 1985-2006 yılları arasında ülkenin liderliğinde bulunan Saparmurat Türkmenbaşı eliyle bağımsızlık sonrası dönemde, uluslararası alandan tecrit edilmiş; ancak Türkmenbaşı'nın ölümü sonrasında ülke liderliğini devralan Kurbankulu Berdimuhammedov'un dışa açılım politikalarıyla Türkmenistan Rusya, Çin, ABD, AB ve komşu devletlerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.³⁶⁹ Hidrokarbon rezervleri bakımından sadece bölgenin değil dünyanın da önde gelen aktörlerinden olan Türkmenistan'a yönelik, özellikle Ukrayna krizi sonrasında Batılı aktörlerce bir ilgi patlaması meydana gelmiş; alternatif boru hatları inşa projeleri ile Türkmen gazının dünyaya, Batıya arzının sağlanması planlanmıştır.³⁷⁰ Bu nedenle Türkmenistan ekonomisinde, özellikle Berdimuhammedov döneminde başrolü enerjinin aldığı görülmektedir.

Türkistan devletleri arasında en az nüfusa ve en az iş gücüne sahip olmasına ve topraklarının büyük kısmının çöl olmasına rağmen ekonomisinin Kırgızistan ve Tacikistan ekonomilerine kıyasla iyi durumda olduğu görülmektedir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan Türkmenistan petrol ve doğalgaz bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Dolayısıyla enerji ticaretindeki etkinliği ve elde ettiği gelirle ekonomisinin görece iyi durumda olduğu söylenebilir. Aşağıda Türkmenistan ekonomisine dair ayrıntılar verilmiştir.

Türkmenistan ekonomisinin son beş yıllık verileri ele alındığında bir istikrar olduğu görülecektir. Zira Tablo-17'de görüldüğü üzere büyüme oranının, 2014

³⁶⁸ "Türkmenistan", **Britannica Ansiklopedisi**, <https://www.britannica.com/place/Turkmenistan>, Erişim Tarihi: 03.10.2020.

³⁶⁹ Ali Yaman, "Tarihsel Süreçte Türkmenistan", Ed. Kamer Kasım, **Türkmenistan**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. 47.

³⁷⁰ Elnur İsmayilov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", **Bilge Strateji**, C. 6, S. 11, Güz 2014, s. 30.

yılında 10,3 puanı gösterdiği; ancak %40 düşüşle 6 puan bandına gerilediği ve müteakip yıllarda orada sabitlendiği anlaşılmaktadır. GSYH değerlerinde de 2014 sonrası ciddi bir düşüş gerçekleşmiş ancak müteakip yıllarda mütemadiyen artma eğilimi görülmüştür. Yukarıdaki tabloda verilen ticaret verileri ışığında Türkmenistan'ın son beş yıl içerisindeki uluslararası ticaretinde yaşanan dalgalanmaları görmek mümkündür. Zira 2014 sonrası yaşanan ivme kaybı ticaret değerlerine de yansımış ve sert düşüşler gerçekleşmiştir. Müteakip yıllarda ticaret hacmi değerlerinde mütemadiyen bir düşüş yaşansa da 2018 yılında bu olağanlık terk edilmiş ve ticaret değerleri artmıştır. Bu noktada dikkatlerden kaçmaması gereken bir başka husus da ticaret dengesi değerleridir. Tablo-17'de görüldüğü üzere ticaret dengesi değerleri pozitif yöndedir. Bu demektir ki Türkmenistan, ithalatını ihracatının altında tutma gayretindedir. Bilhassa 2018 ticaret dengesi değerinin bir önceki yıla göre %100 artması, yeraltı kaynağı bakımından zengin ve uluslararası enerji ticaretinde etkin olan Türkmenistan'ın, ekonomisindeki gelişmeyi ve uluslararası ticaretindeki canlılığı görmek adına önemli bir ayrıntıdır.

Tablo-17: Türkmenistan Ekonomisi

Yıl	GSYH (milyar \$)	Büyüme Oranı (%)	Ticaret Hacmi (milyar \$)	Ticaret Dengesi (milyar \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım (giriş)(milyar \$)
2014	43,524	10,3	22,146,249	2,844,317	3,83
2015	35,800	6,5	16,804,732	3,481,792	3,043
2016	36,180	6,2	13,578,999	2,368,259	2,243
2017	37,926	6,5	12,431,493	3,588,491	2,086
2018	40,761	6,2	13,312,469	7,666,981	1,985
2019	VY	6,3	13,848,791	7.803.349	2,165

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Türkmenistan ekonomisi için dışarıdan gelen DYY'ler de oldukça önemlidir. Türkmenistan, Türkistan devletleri arasında Kazakistan ve Özbekistan'dan sonra en fazla DYY alan ülkedir. Bu durum Türkmenistan'ın sahip olduğu yeraltı kaynakları ve coğrafi konumu itibarıyla anlaşılabilir bir durumdur. Yine Tablo-17 üzerinden son beş yıllık DYY verilerine bakıldığında, 2014 sonrası yıllarda mütemadiyen bir düşüş

görülmektedir. Ancak Türkmenistan'ın sahip olduğu jeopolitik ayrıcalıklar, yatırım çekme potansiyelinin olduğunu göstermektedir.

Türkmenistan ekonomisini incelerken elbette bakılması gereken en önemli kalemlerden biri de ticaret ortaklarıdır. Türkmenistan'ın en önemli ticaret ortakları Çin, Türkiye, İtalya, Rusya gibi farklı coğrafyalardan ülkelerdir ki bu ülkelerin ekseriyeti enerji ithalatçısı ülkelerdir. Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler ve toplam ihracattaki payları şu şekildedir: Çin-%85, Türkiye-%2,7, İtalya-%0,5, Afganistan-%1,3, Bangladeş-%1,2. Türkmenistan'ın ithalat yaptığı ülkeler ve toplam ithalattaki payları ise şu şekildedir: Türkiye-%21,1, Çin-%14,4, Rusya-%13, Almanya-%7,8, ABD-%1,4.³⁷¹

Türkmenistan ekonomisine dair yukarıda verilen veriler, Türkmenistan ekonomisinin dinamik olduğunu göstermektedir. Ancak komşularıyla ticareti olmaması veya çok az olması, Türkmenistan'ın bölgesinde yalnızlığa sürüklenmesine yol açmaktadır. Ayrıca ihracatının çok büyük bir kısmını Çin'e yapıyor olması da jeo-ekonomi güvenliği açısından oldukça tehlikelidir. Dolayısıyla Türkmenistan'ın elindeki potansiyeli kullanarak uluslararası zeminde geliştireceği diplomatik dinamizm ile ticari ortaklarını çeşitlendirme ve ticaretini dengeleme seçeneğini tercih edebilir.

3.2.4.2- Türkmenistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”

Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkmenistan'ı tanıyan ilk devletlerden birisi de Çin olmuştur. Böylece Çin'in “çevre politikası” gereği, SSCB sonrası bağımsızlığını ilan eden bütün Türkistan devletleri ile olduğu gibi sınırdaş olmamalarına rağmen Türkmenistan ile komşuluk ilişkisi başlamıştır. Bağımsızlığından bugüne değin Türkmenistan'ın Çin ile ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkileri mevcuttur.³⁷²

Türkmenistan, sahip olduğu enerji zenginliği ve jeopolitik önemi ile bölgesel ve küresel birçok aktörün yakın ilişkiler kurmak istediği bir ülkedir. Türkmenistan'ın

³⁷¹ “Turkmenistan”, ADB, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019>, Erişim Tarihi: 03.08.2020.

³⁷² E. Ekrem, “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor”, s. 20.

elinde bulundurduğu enerji zenginliği, özellikle enerji bağımlısı ülkelerin ilgisini çekmektedir. Zira Türkmenistan, dünya doğalgaz rezervinin %9,8'ine sahip olup; bu haliyle doğalgaz rezervi sıralamasında dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.³⁷³ Dolayısıyla dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan Çin'in nezdinde, İpek Yolu güzergâhında bulunan Türkmenistan'ın özel bir yeri vardır. Türkmenistan az nüfusu ve iş gücüyle, elverişsiz coğrafi ve iklim şartlarıyla yaşamın güç olduğu ülkelerdendir. Dolayısıyla ülke ekonomisi enerji gelirine dayalı olup dış ticarete Çin, Türkmenistan için oldukça önemlidir. Benzer şekilde Türkmenistan da Çin için çok değerli bir ticari ortaktır. Zira enerji bağımlısı olan ve en büyük enerji tüketicisi olan Çin, Türkmenistan ile enerji-politik temelli bir ilişki yürütmektedir. Özellikle 2006 sonunda liderliği devralan Berdimuhammedov ile dışa açılma politikaları izlediğinde Türkmenistan, Batılı aktörlerin yanı sıra Çin ile de ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur. Nitekim 2007 sonrasında, Çin'in PetroChina ve CNPC enerji şirketleri Türkmen pazarına dâhil olmuştur. Böylece Türkmenistan'ın, Çin'e yılda 30 milyar metreküp doğalgaz ihraç etmesi hedeflenmiştir.³⁷⁴ Nitekim British Petroleum (BP)'un 2020 yılı verilerine göre Türkmenistan 2019'da 31,6 milyar metreküp miktarındaki doğalgaz ihracatının tamamını Çin'e yapmıştır.³⁷⁵

Son beş yıllık verilerin bulunduğu Tablo-18'de, Türkmenistan'ın Çin'e yaptığı ihracatın 2017 yılına kadar düşüşte olduğu, 2017 yılında ise bir önceki yıla oranla %20'lik bir artış gerçekleştiği ve bu artışın 2018 yılında da devam ettiği görülmektedir. Bu kerte, Çin'e yapılan ihracatın, Türkmenistan'ın toplam ihracatındaki payının büyüklüğü dikkat çekmektedir. En düşüğü 2016 yılında %69, en yükseği 2019 yılında %80,2 olan bu değerler, Türkmenistan'ın alternatif pazar sorunu olduğunu göstermektedir. Bu ticaretin dengeli olmaması hem Türkmenistan için hem de Çin için büyük risk taşımaktadır. Yine son beş yıllık verilere göre Türkmenistan'ın Çin'den yaptığı ithalatın sert bir şekilde düştüğü görülmektedir. Çin'den ithalatın toplam ithalattaki paylarında da herhangi bir dengenin gözetilmediği görülmektedir.

³⁷³ "Statistical Review of World Energy 2020", **BP**, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/Statistical-review-of-world-energy.html>, Erişim Tarihi: 01.09.2020.

³⁷⁴ E. İsmayilov, T. Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", s. 30.

³⁷⁵ "Statistical Review of World Energy 2020", **BP**..., Erişim Tarihi: 01.09.2020.

Tablo-18: Türkmenistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı

Yıl	Çin'e İhracat (milyar \$)	Toplam ihracattaki Payı (%)	Çin'den İthalat (milyon \$)	Toplam ithalattaki Payı (%)	Çin'in Yatırımı (milyar \$)
2014	9,516,158	76,8	954,282	10,1	0
2015	7,827,598	77,5	817,095	12,1	0
2016	5,563,294	69,8	340,029	6	0
2017	6,575,125	78,2	369,050	8,3	0
2018	8,119,370	80,1	316,779	11,3	0
2019	8,685,698	80,2	431,024	14,2	0

Kaynak: Trademap, <https://www.intracen.org/>, American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, National Bureau of Statistic of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Türkmenistan'ın Çin'e ihraç ettiği başlıca ürünler mineral yakıtlar ve yağlar, tuz, sülfür, toprak ve taş, sebze, pamuk gibi ürünlerdir. Çin'in Türkmenistan'a ihraç ettiği başlıca ürünlere bakıldığında ise makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, elektronik cihazlar, demiryolu veya tramvay taşıtları, demir gibi ürünlere rastlanmaktadır. Diğer Türkistan devletlerinin ticaret şekillerinde olduğu gibi Türkmenistan'ın da Çin ile olan ticaretinde Çin'e ihraç edilen malların hammadde ağırlıklı olduğu veya üretimde kullanılacak ürünler olduğu görülmektedir. Türkmenistan'ın Çin'den ithalatının ağırlıklı olarak temel tüketim ürünleri, elektronik ve mekanik ürünler olması, Türkmenistan'ın bu tür ürünler için dışa bağımlı olduğu izlenimi yaratmaktadır.

Çin Ulusal İstatistik Kurumu'na ait resmî verilerinin yer aldığı yukarıdaki tabloya göre son beş yılın yatırım değerleri belirsizdir. Çin'in resmî verilerine göre Türkmenistan'a yapılan yatırımlara dair son verinin 2013 yılında 19 milyon dolar olarak kaydedildiği görülecektir.³⁷⁶ AEI verilerine göre Çin'in Türkmenistan'a yaptığı son beş yılın toplam yatırım değeri sıfır (0) olarak verilmiştir. Ancak aynı

³⁷⁶ **National Bureau Of Statistic Of China**, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

kaynağa göre önceki beş yılda (2010-2014) Çin'in Türkmenistan'a yaptığı toplam yatırım değerinin 3,520 milyar dolar olduğu görülmektedir.³⁷⁷

Türkmenistan'ın uluslararası zeminde muhatap olduğu pek az siyasi konu vardır. Zira Türkmenistan'ın siyasi olarak "tarafsız ülke" statüsünde olması hasebiyle uluslararası etkileşimi pek azdır. Uluslararası temasları ağırlıklı olarak sahip olduğu yeraltı kaynakları temelinde olmaktadır. Türkmenistan sahip olduğu petrol ve doğalgaz hacimlerinin onaylanmasına izin vermediği için kontrolü Rus Gazprom'a kaptırmıştır.³⁷⁸ Rusya bağımlılığından kurtulamayan Türkmenistan için Çin, Pakistan ve Hindistan gibi büyük fırsatlar doğmuştur. Ancak bu pazarlardan henüz sadece Çin'e ulaşılmış durumdadır.

Uluslararası zeminde iki devletin birlikte paydaşı olduğu uluslararası örgütler mevcuttur. AİD ve AİGK bunlardandır.³⁷⁹ Ancak Türkmenistan'ın tarafsız ülke statüsünde olması, uluslararası örgütler kapsamında aktif olmasına engel olmaktadır.

Türkmenistan ve Çin'in paydaşı olduğu uluslararası mali kuruluşlar da vardır. Türkmenistan'ın paydaşı olduğu Dünya Bankası, IMF'nin yanı sıra Çin ile birlikte üyesi oldukları AKB vardır. Çin'in öncülüğünde Kuşak-Yol'un finanse edilmesi için 2015 yılında kurulmuş olan orta ölçekli çok taraflı bir banka olarak ön plana çıkan AAYB bünyesinde Türkmenistan'ın bulunmadığı görülmektedir. Ancak AAYB'nin de desteklediği, esasen AKB'nin finanse ettiği, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (TAPI) ile özellikle Afganistan'ın kalkınmasının yanı sıra KYG'nin ve bölgenin güvenliği hedeflenmiştir. Bölge güvenliği ve kalkınması için öne çıkan bir başka proje de Lapis Lazuli Uluslararası Transit Koridoru'dur. Ayrıca Türkmenistan, Rusya-Kazakistan-Türkmenistan-İran arasındaki demiryolu bağlantısını sağlayan Uluslararası Kuzey-Güney Demiryolu Ulaşım Koridoru'nun en önemli paydaşlarından. Koridor yaklaşık 11 bin km uzunluğunda Çin-Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu bağlantısı için imkân sunmaktadır. Dolayısıyla bu

³⁷⁷ **American Enterprise Institute**, <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

³⁷⁸ Sami Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, s. 212.

³⁷⁹ General Informational, **Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan**, <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/2>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

koridorun, Rusya-İran-Türkmenistan-Kazakistan ve Çin gibi katılımcı ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu ve işbirliğini artırmayı amaçlamaktadır.³⁸⁰ KYG kapsamı dışında başlatılan bu projelerin KYG'nin desteğini aldığı görülmektedir. Türkmenistan'ın paydaşı olduğu bu enerji projeleri ve ulaşım koridorları, Türkistan'ın dünya pazarları ile arasındaki bağlantıyı güçlendirmesi için oldukça önemlidir. Bu nedenle Çin, bu projeleri KYG paralelinde önemsemekte ve desteklemektedir.

Türkmenistan, KYG'ye resmî olarak dâhil olmamıştır. Bunda Türkmenistan'ın tarafsız devlet statüsünde olmasının payı vardır. Ancak fiilen Türkmenistan'ın Kuşak-Yol ülkesi olduğu görülmektedir. Zira Yukarıda da ele alındığı üzere Türkmenistan-Çin ilişkilerinin enerji-politiği çerçevesinde canlılık arz ettiği görülmektedir. Enerjinin yanı sıra askeri ilişkilerin geliştiği görülmektedir. Nitekim Çin, ithal ettiği doğalgazın karşılığında Türkmenistan'a silah ihracatı yapmaktadır. Böylece Çin, Rusya'yı geride bırakarak Türkmenistan'ın en büyük ikinci silah tedarikçisi olmuştur.³⁸¹

3.2.5- Tacikistan

3.2.5.1- Tacikistan'a Genel Bakış

Kuzeyinde Kırgızistan, batısında Özbekistan, güneyinde Afaganistan ve doğusunda Çin ile komşu olan Tacikistan, 143,100 km² yüzölçümü olan bir Türkistan ülkesidir.³⁸²

Tacikistan, yüzölçümünün yarısından fazlasında 3000 metrenin üzerinde yükseltiye sahiptir. Özbekistan ve Kırgızistan ile paylaştığı Fergana Vadisi Tacikistan'ın en verimli topraklarıdır. Fergana dışında Tacikistan'da tarıma elverişli toprak bulmak zordur. Ülkenin %4'ü ormanlıktır. Amuderya ve Siriderya Nehirlerinin yukarı kısımlarını topraklarında barındırır. Yükseltisinin fazla olması ve

³⁸⁰ Kerven Choganov, "Turkmenistan's strategic corridors", **One Belt One Road Europe**, 16.12.2019, <https://www.oboreurope.com/en/turkmenistan-strategic-corridors/>, Erişim Tarihi: 04.05.2020

³⁸¹ Sergey Sukhankin, "The Security Component of the BRI in Central Asia, Part Three: China's (Para)Military Efforts to Promote Security in Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan", **China Brief**, C. 20, S. 18, s. 23

³⁸² "Ülke Künyesi", **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

oldukça dağlık olması ülkeyi hidroelektrik bakımından zengin kılmaktadır. Ayrıca birinci derece deprem bölgesinde yer alan ülkede çok sayıda göl bulunmaktadır. Sert karasal iklim koşullarının hüküm sürdüğü Tacikistan topraklarında ısı ve yağış miktarlarının yükseltiye bağlı olarak değiştiği görülmektedir.³⁸³

Tacikistan'ın nüfusu 9,127 milyondur. 2015 verilerine göre nüfus (7,695 milyon) içerisindeki ana unsur Taciklerden sonraki en büyük etnik grup olan Özbeklerin sayısı yaklaşık olarak %18 oranla 1,464 milyondur.³⁸⁴ Nüfus içerisindeki Tacik oranının %80'den fazla olduğu göz önünde bulundurulursa, diğer etnisitelerin nüfus içerisindeki ağırlıklarının oldukça düşük olduğu görülecektir. Tacikistan nüfustaki Özbek yoğunluğunun sebebi 1924 yılında kurulan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bugünkü Tacikistan ülkesini de kapsıyor olmasıdır. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1929 yılında Özbekistan ve Tacikistan olarak iki cumhuriyet olarak ayrılınca Tacikistan topraklarında çok büyük bir Özbek nüfusu kalmıştır.³⁸⁵

Tacikistan Çin, Kırgızistan, Özbekistan ve Afganistan arasında kalmış; çetin bir coğrafyada ve politik düzlemde yer alması hasebiyle gelişimi güç bir devlettir. Ayrıca elverişsiz iklim ve coğrafi koşullarına sahip olan Tacikistan'ın az sayıda sahip olduğu iş gücü ile ekonomisinin gelişmesinin güç olduğu aşıkardır. Aşağıda Tacikistan ekonomisine dair ayrıntılar verilmiştir.

Son beş yıllık veriler ışığında Tacikistan ekonomisinin küçük dalgalanmalarla birlikte genel itibarıyla istikrar sahibi olduğu Tablo-19'da görülmektedir. Zira büyüme oranları incelendiğinde zaman zaman iniş çıkış olmasına rağmen 6-7 puan seviyesinde sabitlenmiş olduğu görülecektir. Yine tabloya göre GSYH değerlerinde 2014 sonrası dönemde 2017'ye kadar ciddi azalmalar söz konusudur. Ancak 2017 itibarıyla yeniden bir artış gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi değerlerinde 2014 sonrası yıllarda mütemadiyen devam eden düşüş 2018 yılına kadar sürmüştür. Tacikistan ekonomisinin en olumsuz tarafı ticaret dengesinin negatif yönde seyretmesidir.

³⁸³ "Türkmenistan", **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacikistan>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³⁸⁴ "Population", **Agency on Statistics Under President of The Republic of Tajikistan**, <https://www.stat.tj/en/>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.

³⁸⁵ A. A. Andican, **Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 201.

Ticaret dengesinin eksi yönde seyretmesi ithalatının ihracatından fazla olduğunu gösterir ki bu durum, ülkede iş gücü potansiyelinin düşük olması ve coğrafi ve iklim koşullarının elverişsiz olması gibi gerekçelerle makul kabul edilebilir.

Tablo-19: Tacikistan Ekonomisi

Yıl	GSYH (milyar \$)	Büyüme Oranı (%)	Ticaret Hacmi (milyar \$)	Ticaret Dengesi (milyar \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım (giriş)(milyon \$)
2014	9,113	6,7	5,049,221	-3,422,235	326,594
2015	7,855	6	4,316,965	-2,521,759	454,012
2016	6,953	6,8	3,930,783	-2,132,143	241,616
2017	7,158	7,6	3,758,262	-1,790,610	185,827
2018	7,523	7,3	4,218,204	-2,070,488	220,862
2019	8,117	7,0	4,443,594	-2.211.894	212,810

Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/tajikistan>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Tacikistan ekonomisinin güvenilirliğinin anlaşılabilmesi için DYY değerlerine bakmakta fayda vardır. Son beş yıllık süreçte Tacikistan’a büyük oranlarda yatırım geldiği söylenemeyecektir. Nitekim Tablo-19’da da görüldüğü üzere DYY değerleri milyonlarla ifade edilmektedir. Söz konusu verilerde gelen yatırımların az olduğu ama ufak çaplı dalgalanmalarla birlikte mütemadiyen gerçekleştiği görülmektedir. Tabloya göre son beş yıllık süreçte ülkeye gelen DYY’nin 2015 yılında zirveye ulaştığı, sonrasında ise 2018’e kadar azaldığı görülmektedir. 2018 yılında ise dışarıdan gelen DYY’nin bir önceki yıla göre %20 arttığı görülmektedir. Bu veriler ışığında Tacikistan’ın yabancı yatırımcılar tarafından pek tercih edilmediği kanısı oluşabilir. Hülasa, dışarıdan gelen DYY miktarlarının az olması, Tacikistan piyasasının güvenilir olmadığını göstermekle beraber Tacikistan ekonomisinin gelişimi açısından bir olumsuz intiba oluşturduğu sonucuna da varılabilir.

Ülke ekonomisini incelerken elbette bakılması gereken en önemli kalemlerden biri de ilgili ülkenin ticaret ortaklarıdır. Çin’in sınır komşusu olmasının

da yüksek etkisiyle Tacikistan'ın en büyük ticaret ortağının Çin olduğu bilinmektedir. Diğer önemli ticaret ortakları Özbekistan, Rusya ve Türkiye'dir.³⁸⁶

Tacikistan'ın ihracat yaptığı ülkeler ve toplam ihracattaki payları şu şekildedir: Özbekistan-%18,6, Çin-%17,9, Türkiye-%17,4, Rusya-%14,6, İsviçre-%13,6. Tacikistan'ın ithalat yaptığı ülkeler ve toplam ithalattaki payları ise şu şekildedir: Özbekistan-%34,4, Rusya-%28,9, Kazakistan-%5,6, Çin-%5,5, İran-%2.³⁸⁷

Tacikistan'ın uluslararası ticaretini genel olarak komşuları ile geliştirdiği görülmektedir. Mamafih, İran ve Türkiye gibi kültürel yakınlığı olan ülkelerle de ticari ilişkileri gelişme potansiyeli göstermektedir. Tacikistan'ın ticaret dengesini gözetmek kaydıyla ticari ortaklarını çeşitlendirmeli ve artırmalıdır.

3.2.5.2- Tacikistan-Çin İlişkileri ve “Kuşak ve Yol Girişimi”

Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Tacikistan'ı tanıyan ilk devletlerden birisi de Çin olmuştur. Böylece Çin'in “çevre politikası” doğrultusunda, SSCB sonrası bağımsızlığını ilan eden bütün Türkistan devletleri ile olduğu gibi komşusu Tacikistan ile ilişkileri de başlamıştır. Bağımsızlığından bugüne değin Tacikistan'ın Çin ile ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkileri mevcuttur.³⁸⁸

Tacikistan, az nüfusu ve iş gücüyle, elverişsiz coğrafi ve iklim şartlarıyla yaşamın güç olduğu ülkelerdendir. Dolayısıyla yukarıda genel olarak ele alındığı üzere küçük bir ekonomiye sahiptir.³⁸⁹ Tacikistan, bu anlamda Çin için çok değerli olmayabilir; ancak Çin, Tacikistan için oldukça önemlidir. Buradan Tacikistan'ın Çin için önemsiz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira Tacikistan, Çin'in sınır güvenliği, bölge güvenliği ve KYG kapsamındaki projelerin ve ulaşım koridorlarının güvenliği için oldukça önemlidir.

³⁸⁶ Tacikistan, ADB, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019>, Erişim Tarihi: 03.08.2020.

³⁸⁷ Tacikistan, ADB, Erişim Tarihi: 03.08.2020.

³⁸⁸ E. Ekrem, “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor”, s. 20.

³⁸⁹ E. Ekrem, “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor”, s. 22.

Tacikistan-Çin ticaretini ele alan ve son beş yıllık verileri gösteren Tablo-20'ye bakıldığında Tacikistan'ın Çin'e yaptığı ihracatın dalgalı seyrettiği görülmektedir. Dikkat çeken hususlardan birisi de Çin'e ihracatın toplam ihracattaki paylarının az olmasıdır. Tacikistan'ın Çin'den yaptığı ithalata bakıldığında yine dalgalı seyrettiği görülmektedir: 2017 yılına kadar mütemadiyen arttığı; 2017 yılında düştüğü ve sonrasında tekrar arttığı görülmektedir. Çin'den yapılan ithalatın toplam ithalattaki payının yüksek olması da dikkat çeken hususlardandır. Tacikistan'ın Çin ile olan ticari ilişkilerinin dengesiz ve sağlıksız olduğunun göstergesidir.

Tablo-20: Tacikistan-Çin Ticareti ve Çin'in Yatırımı

Yıl	Çin'e İhracat (milyon \$)	Toplam ihracattaki Payı (%)	Çin'den İthalat (milyon \$)	Toplam ithalattaki Payı (%)	Çin'in Yatırımı (milyon \$)
2014	39,149	4,8	713,694	16,8	0
2015	29,512	3,2	764,513	22,4	0
2016	44,045	4,8	841,305	27,8	0
2017	35,381	3,5	556,182	20	0
2018	57,076	5,3	594,154	18,9	0
2019	55,419	5	605,468	18,5	540

Kaynak: Trademap, <https://www.intracen.org/>, American Enterprise Institute (AEI), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, National Bureau of Statistic of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 13.09.2020

Tacikistan'ın Çin'e ihraç ettiği başlıca ürünler cevher, cüraf, kül, ham deri, deri, pamuk, meyve gibi hammadde veya katma değeri düşük ürünlerdir. Çin'in Tacikistan'a ihraç ettiği ürünlere bakıldığında ise kıyafet, giyim eşyası, makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, elektronik cihazlar gibi ürünlere rastlanacaktır.³⁹⁰

Son beş yılda Çin'in Tacikistan'a yaptığı yatırım miktarlarına bakıldığında pek çok yıla ait verinin olmadığı görülecektir. Çin Ulusal İstatistik Kurumu'na ait resmî verilerinin yer aldığı yukarıdaki tabloya göre sadece 2017 yılında 2 milyon

³⁹⁰ "Key Indicators for Asia and the Pacific 2020" ADB, <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2020>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

dolar değerinde Tacikistan’a Çin’den yatırım gelmiştir. Ayrıca yine aynı kaynağa göre yatırım değerlerindeki belirsizliğin 2014 öncesinde de olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin 2012 yılında 11 milyon dolar yatırım gelmişken 2013 yılında yine belirsizlik mevcuttur.³⁹¹ AEI verilerine göre ise Çin’in Tacikistan’a yaptığı son beş yılın yatırım değeri ise 540 milyon dolardır. Aynı kaynağa göre önceki beş yılda (2010-2014) Çin’in Tacikistan’a yaptığı toplam yatırım değerinin 650 milyon dolar olduğu görölmektedir.³⁹²

Tacikistan; Afganistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Çin arasında kalan, sarp bir coğrafyası olan tehlikeli bir bölgede yer almaktadır. Uyuşturucu trafiğinin en önemli geçitlerinden olan Tacikistan’ın, 11 Eylül sonrası diğer bölge devletlerinde olduğu gibi ABD etkisiyle politikalarını yürüttüğü bilinmektedir. SSCB sonrasında devam eden Rusya etkisinin, Rusya’nın ölkede “daimî askeri üs” sahibi olduğu da bilinen bir başka durumdur. Tüm bunların yanı sıra AB’nin bölge ölkeleri arasında en fazla yardımı Tacikistan’a yapmaktadır.³⁹³ Tacikistan’ın az nüfuslu, elverişsiz coğrafyası ve küçük ekonomisi ile jeopolitik ve jeostratejik kavşak noktası olduğu anlaşılmaktadır. Komşu Çin’in, jeopolitik zorunluluktan ötürü Tacikistan denkleminde uzak kalması beklenmemelidir.

Uluslararası zeminde iki devletin birlikte paydaşı olduğu birçok uluslararası örgüt mevcuttur. AİD, AİGK ve şİÖ söz konusu örgütlerdendir.³⁹⁴ Bilhassa köktendincilik ve terörizm ile mücadele amacıyla kurulan şİÖ’nün kurucuları arasında, yani örgütün ilk hali olan “şanghay Beşlisi” ölkeleri arasında Tacikistan’ın da olduğu görölmektedir.³⁹⁵ Bölgesel güvenliğin sağlanması için Çin’in sınır komşusu olan Tacikistan’ın bu örgütte yer alması, bölge güvenliğini sağlama noktasında hem Tacikistan için hem de bölge devletleri için oldukça önemlidir. Tacikistan’ın bölgesel güvenliğ için muhtelif örgütlere dâhil olması bilhassa Çin için

³⁹¹ **National Bureau Of Statistic Of China**, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³⁹² **American Enterprise Institute**, <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

³⁹³ S. Yıldırım, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol’un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, s. 220.

³⁹⁴ “Ölke Künyesi”, **T. C. Dışışleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.

³⁹⁵ The Shanghai Cooperation Organisation", **SCO**, http://eng.sectsco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 22.07.2020.

önemlidir. Zira Çin, Tacikistan sınırında bulunan geçitlerin güvenliğini fazlaca önemsemektedir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın bölge güvenliği ve istikrarı için Çin ile muhtelif uluslararası örgütler dâhilinde yoğun diplomatik ilişki içerisinde oldukları görülmektedir.

Tacikistan ve Çin'in paydaşı olduğu uluslararası mali kuruluşlar da vardır. Tacikistan'ın paydaşı olduğu Dünya Bankası, IMF'nin yanı sıra AKB ve AAYB, bu kuruluşlardandır.³⁹⁶

Birinci Kuşak ve Yol Forumu, Birinci Kuşak ve Yol Forumu'nda Tacikistan ve Çin önemli bir anlaşma imzalamışlardır. Çin Hükümeti, Tacikistan dâhil 30 ülkenin hükümetleri ile Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.³⁹⁷ Böylece Türkistan'ın en küçük ekonomisi ve Çin'in komşusu olan Tacikistan'ın da Kuşak-Yol kapsamında Çin ile yakın temasta olduğu görülmektedir.

25-27 Nisan 2019 tarihlerinde, Pekin'de düzenlenen İkinci Kuşak ve Yol Forumu'ndan önemli sonuçlar çıkmıştır. Çin ve Tacikistan bir takım anlaşma imzalamışlardır:

- Çin, Tacikistan dâhil 28 ülke ile Kuşak ve Yol Enerji Ortaklığı'nı kurmuştur.
- Çin Ulusal Kütüphanesi, Tacikistan dâhil 26 ülkenin milli kütüphaneleri ile İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.
- Tacikistan'daki, Tacikistan Tarım Sanayi Parkı'na yatırım yapılmış ve inşa edilmiştir.³⁹⁸

Çin'in Kuşak-Yol kapsamında Tacikistan'da hayata geçirdiği önemli çalışmaları vardır. Çin Yol ve Köprü Şirketi (*China Road and Bridge Corporation-CRBC*), Tacikistan'da Şahrıstan Tüneli, Siri Derya Nehri üzerine bir köprü ve

³⁹⁶ "Ülke Künyesi", T. C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.

³⁹⁷ "Full text: List of deliverables of Belt and Road forum", *Xinhua News*, 15.05.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

³⁹⁸ "List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation", *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, 27.04.2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml, Erişim Tarihi: 12.10.2019.

Duşanbe-Çanak Karayolu’nu inşa etmiştir. Özellikle Duşanbe-Çanak Karayolu, 779 milyon dolar yatırımla yapılmış, 728 kilometre uzunluğunda önemli bir yoldur.³⁹⁹

Çin, Tacikistan’ın en büyük yatırım kaynağıdır. Enerji, sağlık, eğitim, tarım, altyapı gibi alanlarda Çin, Tacikistan’a 2017’den itibaren 2 milyar dolar yatırım yapmıştır.⁴⁰⁰ Tacikistan bu yatırımları çok önemsemektedir. Zira gelişmiş altyapının gelecekte ülkenin kalkınmasına çok fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tacikistan Devlet Başkanı Rahman 31 Ağustos 2017 tarihinde Çin’i ziyaretinde, Tacikistan’ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’nı desteklediğini ve finans, tarım, su kaynakları, enerji ve madencilik alanındaki ortaklığını genişletmek için “iyi komşu, ortak ve erkek kardeş” olarak betimlediği Çin ile birlikte çalışacağını ifade etmiştir. Çin Devlet Başkanı Şi ise ticaret ve yatırımı kolaylaştırmak için Çin’in Tacikistan ile çalışmaya istekli olduğunu söylemiş ve Tacikistan’ı Çin finans kurumları, İpek Yolu Fonu ve AAYB ile bağlantı kurmaya teşvik etmiştir.⁴⁰¹

Tacikistan, 16 Haziran 2016’da 30,9 milyon dolar (%0,0319) katkıyla dâhil olduğu AAYB üzerindeki oy gücü %0,2362 oranındadır. Türkistan’ın en küçük ekonomisi olan Tacikistan’ın AAYB üzerinde etki gücü en zayıf olan üye devletlerden olduğu görülmektedir.⁴⁰²

Tacikistan, yukarıda ifade edildiği üzere Çin’i bir “ağabey” olarak görmektedir. Az nüfusu, elverişsiz coğrafi özellikleri, çok küçük ekonomisiyle Tacikistan’ın, komşusu Çin’e bağımlı olduğu ve dolayısıyla Çin’in yatırım ve yardımlarına muhtaç olduğu görülmektedir. Hal böyleyken Tacikistan’ın Kuşak-Yol için fazlasıyla istekli olması anlaşılabilir bir durumdur.

³⁹⁹ He Weiwei, Liang Qipeng; “China-built road improves Tajikistan’s transport system”, **Belt and Road Portal**, 12.06.2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/93512.htm>, Erişim Tarihi: 22.12.2019.

⁴⁰⁰ He Weiwei, Liang Qipeng; “China-built road improves Tajikistan’s transport system”, **Belt and Road Portal**, Erişim Tarihi: 22.10.2019.

⁴⁰¹ “China, Tajikistan agree to forge comprehensive strategic partnership”, **Xinhua News**, 01.09.2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/01/c_136572054_2.htm, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

⁴⁰² “Members and Prospective Members of the Bank”, **The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)**, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı, ABD'yi dengeleyebilecek herhangi bir aktörün bulunmadığı, bunun verdiği rahatlıkla ABD'nin dünyanın her coğrafyasına ve meselesine müdahil olma hakkını kendisinde gördüğü bilinmektedir. Buna karşın Çin, tek kutupluluğu değil, çok kutupluluğu ve küreselleşmeyi savunarak ABD'nin dengelenebilmesi gerektiğini ortaya atmıştır.

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin gerçekleştirdiği askeri müdahaleler ve müdahaleler sırasında ve sonrasında ortaya çıkan insan hakları ihlalleri gibi bazı gerçekler, dünyada ABD'ye olan güveni sarsmıştır. Sonrasında gelen 2008 küresel ekonomik krizi ile ABD ekonomisinin büyük zarar görmesi, ABD hegemonyasının çökmekte olduğu ve “Amerikan Rüyası”nın bitmekte olduğu söylemlerinin artmasına neden olmuştur. Nitekim ABD ve AB'nin krizde gördüğü zarara karşılık, Çin ve bazı gelişmekte olan ülkeler krizden büyüyerek çıkmıştır. Böylece “yükselen Asya”, “yükselen Çin” gibi bazı ifadeler sıklıkla duyulmaya başlanmıştır.

Çin, 2008 küresel finans krizi sırasında, AB'nin de talebi üzerine iç harcamalarını artırarak dünya ekonomisinde bir rahatlamaya sebep olmuştur. Çin, açıklamış olduğu kurtarma paketi kapsamında iç yatırımını artırmış ve hızlı bir şekilde altyapı projelerinin bitmesini sağlamış; 2009 ve sonrasında büyüme oranını 9 puan üzerine çekerek ekonomisinin gücünü tüm dünyaya göstermiştir. Çin'in 2008 küresel finans krizine rağmen yükselişini hızla devam ettirmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç olarak kalan ABD'yi rahatsız etmiş; Çin, ABD başta olmak üzere rahatsız olan bazı aktörlere yükselişinin tehlike arz etmediğini göstermek için “barışçıl yükseliş” söylemini “barışçıl gelişme” şeklinde değiştirmiştir. Bu adımı bir iyi niyet göstergesi olarak yorumlamak mümkündür. Ancak bu adım, Çin'in yükselişinin sebep olduğu endişeleri sonlandıracak etkiye sahip olmamıştır.

ABD ve Çin arasında yaşanan büyük güç rekabeti, uluslararası sistemin karakterinin tanımlanmasına ilişkin bir anlaşmazlığın tezahürü olarak görülebilir. Bu nedenle çalışmamız, sistemi konu edinen neorealizm perspektifi ile şekillendirilmiştir. ABD, dünya üzerindeki hegemonyasını kaybetmemek için mevcut dünya düzeninin devamından yana tavır almakta ve tek kutupluluğu savunmaktadır.

Nitekim ABD, kendisi kadar olmasa da kendisine en yakın güçte olan Çin'in devam eden yükselişini sistem için tehdit kabul etmektedir. Ancak neorealizme göre tek kutupluluğun, adil güç dağılımına aykırı olduğu ve bu nedenle tek kutupluluğun önünde sonunda çift veya çok kutupluluğa dönüşeceği bilinmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, bugün dünyada yaşanan büyük güç rekabetinin, tek kutupluluktan çok kutupluluğa geçişin sancısı olduğu yönünde bir yorum da yapılabilecektir.

Yeni yüzyılda, yeni dünya düzeninde, Çin'in ABD'nin yerini almak istediği yönünde iddiaların yayılmaya başladığı görülmüştür. Çin ise kendisinin de kutuplardan birisi olması şartıyla çok kutupluluk sisteminden yana olduğunu açık bir şekilde, her fırsatta ve platformda duyurmuştur. Ayrıca Çin, defaatle yıkıcı değil yapıcı olduğunu; saldırgan değil, barışçıl olduğunu da belirtmiştir. Ancak Çin'in yükselişinin sisteme dönük bir tehdit sayılabileceği yönündeki yaklaşımlar, Çin'in yükselişine olumsuz yönde etki etmiştir. Nitekim dünyada, ABD'nin karşı propagandalarının da etkisiyle Çin'e yönelik yoğun bir güven bunalımı olduğu görülmektedir.

Çok kutupluluk vurgusuna rağmen Çin'in, ABD'nin yerini almaya çalıştığı yönündeki şüpheleri gideremediği görülmüştür. Bu endişenin giderilememesinin sebeplerinden birisi de ABD'nin yerini alacak Çin'in dünyayı nasıl şekillendireceğinin bilinmemesidir. Zira Çin'in, dünyayı iç siyasetinde olduğu gibi sert politikalarla ve dayatmalarla şekillendirmesi halinde dünyada pek fazla çatışma yaşanacağını tahmin etmek mümkündür.

Neorealist perspektiften bakıldığında ise Çin'in yükselişinin ABD'de endişeye sebep olmasının anlaşılabilir olduğu görülmektedir. Zira Çin'in şaşırtıcı şekilde bir hızla ve istikrarla yükselmesi ve nihayetinde dünyanın en büyük iki ekonomisinden birisi olarak ortaya çıkması; Çin'in sisteme etki edecek seviyeye ulaştığı anlamına gelmektedir. Neorealizm perspektifinden bakıldığında Çin'in uluslararası sistemde güç dağılımına ilişkin yaklaşımının açık olduğu; yukarıda da belirtildiği üzere çok kutupluluktan yana tavır aldığı bilinmektedir. Ancak yine neorealizm çerçevesinde, Waltz ve Mearsheimer arasındaki gücün miktarı hususundaki uyuşmazlığın ortaya çıkardığı savunmacı ve saldırgan realizm sınıflandırmasında, Çin'in hangi yaklaşım dahilinde değerlendirileceğine ilişkin

farklı yaklaşımlar mevcuttur. Çin'in ekonomisine paralel olarak artan askeri harcamaları ve denizaşırı askeri varlığı ve faaliyetleri, Çin'in askeri gücünü ve etkinliğini artırma çabasında olduğunu göstermektedir. Ancak Çin'in, henüz ABD'nin askeri gücünü alt edebilecek seviyede askeri gücü olmadığı anlaşılmaktadır. Çin'in, sadece güvenlik endişelerinden ötürü ve caydırıcı olmak maksadıyla güç artırımına gitmesi ise savunmacı realizm eğiliminin göstergesidir. Ancak Güney Çin Denizi'nde veya Hindistan sınırında Çin'in başlatacağı herhangi bir tahrik adımı veya çatışma, saldırgan realizm eğilimin göstergesi olacaktır.

2008 sonrasında iç harcamalarını artırmak için açıklanan kurtarma paketini altyapı çalışmaları için değerlendiren Çin, kendi ülkesinde altyapı faaliyetlerinin doyum noktasına ulaşması sonrasında faaliyetlerini çevre ülkelere ve Afrika'ya kaydırmış ve böylece ilgili sektörlerde devamlılık sağlama imkânı bulmuştur. Ancak Çin'in uluslararası faaliyetlerine hız vermesi, ABD'nin rahatsızlığını daha da artırmıştır.

Çin tüm bunlara rağmen 2013 yılı sonunda uluslararası faaliyetlerini tek bir sisteme kanalize etmek istemiş ve KYG'yi ilan etmiştir. KYG'yi, 2008 ekonomik krizinden sonra artan dış yatırımlarını sürdürülebilir kılmak, bu yatırımlarını jeopolitik ve stratejik avantaja devşirmek ve tek bir program altında toplamak için başlattığı yorumunu yapmak mümkündür.

Çin, KYG ile büyük avantajlar elde etme imkânı bulmuştur. KYG'nin avantajlarından birisinin Çin'in uluslararası ticaretinin sürdürülebilirliğini güçlendirmiş olmasıdır. Zira Çin yakın veya uzak coğrafyalardaki ülkelerle geliştirmiş olduğu ilişkiler sayesinde, hammadde, pazar ve sevkiyat sıkıntısını asgarî seviyeye düşürebilecektir. Böylece Çin, üretimini ve uluslararası ticaretini sürdürebilecektir. Bunun yanı sıra Çin'in KYG'yi bir yumuşak güç unsuru olarak kullanması ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkı sunması nedeniyle de Çin için bir avantaj yaratmaktadır.

KYG'nin Çin'e sağladığı avantajlardan birisi de jeopolitik fırsatlardır. Zira Çin, KYG kapsamında iş birliği geliştirdiği ülkelerin dış politikasına ve davranışlarına doğrudan ve/veya dolaylı olarak müdahale etme fırsatı da

yakalamıştır. Böylece Soğuk Savaş sonrasında tek başat aktör olarak kalan ABD'nin her soruna ve coğrafyaya müdahil olmasına benzer şekilde Çin'in de KYG ve harici yatırımları nedeniyle yatırım yaptığı ülkelerde ilgili sorunlar üzerinde söz hakkına sahip olabileceği görülmektedir. Bu nedenle Çin'in ABD'nin yerine geçmekte olduğu yönündeki iddiaların zamanla güçlendiği iddia edilebilecektir.

KYG'nin avantajları kadar güçlükleri ve sebep olduğu kaygılar da vardır. KYG hakkındaki en önemli sorun Çin'in, Kuşak-Yol kapsamında ülkesi dışında gerçekleştirdiği altyapı çalışmalarının doyum noktasına ulaşma ihtimalidir. Zira çok uzak bir ihtimal de olsa Çin'in bu girişiminin bitmesi halinde Çin ekonomisinin akıbetine ilişkin olumlu öngörude bulunmak mümkün görülmemektedir. Bu nedenle KYG'nin sürdürülebilirliği noktasında haklı endişelerin olabileceği ortadadır.

KYG'nin öncelikli sorunlarından birisi de belirsizliktir. KYG'nin kapsamına ve kapasitesine ilişkin farklı kaynaklardan, farklı verilerin gündeme gelmesi, KYG'ye dair bazı çelişkilerin ve/veya belirsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çin'in resmî genel bilgi ve verileri açıkça paylaşması, ancak KYG kapsamındaki projelerin bilgilerine ilişkin verilerin resmî makamlarca açıkça paylaşılması veya erişimin olmaması, bunun bilinçli olarak tercih edilmiş bir seçenek olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

KYG'nin bir başka önemli sorununun, “güvensizlik” olduğu görülmektedir. Nitekim Çin'in çok hızlı yükselmesi, uluslararası sistemde ABD'nin yerini alma isteğinin olduğuna dair iddiaların bulunması, Çin eliyle dünyada yeni emperyalist ve kapitalist dayatmalar olacağına dair ihtimallerin olması gibi durumlar KYG'ye yönelik bir güven bunalımı yaşandığını göstermektedir. Çin'in güvenilmez olduğu algısının yaygın olduğu ve Çin'in bu algıyı tersine çevirmek için çaba sarf ettiği; ancak yoğun çabalarına rağmen pek başarılı olamadığı görülmektedir.

KYG'ye ilişkin ihmal edilmemesi gereken konulardan birisi de KYG'nin güvenliğidir. KYG kapsamındaki güzergâhlarda görülen uluslararası kriz, çatışma veya savaşların, Çin'in ekonomik önceliklerini ve ticari faaliyetlerini engelleme ihtimali vardır. Bu nedenle Çin, çözüm sağlayıcı ve/veya engelleyici/caydırıcı bir rol üstlenmelidir. Nitekim güzergâhlarda yaşanan sorunların, Çin'in ekonomik

önceliklerine zarar vermesi, Çin'in sorunun çözümüne dâhil olmasını gerektirebilecektir. Örneğin Afganistan paradoksunun çözümünde Çin'in rol üstlenmesi ve başarması halinde itibar kazanacak olması, Çin'e ve KYG'ye uluslararası politikada bazı avantajlar sağlayacaktır. Ayrıca KYG'nin, ikili ilişkilerden mürekkep bir girişim olduğu ve herhangi bir örgütlenmeye sahip olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle Çin'in karşılaştığı veya karşılaşması muhtemel sorunların çözümünde zorlanacağı tahmin edilmektedir. Böylesine kapsamlı bir projenin dâhilindeki ülkeler arasında ihtilaflı olanların varlığı, genellikle projeleri etkilememektedir. Zira genellikle ülkeler birbirleriyle değil, Çin doğrudan her ülkeyle muhatap olmaktadır. Bu bölgesel aktörler arasındaki ihtilaflardan ötürü Çin'in bu metot tercihi yerinde bir uygulama olarak değerlendirilebilecektir.

KYG güzergâhlarında var olan bölgesel krizlerin ve güvenlik sorunlarının devamı halinde Çin'in büyük güçlüklerle karşılaşması beklenmektedir. Bu güçlükler Çin'in ekonomik çıkarlarıyla ters düşmektedir. Çin bu sorunların çözümünde aktif rol almayı tercih edebilecek ve bu kapsamda askeri faaliyetlerine hız verebilecektir. Çin'in bu adımları, güvenlik noktasındaki endişelerin artmasına sebep olacaktır ve böylece yeni küresel ve bölgesel krizlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. KYG'nin karşılaşabileceği güçlüklerin Çin'in ekonomik faaliyetlerinde ve büyümesinde bir düzensizliğe sebep olabileceği açıktır. Neorealizmin temsilcilerinden olan Paul Kennedy'nin belirttiği gibi düzensiz ekonominin askeri gücü olumsuz etkileyeceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Nihayetinde Çin'in, yükselen ekonomisini beslemek için askeri seçeneklere başvurması gerebilecek; buna rağmen başarısız olması halinde olumsuz etkilenecek olan ekonomisinin askeri zayıflığa yol açacağı görülmektedir. Ortaya çıkan bu paradoksun bölgesel ve küresel aktörleri yeni savunma işbirliklerine sevk etme ihtimali de vardır.

Çin'in ısrarla “barış”, “barışçıl gelişme” gibi sihirli kavramlar üzerinde durması, her geçen yıl silahlanmasını artırması ile bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişki, uluslararası toplumun kaygılanmasına yol açmakta ve rahatsız etmektedir. Bu sebeple Çin'in orta vadede “barışçıl” duruşunu koruyamayacağı ve orta vadede askeri faaliyetlerde bulunabileceği sonucu çıkarılabilir.

KYG'nin imajı açısından olumsuz bir izlenim bırakan bir başka durum ise finansman sorunudur. Zira finansman sorunu neticesinde ortaya atılan “borç tuzağı diplomasisi” iddiaları, KYG'nin itibarına ve güvenilirliğine zarar vermektedir. Nitekim bu iddiaların yayılması ve Sri Lanka gibi örnekler neticesinde Çin, çağın projesi olarak görülen KYG'yi uluslararası arenada kabul ettirmekte daha da zorlanmaktadır. Ayrıca Çin, ortaklık kurduğu aktörler ile birlikte yeni finansal düzenlemeler yapmak durumunda kalabilecektir. Zira borç tuzağı iddialarının giderek güçlenmesi ihtimaline karşı bu adımların atılması büyük önem arz etmektedir.

Çin, nasıl ki Deng'in “açık kapı” politikası ile dünyaya güven telkin ederek DYY'leri çekmeyi başardıysa bugün de KYG'nin güvenilirliğini artırmak için dünyaya güven telkin etmek adına bazı uygulamalara başvurulmalıdır. Kendisine isnat edilen suçlamalara ilişkin aydınlatıcı ve ikna edici objektif açıklamalar yaparak dünyanın dikkatini çekmeli ve dış politikasında da uygulamalı olarak bunu göstermelidir.

Çin'in KYG'sinin en önemli güzergâhlarından birisi şüphesiz Türkistan coğrafyasıdır. Çin'in Türkistan devletleri ile olan ilişkileri, yukarıda tek tek ele alınmıştır. Bunlardan çıkarılabilecek sonuçlardan birisi, Türkistan'ın, Çin için büyük bir pazar değil; stratejik bir pazar olduğudur. Nitekim Türkistan, Çin'in en önemli ihtiyacı olan enerjiyi ya bu bölgeden ya da bu bölge üzerinden temin etmesi nedeniyle jeopolitik önemi haiz bir coğrafyadır. Bu nedenle Çin'in Türkistan'ı önemsemesi olağandır ve bu çerçevede enerji temininin güvenliği için Türkistan'ın kalkınmasına katkıda bulunması beklenmektedir. Buna karşın Türkistan devletlerinin Çin ile olan stratejik işbirlikleri kapsamında ticari ilişkilerini de geliştirdikleri görülmektedir. Çin ile Türkistan devletleri arasındaki ticari ilişkilerin tek taraflı olarak gelişmesi Çin'e göre çok küçük olan Türkistan devletlerinin ekonomilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Ancak Çin ile ticari ilişkilerin, olabildiğince dengelenmesi, Türkistan devletlerinin ekonomilerinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu da bölgedeki olası siyasi bütünleşmesi ihtimalini güçlendirecektir.

Kazakistan'ın KYG kapsamında en fazla jeopolitik avantaj sağlayan aktör olduğu görülmektedir. Zira Kazakistan'ın ülkesinin, Çin'den Hazar'a kadar uzanması

ve Rusya'ya set oluşturması Kazakistan'ı Çin için değerli bir müttefik yapmaktadır. Kaldı ki KYG'nin ilanının, tarihi İpek Yolu'na atfen Kazakistan'da yapılması bile Çin'in Kazakistan'a verdiği değerin bir göstergesidir. Bu nedenle Türkistan'da, KYG'nin en önemli paydaşının Kazakistan olduğu görölmektedir. Ayrıca Kazakistan'ın jeopolitik avantajlarından ötürü Türkistan'daki olası bir siyasi birlik girişimine de öncülük etmesi söz konusu olabilecektir. Zira Çin ve Rusya arasında kalan Kazakistan'ın, hem kendi ülkesini hem de Türkistan bölgesini yeni büyük oyunun sahası olmaktan uzak tutmak için böyle bir girişme öncülük edebileceği muhtemeldir. Nitekim tarihte de benzeri bağımsızlık ve siyasi birlik taraftarı hareketler ortaya çıkmıştır.

Özbekistan, KYG'nin Türkistan'daki en önemli partnerlerinden birisidir. Özbekistan, Türkistan'ın en büyük nüfusuna sahip aktörü olarak bölgenin en büyük pazarı olma özelliğine sahiptir. Tüm bunların yanı sıra Özbekistan'ın, Türkistan'ın tam ortasında yer alması ve diğer Türkistan devletlerinin hepsi ile sınırdaş olması, bölgede güvenliğin sağlanması ve ulaşım imkânlarının etkili şekilde kullanılması avantajlarını sağlamaktadır. Ancak Özbekistan'ın KYG için önemi, pazar büyüklüğü değil, bölge güvenliği kaynaklıdır. Zira Özbekistan köktendinciliğin kendisine taban bulduğu önemli merkezlere sahiptir. Çin, ülkesindeki ve KYG güzergâhlarındaki bu tehdidi ortadan kaldırmak istemekte ve bu kapsamda bölge devletleri ile iş birliği yapmaktadır. Ayrıca Özbekistan, Mirziyoyev dönemi itibarıyla dışa açılma politikaları çerçevesinde Çin'in yanı sıra Türkiye, Rusya ve ABD ile ilişkilerini geliştirmektedir. Özbekistan'ın, bölge güvenliğinin sağlanması ve bölgede bir siyasi birlik girişiminin savunucusu olma ihtimali mevcuttur. Özbekistan'ın Kazakistan gibi Türkistan'ın siyasi birliği hususunda öne çıkan aktörlerden olabileceği; nüfusu, coğrafyası ve ekonomisi gibi özellikleri nedeniyle bu potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KYG'nin bölgedeki paydaşlarından birisi de Kırgızistan'dır. Kırgızistan, Çin için önemli bir sınırdaştır. Zira bölge güvenliği açısından Kırgızistan'ın Çin'in güvenlik endişelerini gidermeye çalışması, Çin için değerli bir çaba olacaktır. Bölgedeki güvenlik problemlerinin temelinde bulunan yoksulluğun önüne geçmek için KYG büyük bir fırsattır. Nitekim Çin, sağladığı kredi ve yatırımlarla bu fırsatı

Kırgızistan’a sunmaktadır. Ancak bölgede, huzursuzluğun sürekliliği için siyasi istikrarsızlığın devamına hizmet edecek olan bölge dışından aktörlerin desteklediği odaklar olacaktır. Kırgızistan’ın, Çin’in desteğiyle bu odaklara yönelik tedbir alması ve diğer bölge devletleri ile sürekli olarak iş birliği halinde olması gerekmektedir.

Türkmenistan, Çin için en özel partnerlerden birisidir. Zira Çin, ihtiyaç duyduğu enerjiyi çeşitli aktörlerden çeşitli yollarla temin etmektedir. Türkmenistan da bu aktörlerin başında gelmektedir. Ancak Türkmenistan’ın, 2019 yılı örneğinde olduğu gibi ihraç ettiği doğalgazın tamamını Çin’e satması, Türkmenistan’ın dış ticaretini ve ekonomik bağımsızlığını olumsuz yönde etkileyecek bir durumdur. Bu nedenle Türkmenistan’ın ihracat ortaklarını çeşitlendirmesi, ekonomik bağımsızlığı için elzemdir. Çin’in Türkmenistan ile ilişkileri, Türkmenistan’ın KYG’ye katkıları gibi hususlar, enerji arz güvenliği bakımından da oldukça önemlidir.

Tacikistan da bölge güvenliğinin sağlanması yolunda önemli aktörlerden birisidir. Tacikistan’ın diğer Türkistan devletlerinden ayırt edici özelliği, İran etkisine açık olmasıdır. Kırgızistan ve Özbekistan ile geçmişten gelen sorunlarının tekrarlanmaması için tedbirlerin alınması gerekmektedir. Elverişsiz coğrafi ve iklim şartları nedeniyle ekonomik kalkınma problemi ile karşı karşıya kalan Tacikistan’ın, köktendinci eğilimi olan gruplara yataklık edecek merkezlere sahip olduğu bilinmektedir. Bölge güvenliği için Çin’in, Tacikistan’ın kalkınmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgede tesis edilmesi muhtemel siyasi birliğin başarılı olabilmesi için İran’ın Tacikler üzerindeki etkisinin zayıflatılması gerekmektedir.

Tüm bunlara bakılarak Çin’in Türkistan devletleri ile ilişkilerini zamanla geliştirdiği ve geliştirmeye devam ettiği görülmektedir. Büyük güç rekabeti kapsamında Çin’in, ABD ile zorlu bir rekabet sürdürmesi ve “borç tuzağı” gibi KYG karşıtı propagandaların etkisi nedeniyle Çin’in, Türkistan’daki yeni büyük oyun girişimlerine ayıracak enerjisinin olmadığı yönünde değerlendirmeler yapılabilir. Bu noktada Çin’in Türkistan’daki birliğe ihtiyacı olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Zira bölgedeki Çin destekli siyasi birliğin ve bütünlüğün, bölgenin yeni büyük oyunun sahası olmasını engelleyebileceği gibi bölgede Çin’i bekleyen stratejik zorlukları da hafifleteceği ihtimali söz konusudur. Bu nedenle Çin’in, bölgedeki bütünleşme girişimlerine karşı çıkmayacağı tahmin edilmektedir.

Çin'in, KYG'yi, tarihi İpek Yolu'nun başlatıldığı gibi Türkistan'da ilan etmesi, üstelik bunun Devlet Başkanı düzeyinde olması, Çin'in bölgeye ve projeye verdiği önemi göstermektedir. Çin'in bölgede artan etkinliği, Rusya, Hindistan, İran ve ABD gibi aktörlerin bölgede daha temkinli olmasını sağlamıştır. Bu nedenle söz konusu aktörlerin bölgedeki diplomatik faaliyetlerine hız vereceği; yumuşak güç argümanlarıyla bölgedeki varlıklarını sürdürmeye çalışacakları beklenmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrasında olduğu gibi terörle mücadele gerekçesiyle ABD'nin askeri olarak bölgeye yerleşmesi gibi bir durumun yaşanması ihtimali Çin faktöründen ötürü oldukça düşüktür.

Yükselen Çin'in silahlanması ve KYG'nin güvenliği için endişe etmesi, Çin'in Türkistan coğrafyasında askeri faaliyet yürütme ve/veya üs kurma ihtimalini artıracaktır. Nitekim Çin enerji politikası bakımından, en çok ihtiyaç duyduğu ithalat ürünü olan enerji hammaddelerinin temini nedeniyle bölgeyi önemsemektedir. Halihazırda Çin, ŞİÖ kapsamında bölge devletleriyle birlikte terörle ve köktendincilikle mücadelede iş birliği geliştirmiştir. Çin, bu iş birliğinin boyutunu, bölgede askeri varlığını tesis etmek için değiştirmek isteyebilecektir.

Türkistan devletleri, Çin'in bölgedeki cari ve muhtemel etkinliğinin farkında olup bölgedeki politik dengeleri gözeterek hareket etmelidir. Nitekim bu kapsamda Türkistan devletleri, bölgesel aktörlerden Rusya ile iş birliğini geliştirmektedir. Kaldı ki Türkistan devletleri tarihten beri Ruslarla yoğun ilişkileri olan aktörlerdir.

Rusya önderliğindeki AEB ile Çin öncülüğündeki KYG'nin bölgeyi kapsaması, iki aktörün ihtilafa düşmesi halinde çatışma bölgesi olabilecektir. Bu nedenle hem Rusya'nın hem de Çin'in bölgeye dair politikalarında bir paralellik olması gerekmektedir. Burada Türkistan devletlerinin, özellikle Kazakistan ve Özbekistan'ın dengeyi koruyan siyasetleri önem arz etmektedir. Ayrıca bu iki girişim ekonomik ve politik getirileri ile bölgede bir siyasi birlik olması ihtimalini gündeme getirebilir. Ancak bölgedeki etnik çeşitlilik ve pek çoğu Türk dili konuşan halkların tarihten gelen ihtilafları nedeniyle bölgede kısa vadede siyasi birliğin oldukça güç olduğu değerlendirilmektedir. Ancak orta/uzun vadede bunun mümkün olabileceği ihtimali mevcuttur.

Müttefiklerin ortak olması, muarızların büyük oranda ortak olması, sorunların benzer olması, sorunların çözümü için ortaklığa ihtiyaç duyulması gibi özellikler bir arada olmayı gerektirmekte ve bölgede bir siyasi birlik kurulması ihtimalinin gerçekleşmesini güçlendirmektedir. Ancak bunun için siyasi kargaşaların ve belirsizliklerin halli; bunun için de ortak niyet ve çaba gerekmektedir. Bölgedeki siyasi birlik kurulması ihtimalini güçlendiren en önemli hususlardan birisi de ekonomik gelişmişlik ve kalkınmadaki durumdur. Türkistan devletlerinin münferit ve bölgesel kalkınma çalışmalarına ağırlık vermesi gerektiği gibi bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkilerin bu yönde geliştirilmesi de gerekmektedir. Günümüzde büyük güç rekabeti kapsamında ABD ile rekabet ve mücadele halinde olan Çin, Türkistan devletlerinin kalkınması, güvenlik problemlerini çözmesi gibi hususlarda önemli bir mesafe kat etme fırsatı bulunmaktadır. Bu nedenle KYG, Türkistan'ın güvenlik problemlerinin çözülmesi, yoksulluğun sonlandırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için büyük bir fırsat sunmaktadır.

Çin ve Rusya arasında ABD karşıtlığında tesis edilecek bir stratejik iş birliğinin, bölgede bir siyasi birlik kurulması ihtimalini zorlaştıracakı düşünülmektedir. Zira iki büyük aktörün ortaklığı durumunda, bütünleşecek bir Türkistan istenmeyecektir. Bölge dışındaki aktörlerin ise bölgeye müdahale etme imkânı kısıtlanacaktır. Bu nedenle orta vadede neorealizmin öngördüğü gibi tek kutupluluğun önünde sonunda sonlanması ve uluslararası sistemin karakterinin çok kutupluluk lehine netleşmesi; büyük güç rekabetinin ABD-Çin ekseninden çıkıp bütün kutuplar arasında sürmesi ve bu kapsamda Türkistan devletlerinin çeşitli ittifaklar geliştirmesi ihtimal dahilindedir.

KAYNAKÇA

Kitap

Alperen, Ümit, “Geleneksel Çin Merkezli (Sino-centric) Bölgesel Düzendeki Çin Karakteristiğiyle Küresel Düzene”, (Ed. Mustafa Yağcı, Caner Bakır), **Çin Bilmecesi Çin’in Ekonomik Yükselişi Uluslararası Dönüşüm ve Türkiye**, Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.

Altuğ, Yılmaz, **Çin Sorunu**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977.

Ametbek, Dinmuhammed, “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, (Ed. Laura Bolatova), **Nursultan Nazarbayev Büyük Bozkır’ın Manevi Dirilişi**, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2018.

Andican, A. Ahat, **Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Yayınları, (4. Baskı) İstanbul, 2006.

Ateş, Davut, **Uluslararası Politika Nedir? Dünyayı Anlamak ve Anlatmak**, Dora Yayınları, Bursa, 2013.

Bakkal, Muharrem vd., **Çin Halk Cumhuriyeti’nin 2009 Mali Krizden Büyüyerek Çıkma Nedenleri**, Hiper Link Yayınları, İstanbul, 2012.

Barkut, Batu, “Tarihin Sonunda Jeopolitik: Francis Fukuyama” (Hazırlayan: Mustafa Serdar Palabıyık), **Batı’da Jeopolitik Düşünce**, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.

Büyükgüzel, Halime, **Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası**, Kripto Yayınları, Ankara, 2014.

Cai, Peter, **Understanding China’s Belt and Road Initiative**, Lowy Institute for International Policy, Avustralya, 2017.

Çakmak, Haydar, “Uluslararası Sistemler ve Aktörler” (Hazırlayan: Ümit Özdağ), **21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi**, Kripto Yayınları, Ankara, 2012.

Dreier, David L., **Marco Polo And The Silk Road**, Venedik, 2006.

Ekinci, Alper, **Çin Yabancı Sermaye Türkiye**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Ekrem, Erkin, “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi**, Ankara, 2011.

Ersoy, Eyüp, “Realizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Ed. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Gafarlı, Orhan, **Avrasya Çıkmazı Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak? Rusya, ABD, AB, Çin, Türkiye, Ukrayna, Kafkasya Ülkeleri, Afganistan**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015.

Gömeç, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Gündoğdu, Abdullah, **Türk Jeopolitiği Akdeniz'e Kısarak, Hazara Bir Kartal Başı Gibi Uzanan Bu Memleket**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Helleiner, Eric ve Kirshner, Jonathan, “Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinin Politikası”, (Ed. Eric Helleiner Jonathan Kirshner), **Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset** (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

İşyar, Ömer Göksel, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa, 2018.

Jinping, Şi, **Çin'in Yönetimi** (Çev: Foreign Languages Press), Ankara, 2017.

Karabulut, Bilal, **Uluslararası İlişkiler Kavramlar-Teoriler-Kurumlar**, Barış Kitabevi, Ankara, 2016.

Mcglinchey, Stephen, “International Relations Theory”, **International Relations**, (Ed. Dana Gold, Stephen Mcglinchey), International Relations Publishing, Bristol, 2017.

Merdanoğlu Süleyman ve Muhammadiyev, Nasriddin, **Özbekistan Kılavuzu**, REPA Basın Yayın, Ankara, 1997.

Okur, Mehmet A., “Orta Asya’nın Avrasya’daki Yeri”, Ed. Reha Yılmaz, **Avrasya Paradoksu: Beklentiler ve Endişeler**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ögel, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2.Baskı) Ankara, 2015.

Özdağ, Muzaffer, **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği**, (Der. Çetin Güney), Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Özkan, Murat, **Türkistan’ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev’in Gözünden Buhara**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Pashakhanlou, Arash Heydarian “The Past, Present and Future of Realism”, (Ed. Davide Orsı vd.), **Realism in Practice**, International Relations Publishing, Bristol, 2018.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Yayınları, (20.Baskı) Ankara, 2010

Sarıkaya, Mahmut, “İran Türkler ve Türkçe”, (Ed. Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya), **Kaosa Doğru İran**, Fark Yayınları, Ankara, 2006.

Sarıkaya, Yalçın, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Sarıkaya, Yalçın, “Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20 Yıl”, (Ed. M. Savaş Kafkasyalı), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara-Türkistan, 2012.

Somuncuoğlu, Anar, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, (4. Baskı) İstanbul, 2005.

Taşagıl, Ahmet, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (3. Baskı) Ankara, 2018.

Yağcı, Mustafa ve Bakır, Caner, **Çin Bilmecesi Çin'in Ekonomik Yükselişi Uluslararası Dönüşüm ve Türkiye**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Yaman, Ali, “Tarihsel Süreçte Türkmenistan”, (Ed. Kamer Kasım), **Türkmenistan**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.

Yıldırım, Sami, **Uluslararası İlişkilerde Asya Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

Yıldızoğlu, Ergin, **Emperyalizm ve Jeopolitik: Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Çeviri Kitap

Barthold, Vasili Viladimiroviç, **Orta Asya Türk Tarihi** (Yay. Haz. Samet Çelik), Divan Kitap, (3. Baskı) İstanbul, 2017.

Brzezinski, Zbigniew, **Tercih: Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?** (Çev. Cem Küçük), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri** (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Brzezinski, Zbigniew, **İkinci Şans: Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi** (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008.

Callinicos, Alex, **Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik** (Çev. İlkay Ata), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.

Ching, Pao-yu, **Zaferden Yenilgiye Çin'in Sosyalist Yolu ve Kapitalizme Geri Dönüşü** (Çev. Onurcan Ülker), Patika Kitap, İstanbul, 2020.

Chin, Gregory, “Çin'in Parasal Gücünün Yükselişi”, Eric Helleiner Jonathan Kirshner, **Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset** (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

Coase, Ronald ve Wang, Ning, **Çin Nasıl Kapitalist Oldu?** (Çev. İlkay Yılmaz), BigBang Yayınları, Ankara, 2015.

Cohen, Benjamin J., “Çin Sorusu: Sistem Çin'in Yükselişine Uyum Sağlar Mı?”, Eric Helleiner Jonathan Kirshner, **Yeni Çin Seddi Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset** (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

Dillon, Michael, **Modernleşen Çin'in Tarihi** (Çev. Eylem Ümit Atılğan, Aydın Atılğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Djalili, Mohammad-Reza ve Kellner, Thierry, **Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına** (Çev: Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Donnelly, Jack, “Realizm”, Scott Burchill, Andrew Linklater vd., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan), Küre Yayınları, (6. Baskı) İstanbul, 2019.

Eberhard, Wolfram, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Gilpin, Robert, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası** (Çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan Gürkan Polat), (Hazırlayan: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Ankara, 2011.

Golden, Peter B., **Dünya Tarihinde Orta Asya** (Çev. Yahya Kemal Taştan), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.

Harris, Stuart, **Çin Dış Politikası** (Çev. Aslan Yavuz Şir), Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2014.

Heywood, Andrew, **Küresel Siyaset** (Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir), Adres Yayınları, Ankara, 2013.

Hook, Steven W ve Spanier, John, **Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze** (Çev. Özge Zihnioğlu), Tanırlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

Huntington, Samuel P., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması** (Çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınevi, (17. Baskı) İstanbul, 2019.

Ismailov, Eldar ve Papava, Vladimer, **Rethinking Central Eurasia**, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Singapore, 2010.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri:16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar** (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (8. Baskı) İstanbul, 2001.

Kissinger, Henry, **Diplomasi** (Çev. İbrahim H. Kur), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (5. Baskı) İstanbul, 2006.

Kissenger, Henry, **Çin Dünden Bugüne Yeni Çin** (Çev. Nalan Işık Çeper) Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015.

Laozi, **Tao Te Ching** (Çev. Sonya Özbey), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (3. baskı) İstanbul, 2018.

Luttwak, Edward N., **Çin'in Yükselişi Stratejinin Mantiğına Karşı** (Çev. Pars Turhan Özer), Doruk Yayınları, İstanbul, 2016.

Mearsheimer, John J., Yapısal Realizm (Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith) **Uluslararası İlişkiler Teoriler Disiplin ve Çeşitlilik** (Çev. Özge Kelekçi), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2016.

Morgenthau, Hans J., **Uluslararası Politika-Cilt. I**, (Çev. Baskın Oran, Ünsal Oksay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.

Okur, Mehmet A., **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri Irak'ın İşgali**, Ötüken Neşriyat, (3. Baskı) İstanbul, 2015.

Overholt, William H., **Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü** (Çev. Fatih Tokatlı), Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Öz, Sumru, “Küresel Rekabette Yükselen Bir Güç: Çin” **TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu**, İstanbul, 2006.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, (21. Baskı) Ankara, 2012.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Kitabevi, (10. Baskı) İstanbul, 2015.

Zenkovsky, Serge A., **Rusya'da Türkçülük ve İslam** (Çev. Ali Nejat Ongun), Günce Yayıncılık, Ankara, 2000.

Waltz, Kenneth N. ve Ouester, George H., **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi** (Çev. Ersin Onulduran), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Waltz, Kenneth N, **Uluslararası Politika Teorisi** (Çev. Osman S. Binatlı, Ed. Çınar Özen), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015.

Wallerstein, Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş** (Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Wallerstein, Immanuel, **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler** (Çev. Mustafa Özel), Küre Yayınları, İstanbul, 2015.

Went, Alexander, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi** (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner) Küre Yayınları, (2. Baskı) İstanbul, 2016.

Xiaosi, Ren, **Çin Rüyası Çin ve Dünya'nın Geri Kalanı İçin Ne Anlama Geliyor** (Çev. Daniyar Kassymov), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2017.

Makale

Ali, Akber, "China Pakistan Economic Corridor: Prospects and Challenges for Regional Integration", **Arts and Social Sciences Journal**, C. 7, S. 4, 2016, s. 1-5

Akyener, Oğuzhan "The New Silk Road, Global Dynamics&Energy", **Turkish Journal of Energy Policy**, C.2, S.5, 2017, s. 47-66.

Anam, Syaiful, "Great Power Rivalry in a New Asia Pacific Order: Examining the Great Power Concert Model for Asia Pacific", **Jurnal Hubungan Internasional**, C. 3, S. 2, 2014, s. 125-130

Athari, Assadollah ve Ejaz, Ehsan, "Çin-ABD Rekabeti Gölgesinde Kuşak ve Yol Girişimi", **BRIQ (Belt & Road Initiative Quarterly) Kuşak ve Yol Dergisi**, C.1, S. 4, Sonbahar 2020, s. 43-54.

Atlı, Altay, "Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi", **Analist**, S.44, Y.4, 2014, s. 74-77.

Callaghan, Mike ve Hubbard, Paul, "The Asian Infrastructure Investment Bank: Multilateralism on the Silk Road", **China Economic Journal**, C.9, S.2, 2016, s. 116-139.

Demirci, Levent, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", **Savunma Bilimleri Dergisi**, C. 11, S. 2, Kasım/2012, s. 33-69.

Deniz, Taşkın, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S.50, Yaz 2014, s. 188-212.

Deniz, Yıldırım, “Çin’in Ekonomik Dönüşümü ve Üçüncü Dünya”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C. 2, S. 64, Kasım 2015, s. 64-80.

Denizci, Güldezen ve Marangoz, Mehmet, “Avrasya Ekonomik Birliği Ve Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi Ülkeler İle Türkiye’nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 16, Mart 2019, s. 414-431

Durdular, Arzu, “Çin’in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, **Avrasya Etüdleri**, 2018, S.53-1, s.117-144.

Dutta, Rangan, “North East and the China-Myanmar Economic Corridor (CMEC)”, **Institut für Strategie- Politik- Sicherheits- und Wirtschaftsberatung (ISPSW)**, S. 529, January 2018, s. 1-4.

Eliküçük Yıldırım, Nilgün, “Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin’in Borç Tuzağı Mı?”, **Alternatif Politika**, 2020, C. 12, S. 3, s. 621-643.

Enfu, Cheng ve Jing, Li, “Kuşak ve Yol Girişimi’nde Deniz İşbirliğinin Günümüzdeki ve Gelecekteki Durumu”, **BRIQ (Belt & Road Initiative Quarterly) Kuşak ve Yol Dergisi**, C.1, S. 4, Sonbahar 2020, s. 19-33.

Engin, Cem ve Göllüce, Esra, “2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, s. 27-40.

Fischer, Sophie-Charlotte, “Artificial Intelligence: China’s High-Tech Ambitions”, **CSS Analysis in Security Policy**, February 2018, S. 220, s. 1-4.

Gilpin, Robert “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, C. 18, S. 4, Spring 1988, s. 591-613.

Gonca, İsa B. ve Özdaşlı, Esme, “Kazakistan’ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin’in Enerji Talebi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C. V, S. 1, 2016, s. 147-166.

Haggai, Kanenga, “One Belt One Road Strategy In China and Economic Development In The Concerning Countries”, **World Journal of Social Sciences and Humanities**, C.2, S.1, 2016, s. 10-14.

Haiquan, Liu, “The Security Challenges of the “One Belt, One Road” Initiative and China’s Choices”, **The Croatian International Relations Review-CIRR**, C. 23, S. 78, 2017, s. 129-147.

İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası", **Bilge Strateji**, C. 6, S. 11, Güz 2014, s. 29-49.

İşcan, İsmail H., “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 1, S. 2, Yaz 2004, s. 47-79.

Jiang, Dong, Fu., Jingying ve Lin, Gang, Sustainable Urbanization in the China-Indochinese Peninsula Economic Corridor, **IntechOpen**, 2016, s. 3-36.

Küçükcan, Talip, “The Belt and Road Initiative and Middle Eastern Politics: Challenges Ahead”, **Insight Turkey**, C. 19, S. 3, 2017, s. 83-91.

Lirong, Ma, “The One Belt One Road Strategy and The 321 Cooperation Mode Between China and GCC”, **Journal of Sino-Western Communications**, C. 7, S. 1, 2015, s. 1-19.

Liu, Weidong, Zhang, Yajing ve Xiong, Wei, “Financing the Belt and Road Initiative”, **Eurasian Geography and Economics**, S. 61, 2020, s. 137-145.

Misiągiewicz, Justyna ve Misiągiewicz, Marcin, “China’s “One Belt, One Road” Initiative – The Perspective of the European Union”, **Faculty of Political Science, Maria Curie-Skłodowska University**, C. 23, S. 1, 2016, s. 33-42.

Nežerenko, Ott Koppel, “The Baltic Sea Macro-Regional Transport Cluster as an Element of the Silk Road Economic Belt”, **The Croatian International Relations Review (CIRR)**, XXIII (78) 2017, s. 77-95.

Oğuzlu, Tarık, “Güçler Dengesi”, **Güvenlik Yazıları Serisi**, S.15, Ekim 2019, s. 1-7.

Özdaşı, Esme, “Çin’in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkiler”, **Turkish Studies**, C.10, S.14, 2015, s. 579-596.

Peyrouse, Sebastien, “The Evolution of Russia’s Views on the Belt and Road Initiative”, **Asia Policy**, S. 24, 2017, s. 96-102.

Small, Andrew, “First Movement: Pakistan and the Belt and Road Initiative”, **Asia Policy**, S. 24, Temmuz-2017, s. 80-87.

Sönmez, A. Sait, “The Effects of Security Problems on the USA- Uzbekistan Relations”, **Alternatives Turkish Journal Of International Relations**, C.11, S.3, 2012, s. 27-48.

Solmecke, Ulrike, “MultiNational Enterprises and the ‘One Belt, One Road’ Initiative: Sustainable Development and Innovation in a Post- Crisis Global Environment”, **The Copenhagen Journal of Asian Studies**, C. 34, S. 2, 2016, s. 9-27.

Steinbock, Dan, “U.S.-China Trade War and Its Global Impacts”, **China Quarterly of International Strategic Studies**, C. 4, S. 4, 2018, s. 515-542.

Sukhankin, Sergey, “The Security Component of the BRI in Central Asia, Part Three: China’s (Para)Military Efforts to Promote Security in Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan”, **China Brief**, C. 20, S. 18, s. 21-26.

Swaine, Michael D., “Chinese Views and Commentary on the “One Belt, One Road” Initiative”, **Hoover Institution**, S. 47, Yaz-2015, s. 1-24.

Tekir, Osman, “Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin’in Küresel Hegemonya Mücadelesi”, **SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi**, Y.4, S.18, 2017, s. 391-405.

Yıldırım, Sami, “Körfez Ülkelerinde Yeni Liman-Şehir ve Askerî Üsler Kurulmasının Kuşak-Yol Projesi’yle İlişkisi”, **International Symposium China’s West Asia Strategies and Belt and Road Initiative**, IRAM Center, Yıldırım Beyazıt University, 25 Kasım 2018, s. 17-34.

Zeng, Jinghan, “Does Europe Matter? The Role of Europe in Chinese Narratives of ‘One Belt One Road’ and New Type of Great Power Relations”, **Journal of Common Market Studies-JCMS**, C. 55, S. 5, 2017, s. 1162-1176.

Żukrowska, Katarzyna, “China’s One Belt One Road Initiative as a support of EU’s European Neighborhood Policy”, **Research Papers Of Wroclaw University of Economics**, S. 486, 2017, s. 129-140.

Waltz, Kenneth N., “Structural Realism after the Cold War”, **International Security**, C. 25, S. 1, Yaz 2000, s. 5–41.

Waugh, Daniel C., “The Silk Roads In History”, **St. Petersburg The State Hermitage Museum Koleksiyonu**, C. 52, S. 3, s. 9-22.

Wenjuan, Nie, “Xi Jinping’s Foreign Policy Dilemma: One Belt, One Road or the South China Sea?”, **Contemporary Southeast Asia: A Journal of International And Strategic Affairs**, C. 38, S. 3, 2016, s. 422-444.

Xing, Li, “The Rise of China And The Us - Led World Order: Can Two Tigers Share The Same Mountain?”, Bart Gaens, Ville Sinkkonen, **Great-Power Competition And The Rising Us-China Rivalry Towards A New Normal?**, The Finnish Institute of International Affairs, Report 66, September 2020, s. 57-71.

Tez

Askarov, Sabir. *Rusya’nın Gürcistan, Ukrayna ve Suriye’ye Askeri Müdahalelerinin Neo-Realizm Çerçevesinde Analizi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Öğün, Baybars. *Yapısal Realizm ve Dış Politika: Sistem Düzeyinde Türkiye’nin Genel Davranış Eğilimleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Yaşar Dinçer, Fatma, C. *Klasik Realizm ve Neo-Realizm Bağlamında Birleşik Krallık 'ın Kutup Politikaları*, Yayımlanmış Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018.

İnternet Kaynakları

ASEAN hits historic milestone with signing of RCEP. (15.11.2020). *ASEAN*, Web: <https://asean.org/asean-hits-historic-milestone-signing-rcep/> adresinden 09.12.2020 tarihinde alınmıştır.

A. Kuo, Mercy. (08.12.2020). RCEP: The Future of Trade in Asia. *The Diplomat*, Web: <https://thediplomat.com/2020/12/rcep-the-future-of-trade-in-asia/> adresinden 09.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Batur, Oğuzhan. (03.05.2019). Kazakistan'da etnik Rusların oranı yüzde 20'nin altına indi. Web: <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-da-etnik-ruslarin-orani-yuzde-20-nin-altina-indi/28794/> adresinden 21.09.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

Bulut, Cengiz M. (07.01.2019). Borç Tuzağı Tartışmaları Çerçevesinde Kuşak Ve Yol Girişimi. *Boğaziçi Asya Araştırmaları Merkezi*, Web: <http://bogaziciasya.com/borc-tuzagi-tartismalari-cercevesinde-kusak-ve-yol-girisimi/> adresinden 02.03.2020 tarihinde alınmıştır.

Choganov, Kerven. (16.12.2019). Turkmenistan's strategic corridors. *One Belt One Road Europe*, Web: <https://www.oboreurope.com/en/turkmenistan-strategic-corridors/> adresinden 04.05.2020 tarihinde alınmıştır.

Clover, Charles ve Hornby, Lucy. (12.10.2015). China's Great Game: Road to a new empire. *Financial Times*, Web: <https://www.ft.com/content/6e098274-587a-11e5-a28b-50226830d644> adresinden 13.04.2018 tarihinde alınmıştır.

Dollar, David. (15.07.2015). Report: China's rise as aregional and global power: The AIIB and the 'one belt, one road. *The Brookings Institution*, Web: <https://www.brookings.edu/research/chinas-rise-as-a-regional-and-global-power-the-aiib-and-the-one-belt-one-road/> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Dongmiao, Zhang. (09.06.2017). China Focus: China, Kazakhstan move closer with Belt & Road cooperation. *Xinhua News*, Web: http://xinhuanet.com/english/2017-06/09/c_136353535.htm adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Dorsey, James M., (14 Mayıs 2017). Conflict in the Middle East Threatens Pakistan and Lynchpin of China's One Belt, One Road. *South Asia Journal*, Web: <http://southasiajournal.net/conflict-in-the-middle-east-threatens-pakistan-and-lynchpin-of-chinas-one-belt-one-road/> adresinden 04.05.2019 tarihinde alınmıştır.

Dorsey, James M., (18.05.2017). One Belt, One Road: A Plan for Chinese Dominance and Authoritarianism. *South Asia Journal*, Web: <http://southasiajournal.net/one-belt-one-road-a-plan-for-chinese-dominance-and-authoritarianism/> adresinden 04.05.2019 tarihinde alınmıştır.

Hao, Shi. (17.06.2019). China-built road facilitates transportation in Kyrgyzstan. *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/93932.htm> adresinden 13.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Iyer, Roshan. (03.05.2017). Reviving the Comatose Bangladesh-China-India-Myanmar Corridor. *The Diplomat*, Web: <https://thediplomat.com/2017/05/reviving-the-comatose-bangladesh-china-india-myanmar-corridor/> adresinden 08.05.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Kemaloğlu, İlyas. (21.12.2020). Mirziyoyev'in ziyareti çerçevesinde Türkiye-Özbekistan ilişkileri. *Anadolu Ajansı*, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mirziyoyev-in-ziyareti-cercevesinde-turkiye-ozbekistan-iliskileri/1740453> adresinden 17.07.2020 tarihinde alınmıştır.

Kynge, James, Manson, Katrina ve Politi, James. (08.05.2020). US and China: edging towards a new type of cold war?. *Financial Times*, Web: <https://www.ft.com/content/fe59abf8-cbb8-4931-b224-56030586fb9a>, adresinden 20.07.2020 tarihinde alınmıştır.

Mendoza, Diana G. (20.05.2018). Belt and Road' initiative vows green infra with connectivity. *Business Mirror*, Web: <https://businessmirror.com.ph/belt-and-road-initiative-vows-green-infra-with-connectivity/> adresinden 01.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Nuomin, Bao. (18.07.2019). China-invested wind power project in Kazakhstan starts construction. *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/97197.htm> adresinden 20.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Öztürk, Osman Metin. (19.04.2019). Çin'e Bakarken Bunu Da Görmek Gerekmez mi?. *Asya Çalışmaları Merkezi-ASCMER*, Web: <http://ascmer.org/cine-bakarken-bunu-da-gormek-gerekmez-mi/> adresinden 15.12.2019 tarihinde alınmıştır.

Ran, Shi ve Zhi, Zheng. (10.11.2019). Pire Limanı: Çin-Yunan iş birliğinin sembolü. *CRI Türk*, Web: <http://turkish.cri.cn/1781/2019/11/10/1s201168.htm> adresinden 22.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Sade, Gizem. (28.04.2019). Kuşak ve Yol' Forumu: Çin'den borç batağına düşmekten korkan ülkelere teminat. *Euronews*, Web: <https://tr.euronews.com/2019/04/28/kusak-ve-yol-forumu-cin-den-borc-batagina-dusmekten-korkan-ulkelere-teminat> adresinden 22.04.2020 tarihinde alınmıştır.

Saleh, Alam ve Yazdanshenas, Zakiyeh (09.08.2020). Iran's Pact With China Is Bad News for the West. *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/irans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/> adresinden 10.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Shiwei, Shen. China-Kazakhstan industrial capacity cooperation witnesses fruitful results. (03.12.19). *CGTN*, Web: <https://news.cgtn.com/news/2019-12-02/China-Kazakhstan-industrial-capacity-cooperation-delivers-good-results-M6dTzRT6b6/index.html> adresinden 05.12.19 tarihinde ulaşılmıştır.

Şahin, Cemalettin. Özbekistan. *İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekistan#1> adresinden 10.11.2020 tarihinde alınmıştır.

Taşagıl, Ahmet. Türkistan. *İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan> adresinden 02.03.2020 tarihinde alınmıştır.

Tayfur, Nazir Aliyev. (06.10.2020). Kırgızistan'da parlamento seçiminin sonuçları iptal edildi, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistanda-parlamento-seciminin-sonuclari-iptal-edildi/1997124> 16.10.2020 tarihinde alınmıştır.

刘铁志 (Tiezhi, Liu). (24.03.2017). 如何打造“信息丝绸之路” (“Bilgi İpek Yolu” nasıl inşa edilir). *中国发展观察 (China Development Observation)*, Web: <http://www.chinado.cn/?p=4956> adresinden 10.04.2018 tarihinde alınmıştır.

Üngör, Çağdaş. (13.12.2020). Yükselen bir değer olarak ‘Çin aşısı’. *Serbestiyet*, Web: <https://serbestiyet.com/featured/yukselen-bir-deger-olarak-cin-asisi-47278/> adresinden 15.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Vanian, Jonathan. (09.07.2019). What People Get Wrong About China and Artificial Intelligence. *Fortune*, Web: <https://fortune.com/2019/07/09/china-data-artificial-intelligence/> adresinden 20.07.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

Varan, Gökhan ve Kabakcı, Fuat. (03.09.2020). Uzmanlara göre Çin Orta Doğu'da ‘borç diplomasisiyle’ etkinliğini artırmak istiyor. *Anadolu Ajansı*, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/uzmanlara-gore-cin-orta-doguda-borc-diplomasisiyle-etkinligini-artirmak-istiyor/1961689> adresinden 18.11.2020 tarihinde alınmıştır.

Yergaliyeva, Aıdana. (24.10.2019). Kazakh government estimates Nurly Zhol programme will cost \$16.91 billion over next five years. *The Astana Times*, Web: <https://astanatimes.com/2019/10/kazakh-government-estimates-nurly-zhol-programme-will-cost-16-91-billion-over-next-five-years/> adresinden 10.10.19 tarihinde ulaşılmıştır.

Quek, Calvin ve Huleatt, Lauren. (16.05.2018). Green Evolution: can China's new multilateral banks make Belt and Road more sustainable?. *Panda Paw Dragon Claw*, Web: <https://pandapawdragonclaw.blog/2018/05/16/green-evolution/> adresinden 01.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics. Web: <http://stat.gov.kz/counter> adresine 04.05.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

American Enterprise Institute. Web: <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Asya Kalkınma Bankası, Web: <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2016> adresine 03.12.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

Avrupa Birliği Ülkeleri, Web: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en adresine 12.05.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Avrupa Birliği Nüfusu, Web: http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics adresine 12.05.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Avrasya Ekonomik Birliği, (23.01.2015). *Sputnik Türkiye*, https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya_ekonomik_birligi/ adresinden 01.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Belt and Road Initiative provides financing platforms for cooperation. (23.04.2019). *China Daily*, Web: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201904/23/WS5cbec353a3104842260b7cf5.html> adresinden 10.05.2019 tarihinde alınmıştır.

BRI a great idea with perspective, first president of Kazakhstan says. (27.04.2019). *China.org.cn*, Web: http://www.china.org.cn/world/2019-04/27/content_74728354.htm adresinde 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Central Asia-China Gas Pipeline. *China National Petroleum Corporation-CNPC*, Web: https://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml adresinden 17.10.2019 tarihinde alınmıştır.

China-Thailand Railway Project. *Railway Technology*, Web: <https://www.railway-technology.com/projects/china-thailand-railway-project/> adresinden 21.04.2018 tarihinde alınmıştır.

China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape. *OECD Business and Finance Outlook*, 2018, Paris, Web: <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> adresinden 04.05.2020 tarihinde alınmıştır.

China Global Investment Tracker. American Enterprise Institute, Web: <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> adresinden 28.12.2019 tarihinde alınmıştır.

China-built Central Asia's longest railway tunnel demonstrates China-Uzbekistan cooperation. (21.06.2016). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qyfc/zqzx/1322.htm> adresinden 20.10.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

China, Tajikistan agree to forge comprehensive strategic partnership. (01.09.2017). *Xinhua News*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/01/c_136572054_2.htm adresinden 01.11.2019 tarihinde alınmıştır.

China, Kyrgyzstan agree BRI key to bilateral ties, regional cooperation. (18.06.2019). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/94036.htm> adresinden 13.10.2019 tarihinde alınmıştır.

China Mongolia Russia Economic Corridor. *Belt and Road*, Web: <https://beltandroad.ventures/beltandroadblog/china-mongolia-russia-economic-corridor> adresinden 25.12.2019 tarihinde alınmıştır.

China 2019 (States). Military Strength. *Global Firepower*, Web: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=china, adresinden 03.06.2019 tarihinde alınmıştır.

CPEC Secretariat at Ministry for Planning, Development & Special Initiatives, Xi Jinping, Web: <http://cpec.gov.pk/messages/2> adresinden 08.05.2018 tarihinde alınmıştır.

CPEC Secretariat at Ministry for Planning, Development & Special Initiatives, Web: <http://cpec.gov.pk/others> adresinden 23.07.2018 tarihinde alınmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti, T.C. Ekonomi Bakanlığı, Web: <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Çin%20Halk%20Cumhuriyeti>, adresinden 03.12.2017 tarihinde alınmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti. Dünya Bankası, Web: <https://data.worldbank.org/country/china>, adresinden 03.12.2019 tarihinde alınmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti Yüzölçümü. Dünya Bankası, Web: <https://data.worldbank.org/indicator/AG.SRF.TOTL.K2?locations=CN&view=chart> adresinden 25.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Çin'in eyalet düzeyindeki idari birimleri. China Radio International (CRI Turkish), Web: <http://turkish.cri.cn/1781/2017/03/19/1s181849.htm> adresinden 17.09.2019 tarihinde alınmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti Nüfusu, Dünya Bankası, Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CN&view=chart> adresinden 01.12.2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası, Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=TM&view=chart> adresine 25.12.17 tarihinde ulaşılmıştır.

Dünya Bankası. Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2016&locations=UZ&start=1960&view=chart> adresine 02.09.19 tarihinde ulaşılmıştır.

Dünya Bankası, China, Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN> adresine 20.11.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, *European Union External Action*, Web: http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf adresinden 12.05.2018 alınmıştır.

EU Population, Web: https://www.google.com.tr/search?q=eu+population&rlz=1C1GGGE_trTR773TR774&oq=EU+Populat&aqs=chrome.1.69i57j0l5.8739j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8 adresinden 12.05.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Etnik Çeşitlilik, *Embassy Of The Republic Of Kazakhstan*, Web: <https://www.kazakhembus.com/content/ethnic-diversity> adresinden 10.08.19 tarihinde ulaşılmıştır.

Financing and Funding for the Belt & Road Initiative. (17.05.2019). Belt & Road News, Web. <https://www.beltandroad.news/2019/05/17/financing-and-funding-for-the-belt-road-initiative/> adresinden 07.07.2019 tarihinde alınmıştır.

Fund History, *Silk Road Fund*, Web: <http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23775/23778/index.html> adresinden 12.10.19 tarihinde alınmıştır.

Geography of Kazakhstan, Web: http://www.discovery-kazakhstan.com/archive/2008/10_4.php adresinden 10.08.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

Geographic Distribution and Population of Ethnic Minorities. *National Bureau of Statistics of China*, Web: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/html/2521EN.jpg> adresinden 28.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Geopolitical Monitor, (16.01.2018), Fact Sheet: Bangladesh-China-India-Myanmar Corridor (BCIM). *Geopolitical Monitor*, Web: <https://www.geopoliticalmonitor.com/fact-sheet-bangladesh-china-india-myanmar-corridor-bcim/> adresinden 08.05.2018 tarihinde alınmıştır.

İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler, (28.04.2015). *Çin Halk*

Cumhuriyeti *İstanbul* *Başkonsoloslugu,* Web: <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgtur/tur/xwdt/t1258666.htm> adresinden 05.01.2020 tarihinde alınmıştır.

İslami Ansiklopedi, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacikistan> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Joint Communique of the Leaders' Roundtable of the 2nd Belt and Road Forum for International Cooperation. (27.04.2019). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China,* Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658766.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Joint Communique of the Leaders' Roundtable of the 2nd Belt and Road Forum for International Cooperation. (27.04.2019). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China,* Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658766.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

Kazakh president to attend Belt and Road Forum, calling for expanded cooperation with China. (19.04.2017). *Xinhua News,* Web: http://xinhuanet.com/english/2017-04/19/c_136218825.htm adresinden 12.10.19 tarihinde ulaşılmıştır.

Kazakhstan. (24.01.2017). *Belt and Road Portal,* Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5636.htm> adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Kazakhstan, (24.01.2017). *Belt and Road Portal,* Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5636.htm> adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Kazakh, Azerbaijani PMs launch construction of fiber optic links along the bottom of Caspian Sea. (21.11.2019). *Belt and Road Portal,* Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/110373.htm> adresinden 25.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Kazakistan-Çin İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Açıdan Analizi”, *Eurasian Research Institute*, Web: <https://eurasian-research.org/publication/kazakistan-cin-iliskilerinin-siyasi-ve-ekonomik-acidan-analizi/?lang=tr> adresinden 03.04.2020 tarihinde alınmıştır.

Kırgızistan’ın Siyasi Görünümü, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Web: <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 21.07.2020 tarihinde alınmıştır.

Kırgızistan. *İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizistan> adresinden 25.08.19 tarihinde alınmıştır.

Kırgızistan İstatistik Kurumu, Web: <https://www.stat.kg/en/> adresinden 25.08.19 tarihinde alınmıştır.

Kırgızistan. *CIA*, Web: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html> adresinden 25.12.17 tarihinde alınmıştır.

Kırgızistan. *Asya Kalkınma Bankası*. Web: <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019> adresinden 03.08.19 tarihinde alınmıştır.

Kyrgyzstan. (24.01.2017). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5584.htm> adresinden 12.10.2019 tarihinden alınmıştır.

List of deliverables of Belt and Road forum. (15.05.2017). *Xinhua News*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm adresinden 12.05.2019 tarihinde alınmıştır.

List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation. (27.04.2019). *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

List of deliverables of Belt and Road forum, (15.05.2017). *Xinhua News*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm adresinden 12.05.2019 tarihinde alınmıştır.

List of deliverables of Belt and Road forum. (15.05.2017). *Xinhua News*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm adresinden 12.05.2019 tarihinde alınmıştır.

List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation, 827.04.20199. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

List of deliverables of Belt and Road forum. (15.05.217). **Xinhua News**, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286376.htm adresinden 12.05.2019 tarihinde alınmıştır.

List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation. (27.04.2019). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Malezya'dan 22 milyar dolarlık Çin projelerine erteleme. (21.08.2018). *Anadolu Ajansı*, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malezya-dan-22-milyar-dolarlik-cin-projelerine-erteleme/1236749> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Members and Prospective Members of the Bank. *AIIB*. Web: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> adresinden 25.12.2019 tarihinde alınmıştır.

Members and Prospective Members of the Bank. *The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)*, Web: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> adresinden 01.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Members and Prospective Members of the Bank, *The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)*, Web: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> adresinden 25.10.2019 tarihinde alınmıştır.

Members and Prospective Members of the Bank. *The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)*, Web: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> adresinden 01.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (27.04.2019). *List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation*, Web: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1658767.shtml adresinden 12.10.2019 tarihinde alınmıştır.

National Bureau of Statistic of China, Web: <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01> adresinden 28.12.2019 tarihinde alınmıştır.

National Bureau of Statistic of China, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

New Chinese-Kazakh cement plant put into operation in SW Kazakhstan. (21.10.2019). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/106951.htm> adresinden 12.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Nurly Zhol-State Program for Infrastructural Development for 2015-2019. *Baiterek*, Web: <https://www.baiterek.gov.kz/en/nurly-zhol-program> adresinden 10.10.19 tarihinde alınmıştır.

One Belt One Road Europe, Web: <https://www.oboreurope.com/en/beltandroad/one-belt/>

Özbekistan’da seçimleri Mirziyoyev kazandı. (05.12.2016). DW Türkçe, Web: <https://www.dw.com/tr/%C3%B6zbekistanda-se%C3%A7imleri-mirziyoyev-kazand%C4%B1/a-36645385> adresinden 25.12.2019 tarihinde alınmıştır.

Özbekistan, *Asya Kalkınma Bankası*, Web: <https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2019> adresinden 03.08.19 tarihinde alınmıştır.

Özbekistan Cumhuriyeti İstatistik Kurum. Web: <https://stat.uz/en/435-analiticheskie-materialy-en1/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan> adresinden 22.08.19 tarihinde alınmıştır.

Özbekistan-Çin İlişkilerindeki Son Gelişmeler, *Eurasian Research Institute*, Web: <https://eurasian-research.org/publication/ozbekistan-cin-iliskilerindeki-son-gelismeler/?lang=tr> adresinden 03.04.2020 tarihinde alınmıştır.

President Xi’s speech at opening of Belt and Road forum. (14.05.2017). *Xinhua News*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/14/c_136282982.htm adresinden 12.10.19 tarihinde alınmıştır.

Putin calls for closer EAEU-BRI Partnership. (12.12.2020). *Xinhua*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2020-12/12/c_139582826.htm adresinden 13.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Report On The Work of The Government. (05.03.2014). *Wall Street Journal*, Web: http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf adresinden 21.04.2019 tarihinde alınmıştır.

Report On The Work of The Government. (05.03.2014). *Wall Street Journal*, Web: http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf adresinden 21.04.2018 tarihinde alınmıştır.

Report On The Work of The Government. (05.03.2014). Web: http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf adresinden 21.01.2020 tarihinde alınmıştır.

Silk Road Fund, (19.01.2019). *Chairman Jin Qi Meets with Finance Minister Kasymaliev of Kyrgyz Republic*, Web:<http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23809/23812/31994/index.html> adresinden 03.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Statistical Review of World Energy 2020. BP. Web: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/Statistical-review-of-world-energy.html> adresinden 01.09.2020 tarihinde alınmıştır.

Tacikistan'ın Siyasi Görünümü, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Web: <http://www.mfa.gov.tr/tacikistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 17.07.2020 tarihinde alınmıştır.

Tashkent Embassy. Web:<http://mfa.gov.kz/en/tashkent/content-view/nurly-zol> adresine 26.09.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

Taşagıl, Ahmet. Türkistan, *İslam Ansiklopedisi*. Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan> adresinden 02.03.2020 tarihinde alınmıştır.

The Shanghai Cooperation Organisation, Web: http://eng.sectsco.org/about_sco/ adresine 26.09.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

Ticaret Bakanlığı, Web: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ulke-profil/genel-bilgiler> adresine 04.05.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Web: <http://mfa.gov.kz/tr/minsk/content-view/informatsiya-o-kazakhstane> adresine 03.12.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kazakistan Künyesi, Web: <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa> adresinden 10.08.19 tarihinde alınmıştır.

Trade Map, Kazakistan. Web: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c4%7c1 adresinden 10.08.2020 tarihinde alınmıştır.

Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Web: <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 21.07.2020 tarihinde alınmıştır.

Tacikistan İstatistik Kurumu, Web: <https://www.stat.tj/tj/> adresine 25.08.2020 tarihinde ulaşılmıştır.

The Chinese Silk Road Fund allocated \$ 585 million for oil and gas projects in Uzbekistan, *Investment Promotion Agency Under The Ministry of Investment and Foreign Trade of The Uzbek Republic*, Web: <https://invest.gov.uz/mediacenter/news/russkij-kitajskij-fond-shelkovogo-puti-vydelil-uzbekistanu-585-mln-na-proekty-v-neftegazovoj-sfere/> adresinden 05.11.2019 tarihinde alınmıştır.

The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and the Security Risks of Infrastructural Expansion. (18.02.2018). *Foreign Policy Centre*, Web: <https://fpc.org.uk/the-china-pakistan-economic-corridor-cpec-and-the-security-risks-of-infrastructural-expansion/> adresinden 20.11.2018 tarihinde alınmıştır.

The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and the Security Risks of Infrastructural Expansion. (18.09.2018). *Foreign Policy Centre*, Web: <https://fpc.org.uk/the-china-pakistan-economic-corridor-cpec-and-the-security-risks-of-infrastructural-expansion/> adresinden 18.04.2020 tarihinde alınmıştır.

Trump BM Konuşmasında Çin'i Hedef Aldı. (22.09.2020). *Amerikaninsesi*, Web: <https://www.amerikaninsesi.com/a/trump-bmye-hitabinda-cini-hedef-aldi/5593301.html> adresinden 18.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Türkmenistan Statistika Baradaky Döwlet Komiteti, Web: <http://www.stat.gov.tm/main/info/turkmenistan/> adresinden 25.12.17 tarihinde alınmıştır.

Türkmenistan. Britannica Ansiklopedisi, Web: <https://www.britannica.com/place/Turkmenistan> adresinden 25.12.17 tarihinde alınmıştır.

Ülke Profili: Çin Halk Cumhuriyeti. (2014). *Aljazeera Türk*, Web: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-cin-halk-cumhuriyeti> adresinden 03.12.2017 tarihinde alınmıştır.

Uzbekistan. (24.01.2017). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5597.htm> adresinden 17.10.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

Uzbekistan. (24.01.2017). *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/gbjg/gbgk/5597.htm> adresinden 17.10.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

Yamei, Wang. (02.11.2019). Interview: Closer China-Uzbekistan ties a boon for scientists, says expert. *Xinhua*, Web: http://www.xinhuanet.com/english/2019-11/02/c_138521901.htm adresinden 05.11.2019 tarihinde alınmıştır.

Yunanistan'ın en büyük limanı Pire, resmen Çinlilerin, (08.04.2016). *Sputnik Türkiye*, Web: <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201604081022043640-yunanistan-pire-limani-cin/> adresinden 21.10.2019 tarihinde alınmıştır.

What can the New Silk Road do for global trade?. (22.09.2015). *World Economic Forum*, Web: <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/what-can-the-new-silk-road-do-for-global-trade/> adresinden 21.04.2018 tarihinde alınmıştır.

Weiwei, He ve Qipeng, Liang. (12.06.2019). China-built road improves Tajikistan's transport system. *Belt and Road Portal*, Web: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/93512.htm> adresinden 22.10.2019 tarihinde alınmıştır.

2019 Technology Trends Report in China. (25 Nisan 2019). *Business Insider Intelligence*, Web: https://store.businessinsider.com/products/2019-technology-trends-report-in-china?IR=T&itm_source=businessinsider&itm_medium=content_marketing&itm_campaign=report_teaser&itm_content=full_report_text&itm_term=store_text_link-2019-top-technology-trends-in-china&#!/2019-Technology-Trends-Report-in-China/p/137170703 adresinden 20.07.2019 tarihinde ulaşılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Ufuk TOK, 1993 yılında Tokat'ta doğmuştur. İlköğretim eğitimini Tokat Fatih İlköğretim Okulu'nda, lise eğitimini ise Tokat Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nde tamamlamıştır. 2012'de, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimine başlamış ve 2016 yılında mezun olmuştur. 2017 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

